

**ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**για τη Γ' τάξη
του Γενικού Λυκείου**

**ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ
ΤΟΜΟΣ 1ος**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφείς:

Γκίβαλος Μενέλαος

Λέκτορας Πολιτικής Επιστήμης,

Πανεπιστήμιο Αθηνών

Γρηγοροπούλου Βασιλική

Διδάκτωρ Φιλοσοφίας – Καθηγήτρια Π.Σ.Π.Α. –

Διδάσκουσα στο Πανεπιστήμιο Αθηνών

Κοτρόγιαννος Δημήτρης

Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής και Κοινωνικής

Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης

Μανιάτης Γιώργος

Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνικής και Πολιτικής

Φιλοσοφίας, Πανεπιστήμιο Αθηνών

Επιστημονική επιμέλεια

Κοτρόγιαννος Δημήτρης

Εποπτεία στο πλαίσιο

του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

Πετρόπουλος Νικόλαος, Σύμβουλος Κοινωνιολογίας

Μέλη της Επιτροπής Κρίσης:

Οικονόμου Θεόδωρος,

Επίκουρος Καθηγητής Κοινωνιολογίας,

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κονιόρδος Μιχάλης,

Καθηγητής Οικονομικής Επιστήμης ΤΕΙ, Ηπείρου

Μαυρίδης Ηρακλής,

Κοινωνιολόγος – Επιστημολόγος, Επιστημονικός

Συνεργάτης στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

**Πετροπούλου Χριστίνα,
Φιλολόγος – Κοινωνική Ανθρωπολόγος,
Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης**

**Ψύλλα Μαριάννα,
Πολιτικός Επιστήμονας, Λέκτορας,
Πάντειο Πανεπιστήμιο**

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ
Επένδυση στην κοινωνία της γνώσης
ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Οι διορθώσεις πραγματοποιήθηκαν κατόπιν έγκρισης του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Η αξιολόγηση, η κρίση των προσαρμογών και η επιστημονική επιμέλεια του προσαρμοσμένου βιβλίου πραγματοποιείται από τη Μονάδα Ειδικής Αγωγής του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής.

Η προσαρμογή του βιβλίου για μαθητές με μειωμένη όραση από το ΙΤΥΕ – ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ πραγματοποιείται με βάση τις προδιαγραφές που έχουν αναπτυχθεί από ειδικούς εμπειρογνώμονες για το ΙΕΠ.

**ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ
ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ**

ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Η συγγραφή και η επιστημονική επιμέλεια
του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα
του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου**

ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**για τη Γ' τάξη
του Γενικού Λυκείου**

**ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ
ΤΟΜΟΣ 1ος**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ
ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Κάθε άνθρωπος στην καθημερινή του ζωή αντιμετωπίζει προβλήματα με τη δουλειά του, με το κόστος και την ποιότητα ζωής, με το κοινωνικό περιβάλλον, με την οικογένεια, με τη συμμετοχή του στα κοινά, κτλ. Συχνά το άτομο αισθάνεται αδύναμο να τα αντιμετωπίσει μόνο του, αντιλαμβάνεται ότι οι γνώσεις του σε μια κοινωνία ολοένα και πιο συνθέτη δεν επαρκούν, με αποτέλεσμα να βρίσκεται σε αδιέξοδο, να καταλαμβάνεται από άγχος και απογοήτευση και να επιλέγει άστοχους τρόπους αντίδρασης. Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων και η εξεύρεση βιώσιμων λύσεων απαιτεί συχνά εξειδικευμένες γνώσεις που υπερβαίνουν τον κοινό νου. Παλαιότερα, ο κοινός νους είχε την τάση να προσφεύγει στη θρησκεία για να βρει λύσεις. Στη σύγχρονη κοινωνία, το ρόλο αυτό αναλαμβάνουν οι Κοινωνικές Επιστήμες, δηλαδή η Κοινωνιολογία, η Οικονομία, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, η Ψυχολογία, η Νομική και η Πολιτική Επιστήμη. Καθεμιά από αυτές μελετά ορθολογικά τη συγκρότηση και την έκφραση συγκεκριμένων πλευρών της ατομικής και της συλλογικής ζωής του ανθρώπου. Παρέχει συστηματικές και μεθοδικές γνώσεις για να αναλυθεί ο συγκεκριμένος τομέας τον οποίο μελετά: η οικονομία, οι κοινωνικές σχέσεις, η πολιτική δραστηριότητα, η προσωπικότητα του ανθρώπου, κτλ.

Όμως, παρά τον εξειδικευμένο χαρακτήρα καθεμιάς από τις Κοινωνικές Επιστήμες, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο πολιτισμός και η ζωή της κοινωνίας δεν είναι

άθροισμα μεμονωμένων κομματιών, αλλά η συνεκτική εικόνα ενός κόσμου που πρέπει να τον μελετήσουμε συνδυαστικά, δηλαδή στην ενότητά του, για να κατανοήσουμε σφαιρικά τον εαυτό μας και τις σχέσεις μας με τους άλλους. Αποφεύγοντας την αδιαλλαξία και την επιστημονική αποκλειστικότητα, αξιοποιούμε τις διαφορετικές προσεγγίσεις, που έχουν θετικές επιπτώσεις στην πρόοδο της κοινωνικής ζωής συνολικά.

Το βιβλίο λοιπόν Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών στόχο έχει να αποτελέσει μια χρήσιμη εισαγωγή στην κοινωνική σκέψη και προβληματική για τους μαθητές και τις μαθήτριες της Γ΄ Λυκείου. Πράγματι, η ιστορία της κοινωνικής σκέψης δεν είναι χρήσιμη μόνο για να συνειδητοποιήσουμε την πορεία του ανθρώπινου πνεύματος και την πρόοδο του πολιτισμού, αλλά και για να κατανοήσουμε τους όρους συγκρότησης του κοινωνικού προβληματισμού της επιστήμης. Η πρόκληση των κοινωνικών φαινομένων ήταν πάντοτε παρούσα, αλλά η εξήγηση των αιτιών τους και η αποτελεσματική αντιμετώπιση των συνεπειών τους ήταν απόρροια της διαμόρφωσης των Κοινωνικών Επιστημών στη νεότερη εποχή με βάση τη μεθοδολογία και την προβληματική των Φυσικών Επιστημών. Μελέτη λοιπόν της ιστορίας της κοινωνικής σκέψης δε σημαίνει στείρα εκμάθηση των ιδεών των μεγάλων στοχαστών για την κοινωνική πραγματικότητα, αλλά προσοικείωση μιας τελεσφόρου λογικής και κριτικής ανάλυσης για την κατανόηση της κοινωνίας. Αυτή η προσοικείωση μας ευαισθητοποιεί περισσότερο απέναντι στα κοινωνικά προβλήματα και ενισχύει την ικανότητά μας να επιζητούμε την έλλογη επίλυσή τους.

Η Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών είναι μια σύνοψη των ουσιαστικών και σταθερών αναφορών της κοινοτικής σκέψης και της κοινωνικής προβληματικής προορισμένη να ικανοποιήσει ένα πρόγραμμα διδασκαλίας στο Λύκειο και από αυτή την άποψη πρέπει να αντιμετωπιστεί. Είναι μια απόπειρα εισαγωγής στις πλέον βασικές έννοιες της κοινωνικής σκέψης και συστηματική περιγραφή των πιο σημαντικών κοινωνικών προβλημάτων της εποχής μας. Η επιλογή δεν ήταν αυτονόητη, αλλά σκοπό είχε αφ' ενός να παρουσιάσει στο μέτρο του δυνατού την ιστορία της προοδευτικής τροποποίησης και βελτίωσης αυτών των εννοιών για την κατανόηση της κοινωνικής πραγματικότητας, και αφ' ετέρου να πληροφορήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες για τα διάφορα πεδία εφαρμογής που μπορεί να έχει αυτή η μεθοδολογική περιήγηση. Είναι ευνόητο λοιπόν ότι αυτό το βιβλίο δεν μπορεί να αποτελέσει ένα διεξοδικό και εμπειριστατωμένο εγχειρίδιο. Οι συγγραφείς του το γνωρίζουν και ελπίζουν στην κατανόηση των αναγνωστών, και ιδιαίτερα των μαθητών, στους οποίους και απευθύνεται.

Το δύσκολο αυτό εγχείρημα ανέλαβε μία ομάδα αποτελούμενη από τον Μ. Γκιβαλο, τη Β. Γρηγοροπούλου Δ. Κοτρόγιαννος και τον Γ. Μανιάτη. Η ομάδα συνεργάστηκε τόσο στην επεξεργασία όσο και στην ενοποίηση των κεφαλαίων, την ευθύνη για την συγγραφή κάθε κεφαλαίου είχε και διαφορετικός συνεργάτης. Ειδικότερα ο Δ. Κοτρόγιαννος έγραψε το 1ο κεφάλαιο, η Β. Γρηγοροπούλου και ο Γ. Μανιάτης το 2ο κεφάλαιο, η Β. Γρηγοροπούλου το 3ο κεφάλαιο, ο Γ. Μανιάτης και ο Δ. Κοτρόγιαννος το 4ο κεφάλαιο και ο Μ. Γκιβαλος το 5ο και 6ο κεφάλαιο.

**Τέλος θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε τον κ. Πετρό-
πουλο Νικόλαο για την καθοριστική του συμβολή στην
παράγραφο 4. 4.**

**Αθήνα 10.4.1999
Οι συγγραφείς**

1. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

Εισαγωγή: Στο πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου θα εξετάσουμε τους όρους με τους οποίους διαμορφώνεται η νεότερη επιστημονική αντίληψη, καθώς και την ουσιαστική συνεισφορά της στην αυτόνομη ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών. Θα αναφερθούμε στη σημασία της αρχαίας ελληνικής σκέψης αλλά και του μεσαιωνικού πνεύματος και της Αναγέννησης, που επέτρεψαν στους νεότερους στοχαστές, και ιδιαίτερα στον Γαλιλαίο, να ορίσει εκ νέου την ιδέα της επιστήμης και να επαναπροσδιορίσει το επιστημονικό πρότυπο. Η θεμελίωση αυτή της επιστήμης είναι απαραίτητη, γιατί αφ' ενός συνέβαλε καθοριστικά στο να χειραφετηθεί ο ανθρώπινος λόγος από τη θεολογία, και αφ' ετέρου προσέφερε τις απαραίτητες επιστημονικές έννοιες για να οργανωθεί συστηματικά πλέον, από τον 16ο αιώνα και μετά, η κοινωνική δομή.

Διδακτικοί στόχοι: Σκοπός του κεφαλαίου είναι να βοηθήσει τους μαθητές και τις μαθήτριες να κατανοήσουν: α) τις ρήξεις και τις υπερβάσεις του ανθρώπινου πνεύματος που οδήγησαν στη συγκρότηση της «νέας» επιστημονικής αντίληψης, και β) τις προϋποθέσεις μελέτης και ανάλυσης της κοινωνίας με βάση το μεθοδολογικό λόγο τον οποίο επιβάλλει το νέο επιστημονικό πνεύμα.

Εισαγωγικές ερωτήσεις: Από ποια ανθρώπινη ανάγκη γεννήθηκε η επιστήμη; Η μυθολογία και η θρησκεία δεν προσπαθούν να ερμηνεύσουν τον κόσμο που μας περιβάλλει και να ορίσουν τη συγκρότηση της κοινωνικής ζωής; Η διαφορά επιστήμης και θρησκείας δεν αναδεικνύει κατ' ουσίαν τη δυνατότητα του ανθρώπου να ορίσει αυτόνομα τη ζωή του; Η επιστημονική προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας δε μας βοηθά να κατανοήσουμε τους άλλους και τον εαυτό μας, ώστε να αντιμετωπίσουμε καλύτερα τα ατομικά και τα κοινωνικά προβλήματα;

1.1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Η λέξη «επιστήμη» δεν είχε πάντα την ίδια σημασία και αξία. Ο Πλάτων την τοποθετούσε στον πιο υψηλό βαθμό γνώσης. Ο Αριστοτέλης θεωρούσε ότι η επιστήμη έδειχνε την αναγκαία και αιώνια τάξη των πραγμάτων. Στον Μεσαίωνα, ο όρος «επιστήμη» ταυτιζόταν με την αλήθεια του Θεού και φανέρωνε τη γνώση που ο Θεός είχε για τον κόσμο. Στην εποχή μας, επικρατεί η άποψη ότι η επιστήμη είναι η ορθολογική και ακριβής γνώση, η οποία αποδεικνύεται μεθοδικά και αντικειμενικά.

Βέβαια, αυτό το δεσμευτικό και γενικό πρότυπο της σύγχρονης επιστήμης δεν είναι πρόσφατη κατάκτηση του ανθρώπινου πνεύματος. Το δρόμο προς αυτή την κατεύθυνση άνοιξαν οι φιλόσοφοι Βάκων και Καρτέσιος, οι οποίοι ανέπτυξαν με σαφήνεια και ακρίβεια τη στάση της εποχής τους απέναντι στην επιστήμη, τονίζοντας ότι η εξήγηση της φύσης πρέπει να γίνει με αναφορά στην ίδια τη φύση και όχι στην παράδοση (στη Βίβλο, στα

έργα του Αριστοτέλη ή στα θεολογικά κείμενα). Φυσικά, η ρήξη με τους Αρχαίους δε συντελέστηκε αιφνίδια. Προετοιμάστηκε αργά και μέσα από σύνθετες διαδικασίες συνεχούς επανερμηνείας τόσο της αρχαιοελληνικής όσο και της θεολογικής σκέψης από τη σχολαστική φιλοσοφία και την Αναγέννηση. Το πέρασμα από την αξιολογική θεωρία του αρχαιοελληνικού προτύπου στην επιστημονική έρευνα της σύγχρονης εποχής έγινε χάρη σε συνεχή κριτικό διάλογο με τη σκέψη του Πλάτωνος και του Αριστοτέλη, ώστε να κατανοηθεί ο κόσμος, η φύση.

Παρακολουθώντας την ανάπτυξη του ανθρώπινου πνεύματος, μπορούμε, από τη μια, να αντιληφθούμε ότι η ιδέα της σύγχρονης επιστήμης είναι γέννημα μιας ιστορικής εποχής (16ος–17ος αιώνας). Από την άλλη, θα δούμε ότι η έννοια της επιστήμης ανταποκρίνεται σε ένα λογικό και συστηματικό τρόπο σκέψης με τον οποίο ο άνθρωπος συλλαμβάνει το πραγματικό, βασισμένος στις ικανότητες του νου του και όχι στη θεία φώτιση ή σε μυθικές ερμηνείες και μεταφορές.

1.1.1. Ο Πλάτων και η επίδρασή του

Η Λογική και τα Μαθηματικά είναι δύο από τις μεγάλες συνεισφορές της αρχαίας Ελλάδας στην επιστημονική σκέψη. Ο Θαλής, ο Αναξίμανδρος, ο Πυθαγόρας, ο Δημόκριτος, ο Ιπποκράτης συνέβαλαν ο καθένας με τον τρόπο του στη λογική και μαθηματική προσέγγιση της φύσης και του ανθρώπου.

Όμως η πρώτη συστηματική προσπάθεια για συνολική, καθολική εξήγηση της φύσης και του ανθρώπου

έγινε από τον Πλάτωνα. Ιδιαίτερα στο έργο του Τίμαιος, όπου πραγματεύεται το μύθο της δημιουργίας του κόσμου, ο Πλάτωνας καταρτίζει ένα σχεδιάγραμμα για τη φιλοσοφική–επιστημονική ερμηνεία της φύσης. Την εξήγηση αυτή ο Πλάτων τη στηρίζει στην παράσταση ενός Θεού–δημιουργού που έπλασε τον κόσμο. Σύμφωνα με την πλατωνική άποψη, υπάρχει ένας και μοναδικός κόσμος ο οποίος είναι τέλειος και ωραίος και η πρώτη του αρχή είναι ένας νους ο οποίος ενεργεί σκόπιμα. Απέναντι λοιπόν στην τυχαία και άτακτη κίνηση του κόσμου, ο Πλάτων αντιπαραθέτει την αντίληψη ενός κόσμου ο οποίος κινείται σύμφωνα με τους τέλειους σκοπούς του υψίστου νου. Η ολική κίνηση του κόσμου προηγείται και καθορίζει τις επιμέρους κινήσεις. Κάθε μερικό γεγονός παράγεται από τους σκοπούς που καθορίζουν το όλον (τελεολογία).

Ο υψίστος νους ως πρώτη αρχή γίνεται πιο αντιληπτός αν κατανοήσουμε την αιτία αυτού του αισθητού κόσμου και τη σχέση του με τις ιδέες. Τα αισθητά πράγματα είναι απομίμηση των ιδεών.

Ο αισθητός κόσμος είναι η σωματική διαμόρφωση των ιδεών μέσα στο χώρο. Δηλαδή ο Θεός–δημιουργός και η πρώτη αρχή, έχοντας στο νου του τις ιδέες των πραγμάτων, τους έδωσε μορφή στο χώρο και στον αισθητό κόσμο. Η ιδέα είναι η γενική έννοια του πράγματος με όλες τις ιδιότητές του, ενώ η αισθητή παράσταση συνιστά την εξειδικευμένη μορφή του, γι' αυτό και η ιδέα είναι η αιτία που παράγει τα υλικά πράγματα. Όπως τα πράγματα είναι απομιμήσεις του αριθμού για τον Πυθαγόρα, έτσι και τα αισθητά πράγματα για τον Πλάτωνα δεν ανταποκρίνονται στις έννοιες παρά μόνο ως ένα βαθμό (ιδεαλισμός).

Ο Πλάτων πιστεύει ότι διαμέσου των ιδεών μπορούμε να φτάσουμε στη γνώση της πρώτης αρχής και να εξασφαλίσουμε επιστημονική γνώση, ενώ, αντίθετα, διαμέσου της αντίληψης των αισθητών πραγμάτων, τα οποία έχουν κάποια ομοιότητα με τις ιδέες, μπορεί να σχηματίσουμε μια αληθοφανή γνώμη.

Αυγουστίνος

Η αντίληψη ότι η ιδέα συνοδεύεται πάντα από μια αληθινή απόδειξη, ενώ η γνώμη δεν τεκμηριώνεται αποδεικτικά, επέδρασε αποτελεσματικά στη διαμόρφωση της σκέψης του ιερού Αυγουστίνου. Η διδασκαλία του Αυγουστίνου διακήρυττε ότι η αλήθεια των αισθητών πραγμάτων δε βρίσκεται στα ίδια τα αντικείμενα, αλλά στο γεγονός ότι ανταποκρίνονται ομοιόμορφα στο λόγο του Θεού. Το πνεύμα του Θεού είναι η τέλεια

ενότητα, η αλήθεια που τα περιέχει όλα. Η αλήθεια κατοικεί στο εσωτερικό της ψυχής και βασικά εδράζει τη λογική γνώση του Θεού, η δε εποπτεία της γνώσης του σύμπαντος προέρχεται ακριβώς από αυτή την αρχή.

Η αυστηρή λογική συνοχή και η αξιωματική τεκμηρίωση των Μαθηματικών χαρακτηρίζουν την αντίληψη περί επιστήμης κατά τον Μεσαίωνα υπό την επίδραση του Πλάτωνος (πλατωνικός σχολαστικισμός). Η λογική λειτουργία καταδεικνύει έτσι την παραγωγή του μερικού από το γενικό, δηλαδή μετατρέπεται σε μια αιτιώδη διαδικασία όπου το καθολικό εκφράζεται μέσα στο ειδικό. Ο Θεός είναι η φύση και εκδηλώθηκε ως ιδιαίτερη μορφή μέσα στον κόσμο. Ένας λογικός πανθεισμός κυριαρχεί

λοιπόν στην εξήγηση της φύσης. Η χριστιανική αντίληψη ότι ο Θεός είναι η πρώτη αιτία όλων των πραγμάτων και ο Θεός–δημιουργός του Πλάτωνος συγκλίνουν σε μια κοινή κατεύθυνση. Η αληθινή γνώση, δηλαδή η επιστήμη, εκφράζει την αιτιακή σχέση που εξαρτά το μέρος από το όλον.

1.1.2. Ο Αριστοτέλης και η επίδρασή του

Σύμφωνα με την αριστοτελική διδασκαλία, η γνώση δε στρέφεται στο εσωτερικό του ανθρώπου, αλλά στο εξωτερικό της φύσης. Η πρώτη αντίληψη έρχεται από τα φυσικά αντικείμενα τα οποία περιβάλλουν τον άνθρωπο και αποτελούν μέρος ενός κόσμου με απόλυτη λογική τάξη. Αυτός ο κόσμος είναι οργανωμένος μέσα από την αλληλεξάρτηση των μερών του και είναι ο τόπος της αλήθειας.

Αναμφισβήτητα, για τον Αριστοτέλη, η αισθητή εμπειρία δεν ανήκει στη σφαίρα της επιστήμης, αλλά το ανθρώπινο πνεύμα, επεμβαίνοντας στην εμπειρική γνώση διαμέσου της αφαίρεσης, συνάγει τη γενική μορφή της ύλης και αντιλαμβάνεται τα πράγματα. Η επιστήμη λοιπόν παρουσιάζει τις λογικές διαδικασίες με τις οποίες από το γενικό, το οποίο γνωρίζουμε με έννοιες, συνάγεται το μερικό, που γίνεται αντιληπτό με τις αισθήσεις. Η επιστήμη δείχνει τη λογική αναγκαιότητα με την οποία τα επιμέρους φαινόμενα παράγονται από τα γενικά αίτια και οι επιμέρους αισθητηριακές αντιλήψεις από τις γενικές εννοιολογικές γνώσεις.

Η αναζήτηση όμως αυτών των γενικών και αρχικών αιτίων δε γίνεται με τις ίδιες βεβαιωμένες αποδείξεις που υπάρχουν στην παρουσίαση της παραγωγής των

αποτελεσμάτων από εξακριβωμένες αιτίες. Η έρευνα για την ανάδειξη των πρώτων αιτίων ξεκινά από το μερικό, την αισθητηριακή αντίληψη, και πορεύεται προς την κοινή γνώμη και το γενικό, για να μπορέσει ύστερα να αποδείξει την παραγωγή του μερικού. Η μεθοδολογική ερευνητική διαδικασία για την αναζήτηση της αρχικής αιτίας είναι επαγωγική και η απόδειξη της συγκρότησης του μερικού από το γενικό είναι παραγωγική.

Το πρόβλημα λοιπόν είναι με ποιο τρόπο μια δραστηριότητα καθαρά διανοητική, η οποία περνά από την αίσθηση στη διάνοια, μπορεί να ανήκει στην ανθρώπινη ύπαρξη. Η απάντηση που επιχειρείται να δοθεί βασίζεται στο λόγο, στις ικανότητες του νου να αναλύει, να εξειδικεύει, να γενικεύει και να θεσπίζει νόμους.

Όμως η αμφίσημη ερμηνεία της προέλευσης και της ικανότητας για την πρόσληψη του λόγου οδήγησε τη σχολαστική φιλοσοφία σε δύο τάσεις κατανόησής του, τη χριστιανική και την αραβική.

**Θωμάς
Ακινάτης**

φύσης θεωρούνται έκφραση της θείας βούλησης και των νόμων της.

Ο Θωμάς Ακινάτης ενσωμάτωσε τον αριστοτελικό λόγο στις ανάγκες του θεολογικού δόγματος υποστηρίζοντας ότι ο λόγος προέρχεται από τον Θεό. Υπέταξε κατ' αυτό τον τρόπο τον αριστοτελικό ορθολογικό λόγο στην εξυπηρέτηση των θεολογικών απαιτήσεων και προσδοκιών. Η αριστοτελική αντίληψη για την επιστήμη εναρμονίστηκε με τη χριστιανική πίστη και οι νόμοι της

Ο αριστοτελισμός έδωσε τη δυνατότητα στη θεολογία να αποκτήσει τα μέσα και να υποτάξει την αισθητηριακή γνώση με την αρχή της ψυχικής πραγματικότητας που μας δόθηκε από τη χάρη του Θεού. Η εξωτερική πραγματικότητα ως αντικείμενο γνώσης καθίσταται δυνατή μόνο με τη μορφή της ψυχικής πραγματικότητας. Το ουσιαστικό όμως είναι ότι με αυτό τον τρόπο ο κόσμος της συνείδησης και ο υλικός κόσμος χωρίζονται ολοκληρωτικά και η επιστήμη ασχολείται σχεδόν μόνο με τη λογική αλληλουχία των εννοιών.

Η άλλη επίδραση του Αριστοτέλη είναι εκείνη της αραβικής παράδοσης, και ιδιαίτερα του Αβερρόη. Ο Άραβας στοχαστής έδινε πρωτεύουσα σημασία στα εξωτερικά στοιχεία της φύσης και λιγότερο στον άνθρωπο, με αποτέλεσμα να υπονομεύει έμμεσα τον θρησκευτικό και το θεολογικό λόγο. Η επίδραση όμως των Αράβων στη διαμόρφωση της ευρωπαϊκής επιστημονικής σκέψης έχει σημαντικότερη ιστορική σημασία.

1.1.3. Η επίδραση των Αράβων

Η αραβική παράδοση διαφέρει από τη μεσαιωνική Δύση και τη χριστιανική φιλοσοφία. Οι κύριοι εκπρόσωποι της αραβικής σκέψης, από τον Αβικέννα ως τον Αβερρόη, δεν είναι κληρικοί, όπως στη Δύση, αλλά γιατροί, με αποτέλεσμα η μελέτη της αρχαίας Ιατρικής (Ιπποκράτης) και Φυσικής να συνδυάζεται με εκείνη της Φιλοσοφίας.

Η επιστημονική παιδεία των Αράβων δεν ήταν αυτοφυής, αλλά στηριζόταν σε πολύ μεγάλο βαθμό στην αρχαιοελληνική σκέψη. Το αποτέλεσμα ήταν ότι οι νεοπλα-

τωνικοί (Πλωτίνος και Πρόκλος) τα συγγράμματα του Αριστοτέλη, οι Νόμοι και ο Τίμαιος του Πλάτωνος μεταφράστηκαν στα αραβικά. Έτσι, η επιστημονική συζήτηση εξαπλώθηκε από τη Βαγδάτη ως την Κόρδοβα και η επιστημονική αυτή κίνηση μετέδωσε την αρχαιο-ελληνική σκέψη στη Δύση, λόγω των σταυροφοριών και των εμπορικών σχέσεων που είχαν οι Άραβες με τη Δύση. Από την επαφή της με την Ανατολή, η δυτικοευρωπαϊκή σκέψη και τα πανεπιστήμια, ιδιαίτερα του Παρισιού, γνώρισαν τη Λογική του Αριστοτέλη και τα πραγματολογικά μέρη του συστήματός του, με αποτέλεσμα να ανανεωθεί η συζήτηση για τη μεθοδολογική προσέγγιση και την επιστημονική έρευνα.

Ο συνδυασμός και η συγκριτική μελέτη φυσικών και φιλοσοφικών προβλημάτων, που διέκριναν την αραβική σκέψη, εξασφάλισαν κατ' ουσίαν στην επιστημονική σκέψη μια βάση πραγματολογικών δεδομένων. Αυτή η σχέση του λόγου με την πραγματικότητα διέυρυνε αποτελεσματικά το πεδίο των εμπειρικών γνώσεων και ανέδειξε τη μεγάλη συμβολή τους στην ανάπτυξη των φιλοσοφικών εννοιών. Ο αραβικός αριστοτελισμός, με τις αναφορές του στη φυσική πραγματικότητα (ρεαλισμός), ενίσχυσε το ορθολογικό πνεύμα και έδωσε τη δυνατότητα να αναλυθούν λογικά και μεθοδολογικά οι θρησκευτικές κοσμοθεωρίες.

Με άλλα λόγια, η διδασκαλία των Αράβων αξιοποίησε το γνωσιολογικό υλικό των φυσικών δεδομένων στη μελέτη των ιδεαλιστικών θεολογικών αντιλήψεων. Αυτός ο μετριοπαθής ρεαλισμός της αραβικής σκέψης, που αναδεικνύει τον ουσιαστικό ρόλο της εμπειρικής γνώσης στη συστηματική κατανόηση του κόσμου, αποκάλυπτε –χωρίς βέβαια να θεμελιώνει– τις βάσεις

της νέας κοσμικής γνώσης, η οποία ήταν ενάντια σε μια νοησιарχία με σχολαστικές και μυστικιστικές όψεις.

1.1.4. Η αντίληψη της Αναγέννησης περί επιστήμης

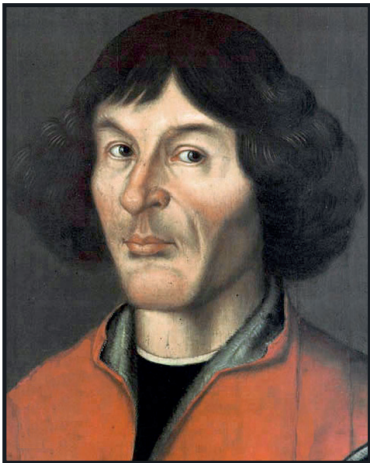
Η Αναγέννηση εκφράζει την αξιοθαύμαστη ανανέωση των γνώσεων του ανθρώπου που αφορούν τη φύση, τα γράμματα και τις τέχνες. Απέναντι στις αυστηρές παραστάσεις ενότητας της μεσαιωνικής σκέψης και στις συγκεντρωτικές αντιλήψεις της Σχολαστικής Φιλοσοφίας, η Αναγέννηση αντιπροσωπεύει την έξοδο του ανθρώπινου πνεύματος προς τον άπειρο σε εκφράσεις κόσμο της φύσης.

Χωρίς αμφιβολία η Αναγέννηση της σκέψης συντελέστηκε κυρίως στα γράμματα και στις τέχνες και όχι τόσο στις επιστήμες. Η πνευματική καλλιέργεια του ανθρώπου και η εντρύφηση στις επιστημονικές αξίες και στις ανθρωπιστικές αρχές της αρχαιοελληνικής σκέψης συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάδειξη των δημιουργικών ικανοτήτων του ανθρώπινου λόγου.

Η αναβίωση του θεωρητικού πνεύματος είναι το νόημα του νέου επιστημονικού τύπου. Όπως και στην Αρχαιότητα, έτσι και τώρα η γνώση της πραγματικότητας είναι και πάλι ο μόνος σκοπός της επιστημονικής έρευνας. Το αποτέλεσμα είναι ο θεωρητικός στοχασμός να προσανατολιστεί ουσιαστικά προς τη Φυσική Επιστήμη, αφήνοντας κατά μέρος την αινιγματική διάσταση της εσωτερικότητας που πρέσβευε η Σχολα-

στική Φιλοσοφία. Ο στοχασμός υποτάσσεται πλέον σε μια κοσμική παράσταση και απελευθερώνεται από την εσωτερικότητα της πίστης. Ο άνθρωπος αποκτά, έτσι εμπιστοσύνη στον εαυτό του και εκφράζεται ως αυτόνομη οντότητα. Αυτή η ανθρωπιστική κίνηση ήταν αδιάφορη απέναντι στις θρησκευτικές αντιλήψεις και εκφράζει άμεσα την ανάγκη του διαχωρισμού της Φιλοσοφίας από τη θεολογία.

Η ανάπτυξη της Φιλοσοφίας σε αυτοδύναμη κοσμική επιστήμη δηλώνει ότι κύριο έργο της Φιλοσοφίας είναι πλέον ο (γνωστικός και πρακτικός) έλεγχος της φύσης.

Κοπέρνικος

Η Φιλοσοφία κατά την Αναγέννηση εκφράζει την τάση να γίνει η Φιλοσοφία επιστήμη της φύσης και να προσδιορίσει τη θέση του ανθρώπου μέσα στον κόσμο.

Η αλλαγή των παραστάσεων χάρη στις εξερευνήσεις και στις ανακαλύψεις ανέτρεψε και άλλαξε τα πολιτισμικά δεδομένα, διαμορφώνοντας μια νέα άποψη για τον κόσμο που κλόνησε αισθητά την ανθρωποκεντρική παράσταση του

Μεσαίωνα. Αυτή η μεταβολή ενισχύεται με την ανάπτυξη της Αστρονομίας. Χάρη στη θεωρία του Κοπέρνικου (Copernicus), ο άνθρωπος δεν είναι πλέον το κέντρο του κόσμου, όπως η Γη έπαψε να είναι επίκεντρο του σύμπαντος. Η θεωρία του Κέπλερ (Kepler), επιβεβαίωσε την αρμονική ενότητα της φυσικής των ουράνιων σωμάτων (μακρόκοσμος) και της φυσικής των γήινων σωμάτων (μικρόκοσμος), που διέπονται από τους ίδιους μαθηματικούς νόμους.

Η επιστημονική τεκμηρίωση αυτών των φυσικών φαινομένων γίνεται από τον Νεύτωνα (Newton) τον 18ο αιώνα.

Βέβαια, αυτή η τάση της επιστημονικής και πνευματικής αυτονομίας δεν ξεφεύγει εντελώς από τις επιδράσεις του παρελθόντος, ιδιαίτερα από αντιλήψεις που απέδιδαν στα πράγματα μια ψυχή ανάλογη με την ανθρώπινη (ανιμισμός).

Οι στοχαστές της Αναγέννησης, υπό την επίδραση των νεοπλατωνικών αντιλήψεων, θεωρούσαν ότι η ζωή της φύσης κυριαρχείται από πνεύματα και από μια σύνθεση εσωτερικών δυνάμεων που θα μπορούσαν να υποταχθούν από τον άνθρωπο με τη γνώση και τη θέληση. Έτσι, η μαγεία και η αστρολογία ήταν πολύ διαδεδομένες στην περίοδο αυτή. Οι αλχημιστές, όπως ο Παράκελσος, (Paracelsus), προσπάθησαν να αξιοποιήσουν τη μαγεία της φύσης. Έβλεπαν το φυσικό κόσμο ως ένα σύνολο ενεργών δυνάμεων που βρίσκεται σε ενότητα με τον άνθρωπο.

Απέναντι λοιπόν στην αριστοτελική αντίληψη της επιστήμης, την οποία αυτήν την περίοδο εκπροσωπούν οι θεολόγοι και γενικότερα ο κόσμος της Εκκλησίας, η φυσιοκρατική θεώρηση της Αναγέννησης γοητεύει τα ανήσυχα πνεύματα και βρίσκει ανταπόκριση στο λαό.

1.1.5. Η επιστήμη ως καθολική και τέλεια γνώση

Ανεξάρτητα από την πρόοδο η οποία συντελέστηκε στο διάβα των αιώνων ως προς τη συγκρότηση της έννοιας «επιστήμη», το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής παράδοσης διατηρούσε ως την Αναγέννηση το πρότυπο της τελειότητας, το οποίο και συνέδεε με τη γνώση.

Ο σοφός, ο στοχαστής, είναι εκείνος που γνωρίζει καλά. Είναι επιλήψιμο λοιπόν να επικαλείται αμφιβολία και σχετική άγνοια, γιατί αυτό είναι σημείο σκεπτικισμού και ισοδυναμεί με την ακύρωση της τέλει γνώσης.

Αναμφίβολα ο σοφός δε γνώριζε εκ γενετής, προσέφευγε στην επιστήμη, αλλά η εκμάθηση ήταν γρήγορη και καθολική. Είχε την έννοια της μύησης, γεγονός που ανταποκρίνεται στην αντίληψη ότι η αλήθεια είναι ολοκληρωτική και υπερβατική. Αυτή η ιδέα της αλήθειας περιέκλειε ταυτόχρονα όλους τους τομείς, τη θρησκεία, την οντολογία, τη μεταφυσική και, ακόμη, τη Νομική, την Ιατρική, την Πολιτική, που σήμερα είναι διαχωρισμένες. Η επιστήμη εξασφάλιζε σε όποιον την κατείχε τη γνώση των αξιών και των αληθειών, τη σοφία και την αρμονία, καθώς και το σεβασμό εκ μέρους των θεϊκών δυνάμεων.

1.1.6. Η επιστήμη ως έρευνα

Η νεότερη εποχή εγκαινιάζεται με μια διανοητική αλλαγή: η ιδέα της επιστήμης ως απόλυτης υποκαθίσταται από μια επιστήμη του γίνεσθαι. Η λέξη «επιστήμη» προσλαμβάνει κυρίως τη σημασία της έρευνας και της αναζήτησης. Το κύρος της παράδοσης κλονίζεται και συνδέεται με τη στείρα υποταγή στο πνεύμα του παρελθόντος. Η αλήθεια οφείλει να αναζητηθεί όχι στο παρελθόν αλλά στο μέλλον. Η γνώση δε συνιστά ήδη αποκτημένη περιουσία που λειτουργεί ερμηνευτικά. Κατακτάται όμως στο μέτρο που το ανθρώπινο πνεύμα απελευθερώνεται από την αδράνεια και την προσήλωση στο παρελθόν και στις αμετακίνητες ιδέες που το χαρακτήριζαν.

Ο σοφός δεν είναι εκείνος που γνωρίζει, αλλά εκείνος που αναζητά, έχοντας συνειδητοποιήσει ότι δεν τίθεται θέμα να φτάσει στην καθολική και απόλυτη γνώση. Το ζητούμενο είναι να αποκτήσει επιμέρους γνώσεις που να αποδεικνύονται πέρα από κάθε αμφιβολία. Τη νέα αυτή θεώρηση του πνεύματος την προωθούν οι αναλύσεις του Βάκωνος και του Καρτέσιου και την αποκρυσταλλώνει ο Γαλιλαίος.

1.1.7. Φ. Βάκων

Η ανθρωπιστική Αναγέννηση έτεινε στο να αποτελέσει μια αναβίωση λησμονημένων αξιών, ήταν επομένως στραμμένη κυρίως στο παρελθόν. Η σκέψη του Βάκωνος (Bacon) στρέφεται, αντίθετα, προς το μέλλον, στο οποίο προσανατολίζεται η επιστημονική ανάπτυξη. Το ανθρώπινο πνεύμα αναζητά διαρκώς νέους μεθοδολογικούς δρόμους για την αποκάλυψη του κόσμου. Ο Βάκων δεν αποβλέπει στο να δώσει απάντηση στα πάντα, αλλά στο να θέσει τα πάντα σε αμφισβήτηση. Η σκέψη του έχει ερωτήσεις για όλα, γι' αυτό και εγκαινιάζε διαρκώς προγράμματα έρευνας και αναζήτησης. Δεν μπόρεσε βέβαια να ξεπεράσει το στάδιο της ερωτηματικής διερεύνησης, όμως ο ανήσυχος εμπειρικός του λόγος απομάκρυνε το νου από τις θεολογικές και μεταφυσικές δεσμεύσεις, προετοιμάζοντας το έδαφος για τη νέα επιστήμη.

Στα μάτια του Βάκωνος, επιστήμη δε σημαίνει μια διαδικασία εκμάθησης μιας ήδη τέλει γνώσης ή συνειδητοποίηση της κατακτημένης εμπειρίας των προηγούμενων γενιών. Η μυστικιστική αντίληψη του Μεσαίωνα, η υποταγή του μαθητή στην αυθεντία του δασκάλου έχουν

παρέλθει. Η επιστήμη εμφανίζεται πλέον ως ένα συλλογικό έργο της ανθρωπότητας, η οποία πορεύεται προς την πρόοδο. Η παγιωμένη γνώση που χαρακτήριζε την ιδέα της επιστήμης, με σκοπό να διατηρηθούν οι σχέσεις των πραγμάτων αμετάβλητες, είναι ξεπερασμένη. Ο Βάκων ανέδειξε την υπεροχή της μεθοδικής γνώσης, διακηρύσσοντας την ενότητα λόγου και εμπειρίας.

Η μέθοδος. Έχοντας συνειδητοποιήσει την αναγκαιότητα της μεθοδολογικής έρευνας για τη συγκρότηση της νέας επιστήμης, ο Βάκων αντιπαραθέτει το δικό του «νέο όργανο» στο αριστοτελικό. Η μέθοδος είναι όργανο, δηλαδή εργαλείο που μπορεί να το χρησιμοποιήσει όλος ο κόσμος. Κατ' αυτό τον τρόπο τα ανθρώπινα πνεύματα εξισώνονται και η πνευματική υπεροχή διαδραματίζει επουσιώδη ρόλο. Σκοπός του Βάκωνος είναι να οργανώσει τις αισθητηριακές αντιλήψεις με την μεθοδική παρατήρηση. Ο επιστήμονας λοιπόν καλείται να συμπληρώσει τη γνώση τους με το πείραμα, το οποίο επινοεί για να κατανοήσει την ορθή λειτουργία των πραγμάτων. Γι' αυτό η μέθοδος της επαγωγής θεωρήθηκε ορθότερη για την επεξεργασία των πραγματικών δεδομένων.

Με την επαγωγική μέθοδο, η έρευνα πορεύεται σε γενικές προτάσεις (αξιώματα) και με βάση αυτές πλέον εξηγεί τα φαινόμενα. Η επαγωγή, με το πέρασμα από το ειδικό στο γενικό, συγκροτεί γενικές μορφές, δηλαδή τύπους, βάσει των οποίων ο άνθρωπος μπορεί να αναλύει τη φύση, τον κόσμο αλλά και την ανθρώπινη ύπαρξη. Οι ψυχολογικές παραστάσεις του ανθρώπου, η βούληση, οι πολιτικές σχέσεις, οι κοινωνικές δραστηριότητες μπορούν να εξηγηθούν μεθοδικά και έτσι να αποκαλυφθούν οι παράγοντες που τις διαμορφώνουν και τις μεταβάλλουν.

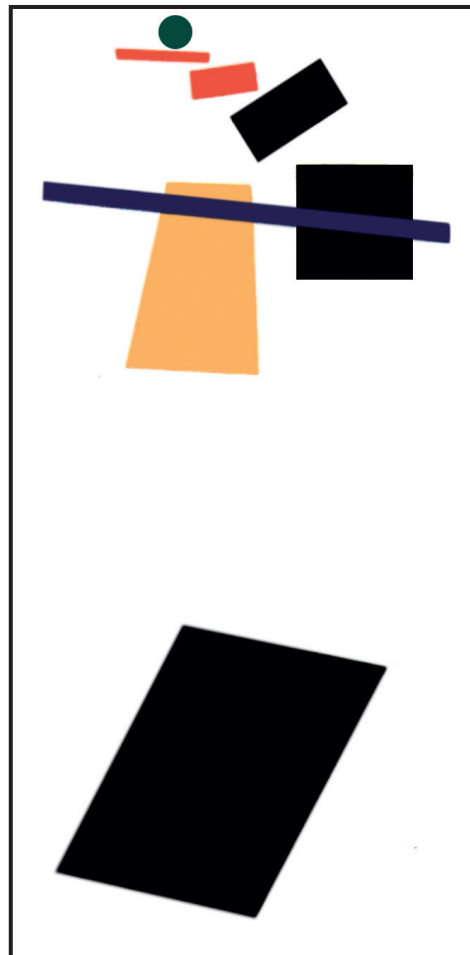
Ο Βάκων εισάγει τη θεμελιακή άποψη ότι η γνώση του ανθρώπου, των πράξεών του και της φύσης στηρίζεται στην ίδια αφετηριακή αρχή της κατασκευής των γενικών μορφών διαμέσου των μερικών. Αναμφίβολα ο Βάκων δεν ανακάλυψε κανένα νόμο ούτε εισήγαγε καμιά θεωρία, αλλά κατανόησε το νόημα του επαγωγικού συλλογισμού και του έδωσε τέτοια διάσταση ώστε να ελεγχθεί, να οργανωθεί και να γίνει αποτελεσματική η επιστημονική έρευνα σε όλα τα επίπεδα.

1.1.8. Καρτέσιος

Τέλεια γνώση για τον Καρτέσιο (Descartes) είναι η μαθηματική γνώση. Τα Μαθηματικά έχουν βασικές αρχές, το αξιώματα, τα οποία χάρη στη σαφήνεια και στην ενάργηιά τους επιβάλλονται στο νου. Τα αξιώματα θεμελιώνουν τη λογική του συλλογισμού γιατί δείχνουν πώς περνάμε από το ένα σημείο στο άλλο κατά τρόπο που είναι ολοφάνερος στο νου. Συνεπώς, η Φιλοσοφία, αλλά και κάθε τέλεια γνώση που αφορά το σύμπαν, τη φύση, τον άνθρωπο πρέπει να διαμορφωθεί με βάση τις επιταγές των Μαθηματικών.

Επιστημονική γνώση λοιπόν για τον Καρτέσιο δεν είναι η αυστηρή περιγραφή του γεγονότος, αλλά η γνώση τού γιατί κάτι είναι όπως είναι. Έτσι, η μέθοδός του διακρίνεται από μορφές. Πρώτον, την αναλυτική, όπου το γεγονός είναι δεδομένο, αλλά ζητείται η αιτία της παραγωγής του. Δεύτερον, τη συνθετική, όπου η αιτία του γεγονότος είναι δεδομένη, και ζητείται το γιατί υφίσταται κατ' αυτό τον τρόπο. Επομένως, κάθε τέλεια γνώση πρέπει να βρει ή να επινοήσει υποθετικά την

**Μεταξοτυπία του Μαλεβίτς.
Εικονογράφηση για
τις Αρχές της Φιλοσοφίας
του Καρτέσιου**

αρχική αιτία των πραγμάτων τα οποία μελετά για να μπορέσει να αποδείξει τον τρόπο παραγωγής τους. Η Φιλοσοφία λοιπόν ως επιστημονική και τέλεια γνώση αναζητά την αξιωματική έννοια, την πρώτη αιτία και πρώτη αρχή της φύσης και των πραγμάτων, ώστε να καταδείξει πώς παράγονται τα πράγματα μέσα στον κόσμο. Μια τέτοια έννοια για τον Καρτέσιο είναι ο Θεός και χρησιμεύει ως βάση για να εξηγήσουμε τον κόσμο.

Το βασικό περιεχόμενο του καρτεσιανού ορθολογισμού συνίσταται λοιπόν στη συγκρότηση ενός συστήματος όπου όλες οι γνώσεις παράγονται λογικά από μια θεμελιωμένη αρχή, το λόγο. Ακριβώς αυτό είναι το νόημα της φράσης: «Cogito ergo sum». Δηλαδή μπορώ να αμφιβάλλω για όλα, για όσα μού μαθαίνουν

οι αισθήσεις και η νόησή μου, για όσα με δίδαξαν οι άνθρωποι, για τα συμπεράσματα και τα αποφθέγματα των σοφών. Όμως για ένα πράγμα δεν μπορώ να αμφιβάλλω: για το ότι συλλογίζομαι, για το ότι είμαι ένα ον που σκέφτεται και συλλαμβάνει αρχές, αιτίες, έννοιες για να εξηγήσει τα πράγματα. Ο Καρτέσιος υιοθετεί έτσι μια αρχή, το cogito, και ερμηνεύει τη φυσική πραγματικότητα με ορθολογικό τρόπο, συστηματοποιώντας τον αναλυτικό στοχασμό, τον οποίο ο Γαλιλαίος ανέδειξε ως το θεμελιώδες στοιχείο της σύγχρονης επιστήμης.

1.1.9. Γαλιλαίος

Ο προσανατολισμός της σκέψης του Βάκωνος στην πρακτική εφαρμογή της γνώσης και στην άμεση τεχνική της χρησιμότητα τον εμπόδισε να αντιληφθεί το μέγεθος των θεωρητικών αξιών που έφερε στην επιφάνεια και τη σημασία τους για την επιστημονική έρευνα. Ιδιαίτερα σημα-

Γαλιλαίος

ντικός είναι ο ρόλος των Μαθηματικών στην κατανόηση της φύσης. Την ανάδειξή τους αναλαμβάνει ο Γαλιλαίος (Galileo) θεμελιώνοντας τη **Μηχανική**, δηλαδή τη μαθηματική θεωρία της κίνησης. Η διάκρισή μεταξύ αντικειμενικής (επιστημονικής) πραγματικότητας και αισθητής (κοινής πρόσληψης της) πραγματικότητας επιτρέπει στον Γαλιλαίο

να προχωρήσει σε αυτή την κατεύθυνση. Διακρίνει την αυστηρή παρατήρηση του πραγματικού και την απομόνωση των απλών μορφών της φυσικής πραγματικότητας από την κοινή αντίληψη, για να περιορίσει τη σύγχυση και την προκατάληψη κατά τη διάρκεια της παρατήρησης.

Στη συνέχεια, αυτή η αντικειμενική πραγματικότητα πρέπει να κατανοηθεί με μαθηματικούς όρους. Έτσι, εκεί όπου η επαγωγή του Βάκωνος αναζητούσε διά της αίσθησης τις μορφές των πραγμάτων για να εξηγήσει τις σχέσεις τους, η αναλυτική μέθοδος του Γαλιλαίου καταδεικνύει την απλούστατη ενέργεια της κίνησης και τη δυνατότητά της να προσδιοριστεί με μαθηματικό τρόπο.

Με άλλα λόγια, η ανάλυση επισημαίνει και υποδεικνύει υποθετικά την πιο απλή μορφή κίνησης, με βάση την οποία μπορούν να εξηγηθούν όλες οι κινήσεις, ακόμη και οι πιο σύνθετες. Η ανάλυση είναι η μεθοδική αφαιρετική επέμβαση του στοχασμού για να αποκαλυφθεί και να μετρηθεί η απλούστερη απ' όλες τις κινήσεις. Στη συνέχεια, ο Γαλιλαίος, με τη συνθετική του μέθοδο, η οποία προϋποθέτει την αναλυτική, μπορεί πλέον να εξηγήσει το αποτελέσματα αλληλεπιδράσεων της κίνησης σε εμπειρικό επίπεδο και να καταδείξει τον τρόπο παραγωγής τους. Η επιστήμη είναι μια ορθολογική κατάκτηση των πραγμάτων, η οποία προχωρεί από τα φαινόμενα στις αιτίες και από τις αιτίες στις επενέργειές τους.

Η επιστημονική γνώση είναι η γνώση που τεκμηριώνεται με αδιαμφισβήτητες αποδείξεις. Η επιστήμη βασίζεται στο θεωρητικό στοχασμό που προέρχεται από την άμεση πρόσληψη των πραγμάτων, είναι άρα απαλλαγμένος σε μεγάλο βαθμό από φανταστικές αντιλήψεις και υποκειμενικές γνώμες.

Αυτή η αντίληψη για την επιστήμη επέδρασε καθοριστικά στη διαμόρφωση του περιεχομένου της Φιλοσοφίας, η οποία γίνεται πλέον η θεωρητική και ορθολογική κατανόηση των πραγμάτων με βάση την έννοια της κίνησης (Μηχανική). Η σύνδεση αυτή είχε ως συνέπεια το διαχωρισμό της Φιλοσοφίας από τη θεολογία.

1.1.10. Τα κύρια χαρακτηριστικά του επιστημονικού πνεύματος

α. Η πρόοδος. Το νεότερο επιστημονικό πνεύμα διαμορφώνεται, όπως είδαμε, με το αίτημα να απελευθερωθεί από την αρχαιοελληνική και τη θεολογική παράδοση. Η πρόοδος του επιστημονικού πνεύματος συντελείται με την απόρριψη της αυθεντίας και την απαίτηση του λόγου να ερευνά, να ανακαλύπτει και να κατανοεί τις αρχές και τους νόμους της φύσης. Επιστήμη δεν είναι η οριστική κατάκτηση της γνώσης, αλλά η χειραφέτηση από την αυθεντία και η εξασφάλιση των όρων και των μέσων της ερευνητικής διαδικασίας για την κατάκτηση της γνώσης.

β. Η έννοια της εμπειρίας. Η εμπειρική μέθοδος μετατοπίζει σταδιακά το κέντρο βάρους από την απλή παρατήρηση στο λογικό έλεγχο των φαινομένων. Η διαφορά μεταξύ του αρχαίου και του νέου επιστημονικού πνεύματος δεν εντοπίζεται τόσο στην οργάνωση της εμπειρίας, όσο στην απαίτηση του νέου επιστημονικού πνεύματος να προσλαμβάνει και να εξηγεί τα γεγονότα. Διερευνά υποθετικά τα γεγονότα για να ερμηνεύσει τα φαινόμενα τα οποία παρατηρεί και τα επαληθεύει για να τα θέσει υπό τον έλεγχο του. Η επιστημονική υπόθεση έχει το χαρακτήρα μιας επαληθευτικής πρότασης, γι' αυτό διεκδικεί τον τίτλο της αντικειμενικότητας.

γ. Τα Μαθηματικά. Τα Μαθηματικά σηματοδοτούν την οριστική ρήξη του 17ου αιώνα με την παλαιά εποχή. Οι σχολαστικοί, συμφωνώντας με τον Αριστοτέλη, διέκριναν τα Μαθηματικά, τα οποία αφορούσαν τις ιδέες, από τη Φυσική, που αφορούσε τα φυσικά πράγματα. Ο Γαλιλαίος διακήρυττε ότι το βιβλίο της φύσης είναι γραμμένο με

μαθηματικό τρόπο. Εννοούσε ότι μπορούμε να εξετάσουμε τη συγκεκριμένη πραγματικότητα με βάση τις αρχές και τα αξιώματα της ευκλείδειας Γεωμετρίας, για να την αναλύσουμε και να ρυθμίσουμε τη λειτουργία της. Έτσι, πραγματικότητα και αντικειμενικότητα παίρνουν νέες διαστάσεις.

δ. Η αιτιότητα. Η έννοια της αιτιότητας προσλαμβάνει νέο περιεχόμενο, γιατί επιχειρεί να εξηγήσει τις σχέσεις που υπάρχουν μέσα στα φαινόμενα τα οποία παρατηρούμε, χωρίς να αναζητεί μια μεταφυσική αρχή, μια αρχή η οποία βρίσκεται πέρα από τα φαινόμενα αυτά. Επίσης, μέσω της αιτιότητας, διακρίνεται η άμεση αντίληψη του συγκεκριμένου πράγματος από την αντικειμενική πρόσληψή του και, έτσι, οργανώνονται οι νόμοι που το διέπουν.

1.2. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ

1.2.1. Αρχαιότητα

Στην Αρχαιότητα, οι φιλόσοφοι, που ανέπτυξαν όπως είδαμε το στοχασμό για τη Φιλοσοφία, τη Φυσική και τα Μαθηματικά, έθεσαν και την προβληματική για τη συγκρότηση, την ανάπτυξη και την ορθή λειτουργία της κοινωνίας. Ενώ όμως διέκριναν και ταξινομούσαν τη Φιλοσοφία σύμφωνα με την ανάπτυξη των επιστημών, δε συνέβαινε το ίδιο με τις Κοινωνικές Επιστήμες. Ο Αριστοτέλης, για παράδειγμα, διαιρούσε τη Φιλοσοφία σε ποιητική, θεωρητική και πρακτική. Η ποιητική ήταν εκείνη που πραγματευόταν το ωραίο στη φύση, στην

τέχνη, στον τρόπο της καλλιτεχνικής δημιουργίας του ανθρώπου. Η θεωρητική ήταν η επιστημονική έρευνα που ανέλυε την υπόσταση και την ουσία όλων των πραγμάτων. Διακρινόταν σε τρία μέρη, τα Μαθηματικά, τη Φυσική και την Πρώτη Φιλοσοφία, η οποία εξέταζε τις πρώτες αιτίες, δηλαδή τα αξιώματα των επιστημών – γι' αυτό ο σκοπός της δεν ήταν πρακτικός, αλλά, όπως τόνιζε ο Αριστοτέλης, θεωρητικός. Τέλος, η πρακτική αποσκοπούσε στο να εξετάσει τους κανόνες που οδηγούν τον άνθρωπο στη δέουσα και λογική ατομική και κοινωνική πράξη – δηλαδή στο να αναλύσει ηθικά τις ανθρώπινες πράξεις.

Εκείνο λοιπόν που γίνεται άμεσα αντιληπτό είναι ότι δεν υπήρχε διάκριση των Κοινωνικών Επιστημών μεταξύ τους, αλλά ένας συνδυασμός κοινωνικών, πολιτικών και ηθικών θεωρήσεων για την ατομική και τη συλλογική ζωή. Οι Αρχαίοι διερευνούσαν τις αρχές με βάση τις οποίες συγκροτούνταν η κοινωνία, αλλά και τις αιτίες και τους όρους της αλλαγής της, για να εξηγηθεί ο σκοπός που έπρεπε να εξυπηρετηθεί. Ο Αριστοτέλης στα έργα του Πολιτικά, Αθηναίων Πολιτεία και τα Ηθικά Νικομάχεια προβαίνει σε μια διεξοδική μελέτη της κοινωνικής πραγματικότητας για να καθορίσει τους πολιτειακούς παράγοντες (δημογραφική σύσταση της πολιτείας, κατανομή του πλούτου, κτλ.) που καθοδηγούν τον άνθρωπο– πολίτη στην ενάρετη και ευτυχισμένη ζωή. Η Φιλοσοφία, η οποία απέβλεπε στην πνευματική και στην ηθική τελειοποίηση του ανθρώπου, καθόριζε το πώς θα έπρεπε να είναι η κοινωνία και η πολιτεία, για να επιτευχθεί αυτός ο σκοπός. Είτε πρόκειται για τον Πλάτωνα είτε για τον Αριστοτέλη ή για τον Επίκουρο, όλοι μελετούν την κοινωνία και αναζητούν

με βάση τον ιδεώδη τύπο διακυβέρνησης, την καλύτερη συγκρότηση της μελλοντικής πολιτείας.

Κατά τη ρωμαϊκή εποχή, ο κοινωνικός στοχασμός, παρά την ανάπτυξη της Νομικής Επιστήμης, η οποία προσδιόριζε τις οικογενειακές, κληρονομικές και συναλλακτικές σχέσεις των ανθρώπων, δε διέφερε από εκείνον της αρχαιοελληνικής εποχής. Χαρακτηριστικά, ο Πολύβιος, αν και επιχείρησε να ερμηνεύσει την αφετηρία και την άνθηση των πολιτισμών, καθώς και τα αίτια των αλλαγών και της παρακμής τους, δε βρήκε άμεση ανταπόκριση και οι αντιλήψεις του παρέμειναν ως γενικοί συλλογισμοί για την κοινωνία. Αντίθετα, η κυρίαρχη κοινωνική ανάλυση είναι, πάνω απ' όλα, μια ανάλυση ηθική. Ενάρετος άνθρωπος είναι εκείνος που εκπληρώνει τις υποχρεώσεις και τα καθήκοντά του ως πολίτη. Η αρετή, μας λέει ο Κικέρωνας (Cicero), είναι η υπεύθυνη εφαρμογή της σοφίας στην πράξη. Και η πιο υψηλή εκδήλωσή της είναι η φρόνηση, η συνετή και δίκαιη άσκηση της διακυβέρνησης της πολιτείας. Ο ορθός, έλλογος και ενάρετος τύπος του υπεύθυνου κυβερνήτη πιστοποιεί την άριστη λειτουργία της γνώσης. Πρόκειται για τη βαθιά γνώση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών προβλημάτων, που οδηγεί όλη την πολιτεία στον ενάρετο βίο, στο ύψιστο δηλαδή αγαθό. Με άλλα λόγια, από τη ρωμαϊκή εποχή μέχρι την εμφάνιση του Ηγεμόνα του Μακιαβέλλι, τα Πολιτικά του Αριστοτέλη αποτέλεσαν το εγχειρίδιο του τέλειου και ορθού κυβερνήτη.

1.2.2. Θεολογική σκέψη και Κοινωνικές Επιστήμες

Ο χριστιανισμός διακήρυξε προοδευτικές ιδέες, όπως ήταν η κοινή ανθρώπινη φύση, οι κοινές πνευματικές δυνατότητες, η αγάπη ως κοινός δεσμός που ενώνει το ανθρώπινο γένος σε μία και μόνη αδελφότητα. Παρ' όλα αυτά, περιόρισε και ανέστειλε την κοινωνική σκέψη ως επιστημονική γνώση. Ο λόγος είναι ότι αξίωσε και όρισε τελικά την ψυχική, κοινωνική, οικονομική και πολιτική έκφραση του ανθρώπου με βάση τις θεολογικές αρχές, ενώ ταυτόχρονα ο οργανωτικός σχηματισμός των ανθρώπων σε Εκκλησία προσδιόρισε την ανάπτυξη των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών για μια μεγάλη ιστορική περίοδο.

α. Καθολικισμός. Στη Δύση, για χίλια περίπου χρόνια, η Καθολική Εκκλησία υπήρξε θεματοφύλακας και διαχειριστής της γνώσης στο σύνολό της. Η Φιλοσοφία υποτάχθηκε στη θεολογία, με συνέπεια να αφομοιώνει τους διάφορους τύπους γνώσης, και ιδιαίτερα τις γνώσεις που αφορούν την πολιτική και κοινωνική συγκρότηση των ανθρώπων, στο δογματικό πλαίσιο της βιβλικής αποκάλυψης. Ο νόμος, στον οποίο βασίζεται η κοινωνική ζωή, είναι η συγκεκριμένη εκδοχή του θείκου λόγου. Το Δίκαιο είναι απόρροια του λόγου του Θεού και ως τέτοιο θα πρέπει να νοείται (Θεϊκό Δίκαιο). Και, όπως, κατά τον Αριστοτέλη, σκοπός της πολιτείας είναι η πραγματοποίηση της αρετής, έτσι και, κατά το χριστιανισμό, η πολιτική αρετή είναι η κοσμική καλλιέργεια του ανθρώπου για την τελική σωτηρία του. Δηλαδή η πολιτεία πρέπει να αποτελεί προετοιμασία για να πορευτούμε, όπως έλεγε ο

Θωμάς Ακινάτης (Tommaso d' Aquino), στην κοινωνία του Θεού. Το κράτος είναι υποταγμένο στην Εκκλησία όπως το μέσο στο σκοπό. Το κράτος προετοιμάζει την ουράνια κοινωνία την οποία πρεσβεύει η Εκκλησία.

Μέσα λοιπόν σε αυτό το κλίμα διάχυτης θρησκοληψίας, οι άνθρωποι σε όλη την Ευρώπη είχαν την τάση να πιστεύουν ότι η κοινή τους ζωή, σε οικογενειακό, οικονομικό και πολιτικό επίπεδο, διέπεται από τον αδιαμφισβήτητο και αυστηρά ιεραρχικό, στην κοσμική έκφρασή του, λόγο του Θεού. Ο πάπας και ο χριστιανός μονάρχης εκφράζουν και ερμηνεύουν το λόγο του Θεού με νόμους, διατάγματα, κτλ. Η Καθολική Εκκλησία δίνει το μεταφυσικό έρεισμα που χρειάζεται η αυταρχική μοναρχία για να εδραιωθεί. Η ολοκληρωτική υποταγή και υπακοή στην ιεραρχία που συγκροτεί την κοινωνία είναι η βασική αξία η οποία υπόσχεται την αιώνια σωτηρία στη μεταθανάτια ζωή και ρυθμίζει την ψυχική, κοινωνική και πολιτική συμπεριφορά στην εγκόσμια ζωή. Το αλάθητο του ποντίφικα ελέγχει την ατομική και συλλογική ζωή των ανθρώπων. Ο προτεσταντισμός προξενεί το πρώτο ρήγμα σε αυτή την αντίληψη και ευνοεί την εκδήλωση της κριτικής σκέψης, προϋπόθεση απαραίτητη για να αναδειχθούν οι Κοινωνικές Επιστήμες.

β. Προτεσταντισμός. Στον αντίποδα του καθολικισμού, οι προτεστάντες εκφράζουν την τάση για χειραφέτηση της κοινής γνώμης. Η αρχή της «διαμαρτυρίας» είναι η άρνηση της υπακοής σε κάθε αυθεντία η οποία δεν ανταποκρίνεται στις πεποιθήσεις των ανθρώπων. Η αρχή αυτή δεν εκφράζει μόνο την άρνηση προς την αυθεντία της παπικής εξουσίας, αλλά αναδεικνύει και την ατομική συνείδηση ως θεμελιώδη αρχή, γεγονός που επιτρέπει την αμφισβήτηση κάθε μορφής αυθεντίας.

Αυτό βέβαια δε σημαίνει ότι οι Εκκλησίες που προήλθαν από τη Μεταρρύθμιση είναι απαλλαγμένες από θρησκευτικό δογματισμό. Το γεγονός όμως ότι αμφισβήτησαν και καταδίκασαν την παπική αυθαιρεσία έδωσε τη δυνατότητα στην κοινωνία να υιοθετήσει ανάλογες μορφές δράσης απέναντι σε κάθε αυταρχική μορφή, πολιτική και κοινωνική.

Η μεταρρυθμιστική πίστη αποδέχεται ως καταστατική αρχή την ελευθερία της ατομικής συνείδησης. Η διαφορετικότητα δε συνιστά πλέον σκάνδαλο και η ιδιαιτερότητα, την οποία η απολυταρχική αντίληψη της κοινωνίας εκλάμβανε ως απόκλιση ή λάθος, τώρα πλέον στηρίζει την πολιτική και κοινωνική συμπεριφορά. Αναδεικνύοντας λοιπόν ο προτεσταντισμός την αυτεξούσια ανθρωπινή γνώμη και δράση, θέτει σε κίνηση το βασικό μοχλό για να αναπτυχθούν οι Κοινωνικές Επιστήμες.

1.2.3. Επιστήμη και Κοινωνικές Επιστήμες

Η δίκη του Γαλιλαίου φέρνει στην επιφάνεια μια θεμελιώδη όψη της επιστημονικής επανάστασης: πρόκειται για μια διαμάχη αυθεντιών. Η επιστημονική αυθεντία εναντιώνεται στην αυθεντία του θεοκρατικού λόγου, γιατί αποκαλύπτει τους νόμους της φύσης, θέτοντας έτσι τις βάσεις ενός νέου λόγου. Η επιστήμη είναι η θετική ανάλυση της πραγματικότητας και ανοίγει το δρόμο για μια ελεύθερη και αυτόνομη έρευνα, της οποίας το έργο είναι η σύλληψη και η ανάλυση των πραγμάτων. Η έλευση του νεότερου κόσμου συνοδεύεται λοιπόν αναγκαστικά από την εξασθένιση της πίστης, αφού η αλήθεια μετατοπίζεται από τον Θεό στον άνθρωπο. Το νέο πρότυπο του

ανθρώπου, ο οποίος σκέφτεται και ενεργεί αποκαλύπτοντας ο ίδιος την πραγματικότητα, αντικαθιστά το υπάκουο και υποτακτικό άτομο της θεολογικής αντίληψης.

Η επιστήμη δεν εγγυάται μόνο την ορθή εξήγηση των νόμων της φύσης, αλλά και τη δυνατότητα να συνειδητοποιήσει ο άνθρωπος ότι μπορεί να ορίσει τις σχέσεις με τον εαυτό του και τους άλλους ορθολογικά. Ενισχύεται η πεποίθηση ότι μπορεί να αρθρωθεί ένας συγκροτημένος επιστημονικός λόγος για τα πράγματα, την κοινωνία, την οικονομία, την πολιτική.

Το πρότυπο του ανήσυχου ανθρώπου το οποίο είχε εισαγάγει η Αναγέννηση οδήγησε σε άνθηση τις Ανθρωπιστικές Επιστήμες. Η Φιλολογία, η Γεωγραφία, η Ιστορία, η Ανθρωπολογία, η Νομική, μελετούσαν καθεμιά από τη σκοπιά της την ανθρώπινη πραγματικότητα και προέκριναν τις ανάλογες λύσεις, οι οποίες όμως δε στηρίζονταν σε μια, με σημερινούς όρους, διεπιστημονική προσέγγιση και κοινή επιστημολογική βάση.

Όμως η νέα επιστήμη, όπως διαμορφώθηκε από τον Γαλιλαίο, προσέφερε το γενικό μεθοδολογικό σχήμα ανάλυσης και σύνθεσης για την οργάνωση της γνώσης, δηλαδή προσέφερε την κοινή επιστημολογική αρχή για την ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών. Οι Κοινωνικές Επιστήμες της εποχής υιοθετούν κανόνες παρατήρησης, ανάλυσης και επεξεργασίας όλων των κοινωνικών φαινομένων παρόμοιους με εκείνους των Φυσικών και Πειραματικών Επιστημών. Οι Κοινωνικές Επιστήμες, που ως τότε αποτελούσαν μέσα που χρησιμοποιούνταν για φιλοσοφικούς και θεολογικούς σκοπούς, τώρα γίνονται αυθυπόστατες και αποκτούν τη δυνατότητα να οργανώσουν τη μεθοδολογία τους όπως και οι Θετικές Επιστήμες. Επαγωγή, παραγωγή, ανάλυση, σύνθεση,

ελεγχόμενη παρατήρηση και αξιωματικές γενικεύσεις χαρακτηρίζουν τις Κοινωνικές Επιστήμες από τότε ως τις μέρες μας. Την τάση αυτή τον 16ο αιώνα την εξέφρασε κυρίως η Πολιτική Επιστήμη, η οποία πραγματεύτηκε ορθολογικά την έννοια, τη συγκρότηση και το ρόλο του κράτους, για να αντιμετωπιστούν έλλογα τα κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά προβλήματα της κοινωνίας.

1.2.4. Οι Κοινωνικές Επιστήμες τον 16ο αιώνα

Το καθεστώς της απολυταρχίας συνέχισε την παράδοση της θεοκρατικής αντίληψης, η οποία αξιοποιείται για τη θεμελίωση της ισχύος της μοναρχίας, για τη νομιμοποίηση του κράτους και για το δικαίωμα της απολυταρχικής εξουσίας να καθορίζει όλη τη ζωή των υπηκόων. Σε αυτή την εποχή, κατά την οποία οι ιδέες έχουν ζωή και μάλιστα καταδιώκονται, διατυπώνονται οι θεωρίες των ουτοπιστών φιλοσόφων και του Μακιαβέλι.

α. Ουτοπιστές: Ρογήρος Βάκων, Τόμας Μουρ, Τομάζο Καμπανέλα

Η κοινωνική σκέψη των ουτοπιστών χαρακτηρίζεται από μια ριζοσπαστική άρνηση της ιδιοκτησίας, με την ιδέα ότι αποτελεί την πρώτη αιτία της φτώχειας, της αθλιότητας και της δυστυχίας των ανθρώπων. Προτείνεται η ιδεατή πολιτική και κοινωνική οργάνωση της πολιτείας, για να αποκτήσει καθένας τις υλικές και τις πνευματικές προϋποθέσεις για μια ευχάριστη και ήρεμη ζωή. Πρόκειται για αρχές που δεν ισχύουν αποκλειστικά σε μια ορισμένη πολιτεία. Ο όρος «ουτοπική πολιτεία», εξάλλου, αναφέρεται σε αυτή που υπάρχει σε έναν

ου-τόπο. Το κράτος, στη θεωρία αυτή, εξασφαλίζει την εργασία των πολιτών, ορίζει και θεσπίζει την απονομή της δικαιοσύνης, για να τους προστατεύει από την αυθαιρεσία και την εκμετάλλευση σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο, αναλαμβάνει την παιδεία τους και διασφαλίζει τον ελεύθερο χρόνο τους για μια τερπνή ατομική και κοινωνική ζωή.

Η σκέψη των ουτοπιστών είναι λοιπόν ένας κριτικός λόγος. Η ουτοπική πολιτεία χρησιμοποιείται ως παράδειγμα το οποίο, στην πραγματικότητα, καταγγέλλει τις κοινωνικές και τις πολιτικές ανισότητες στην Ευρώπη, τεκμηριώνοντας ταυτόχρονα την ικανότητα του λόγου να διευθετήσει ορθολογικά τη ζωή των ανθρώπων. Το κράτος ως έκφραση του λόγου διευθετεί τις σχέσεις των ανθρώπων με βάση την ελευθερία, την ισότητα και τη δικαιοσύνη, εξασφαλίζοντας ταυτόχρονα με ορθολογικό τρόπο τις ελευθερίες τους. Με άλλα λόγια, αναδεικνύεται η έννοια του «ατομισμού» και του «κρατισμού», που θα παίξουν αργότερα σπουδαίο ρόλο για τη μεθοδική ανάλυση στις Κοινωνικές Επιστήμες.

β. Νικολό Μακιαβέλλι

Βασιζόμενος στην παρατήρηση και στην περιγραφή της Ιταλίας, ο Μακιαβέλλι (N. Machiavelli) ορίζει επίσης την ορθολογική συγκρότηση του κράτους. Όμως, σε αντίθεση με τον ιδεαλισμό των ουτοπιστών, ο Μακιαβέλλι αναλύει τους λόγους για την επιτυχία της πολιτικής, ώστε το κράτος να διατηρηθεί και να εγγυηθεί την ασφάλεια, την ειρήνη και την ευημερία των πολιτών. Αυτή η περιγραφή της πολιτικής και της κοινωνικής πραγματικότητας πλησιάζει αρκετά τις απαιτήσεις μιας αντικειμενικής Πολιτικής Επιστήμης, διότι επιχειρεί να παρουσιάσει τον άνθρωπο

Μακιαβέλλι

και την εξουσία όπως είναι και όχι όπως θα έπρεπε να είναι. Με βάση τις ψυχολογικές παρατηρήσεις για την οκνηρία, την αυθάδεια, την έπαρση, τη δειλία, την αμέλεια που διέπουν την ανθρώπινη συμπεριφορά, ο Μακιαβέλλι καταδεικνύει την αναγκαιότητα της ισχυρής εξουσίας για την ύπαρξη του κράτους.

Ο συλλογισμός είναι απλός και ορίζει την πολιτική με όρους από τις Φυσικές Επιστήμες και όχι από την ηθική: οι αδύναμοι είναι αναγκαίο να υπακούουν στους δυνατούς· επομένως η πολιτική είναι συσχετισμός δυνάμεων που πρέπει να εξισορροπούνται με τέτοιο τρόπο ώστε να διατηρηθεί η συνοχή της κοινωνίας. Αυτό δε σημαίνει ότι ο πολιτικός ρεαλισμός ακυρώνει κάθε ηθική αξία, αλλά ότι η Πολιτική Επιστήμη εκκινεί με αφετηρία την πραγματικότητα, ενώ η ηθική είναι δεοντολογική και κινείται με γνώμονα το πώς θα πρέπει να είναι τα πράγματα και οι συμπεριφορές.

Η συγκρότηση του κράτους, η ανάλυση της οικονομικής και της κοινωνικής ζωής, η διακυβέρνησή του, η οργάνωση του στρατού και της δικαιοσύνης για τη διατήρησή του είναι βασικές παράμετροι της πολιτικής και η προσέγγισή τους γίνεται από τον Μακιαβέλλι με τους θετικούς και ρεαλιστικούς όρους της αντικειμενικότητας. Κατ' αυτή την έννοια, ο λόγος του Μακιαβέλλι είναι καθοριστικής σημασίας, γιατί επισημαίνει την αναγκαιότητα τεκμηριωμένων γνώσεων για την αποτελεσματική εφαρμογή της πολιτικής.

Ο Μακιαβέλλι περνά από τη γνώση των ιδιαίτερων κοινωνικών φαινομένων στη συνολική ορθολογική

διακυβέρνηση της κοινωνίας. Η Πολιτική Επιστήμη είναι ένας τρόπος στοχασμού που εκφράζει την επιθυμία πρόβλεψης των κοινωνικών γεγονότων. Εδώ λοιπόν εντοπίζονται τα πρώτα σπέρματα μιας αντίληψης περί «κοινωνικής Μηχανικής» και αποτελεσματικής λειτουργίας του κράτους, του οποίου η ιδέα θα αποτελέσει ως τον 19ο αιώνα την κινητήρια δύναμη ανάπτυξης των Κοινωνικών Επιστημών.

Ανακεφαλαίωση

Οι Κοινωνικές Επιστήμες δεν αναπτύχθηκαν μέσα σε επιστημονικά κενό, αλλά στηρίχτηκαν στην έννοια της επιστήμης, και ιδιαίτερα στην έννοια των Φυσικών Επιστημών. Βέβαια, η ανθρωπότητα δε μελετούσε πάντα τη φύση με τον ίδιο επιστημονικό τρόπο. Παρ' όλη τη μεθοδική, συστηματική και ορθολογική προσπάθειά τους, οι Αρχαίοι, για πολλούς λόγους –και κυρίως λόγω της ανεπάρκειας των μέσων παρατήρησης– έδιναν πάντα μια επιστημονική εξήγηση βασισμένη σε οντολογικές και μεταφυσικές αρχές. Τον Μεσαίωνα, οι αρχές αυτές ταυτίστηκαν με τον Θεό ως πρώτη και καθολική αιτία για τη δημιουργία και την εξήγηση της φύσης. Τα νεότερα χρόνια, καθώς τα μέσα παρατήρησης εξελίσσονται και γίνονται όλο και πιο αξιόπιστα, η επιστήμη, με πρωτεργάτη τον Γαλιλαίο, επιδιώκει το λογικό έλεγχο των φαινομένων και τη μαθηματική τους έκφραση, και επιχειρεί να εξηγήσει τις σχέσεις και τις αιτίες των πραγμάτων πέρα από μυθικές,

θεολογικές ή μεταφυσικές αντιλήψεις. Επιστήμη σημαίνει σαφής και αποδεδειγμένη γνώση των πραγμάτων.

Οι Φυσικές Επιστήμες επηρέασαν την ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών, γιατί μετέβαλαν τον τρόπο σκέψης για την ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων και προβλημάτων. Η μελέτη πλέον της κοινωνικής πραγματικότητας αρχίζει να βασίζεται σε πραγματικά δεδομένα και σε λογικές αναλύσεις και όχι σε θεολογικές και μεταφυσικές αντιλήψεις. Οι Κοινωνικές Επιστήμες προϋποθέτουν, όπως και οι Φυσικές, την ανάλυση της πραγματικότητας, που τους διασφαλίζει μια διάσταση αντικειμενικότητας, ώστε να μπορέσουν να αναπτυχθούν.

Βασικοί όροι

ιδέα, αίσθηση, αληθοφανής γνώμη, αφαίρεση, γενικό, μερικό, επαγωγή, παραγωγή, συγκριτική μελέτη, ανάλυση, σύνθεση, μηχανική θεωρία, αιτιότητα, ουτοπία, πολιτικός ρεαλισμός.

Ερωτήσεις

1. Πώς αντιλαμβάνεται ο Πλάτων τη συγκρότηση του κόσμου και εξηγεί επιστημονικά την κίνησή του;
2. Τι είναι επαγωγή και παραγωγή, κατά τον Αριστοτέλη;
3. Ποιες οι διαφορές της επιστήμης ως τέλειας γνώσης και της επιστήμης ως έρευνας;

4. Ποια η έννοια της μεθόδου στον Βάκωνα;
5. Περιγράψτε τα βασικά χαρακτηριστικά του θετικισμού.
6. Ποια είναι η συμβολή του Γαλιλαίου στη διαμόρφωση της επιστημονικής γνώσης;
7. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά του επιστημονικού πνεύματος;
8. Πώς εκφράζεται η κοινωνική σκέψη στην Αρχαιότητα;
9. Ποιες είναι οι διαφορές καθολικισμού και προτεσταντισμού και οι σχέσεις τους με τις Κοινωνικές Επιστήμες;
10. Πώς συνέβαλε η έννοια της νεότερης επιστήμης στην ανάπτυξη των Κοινωνικών Επιστημών;
11. Ποια είναι τα κύρια χαρακτηριστικά της ουτοπικής σκέψης για την οργάνωση της κοινωνικής ζωής;
12. Πώς αντιλαμβάνεται ο Μακιαβέλλι την κοινωνική πραγματικότητα και ποια η σημασία της για τις Κοινωνικές Επιστήμες;

Βιβλιογραφία

- H. Butterfield, Η Καταγωγή της Σύγχρονης Επιστήμης (1300–1800), εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1983.
- A. F. Chalmers, Τι Είναι Αυτό που Λέμε Επιστήμη; Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1994.
- R. Descartes, Λόγος περί της Μεθόδου, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1976.
- B. Κάλφα, Πλάτωνος Τίμαιος, εκδ. Πόλις, Αθήνα 1995.
- A. Κοϋρέ, Από το Κλειστό στο Άπειρο Σύμπαν, εκδ. Ευρύαλος, Αθήνα 1989.
- M. Σενελλάρ, Μακιαβελισμός και Κρατική Σκοπιμότητα, εκδ. Εστία, Αθήνα 1997.

Βιογραφικά στοιχεία

*Αυρήλιος Αυγουστίνος (354-430) Σπούδασε νομικά στην Καρχηδόνα και προσχώρησε στον Χριστιανισμό υπό την επίδραση του επισκόπου Μεδιολάνων Αμβρόσιου. Αρχικά ως ιεροκήρυκας και αργότερα ως επίσκοπος Ιππώνος (391) εργάστηκε για την ενότητα της Εκκλησίας και της χριστιανικής διδασκαλίας. Από τα σπουδαιότερα έργα του είναι Οι Εξομολογήσεις και Η Πολιτεία του Θεού.

*Αβερρόης (1126-1158) Γεννήθηκε στην Κόρντοβα και ήταν για κάποιο διάστημα προσωπικός δικαστής και γιατρός του χαλίβη. Πέθανε εξόριστος στο Μαρόκο. Ασχολήθηκε με την παράφραση και τη σύνταξη υπομνημάτων για τα έργα του Αριστοτέλη.

*Θωμάς Ακινάτης (1225-1274) Γεννήθηκε στην Κάτω Ιταλία και φοίτησε στα Πανεπιστήμια της Νεάπολης, της Κολωνίας και του Παρισιού. Κατόπιν δίδαξε στα Πανεπιστήμια της Ρώμης και της Μπολόνια. Τα κύρια έργα του, Summa Theologia και Summa contra Gentiles επηρεασμένα από τον Αριστοτέλη, διακρίνονται για τη σαφήνειά τους.

*Αβικέννας (980-1037) Το βιβλίο του ο Καντίνας ήταν βασικό σύγγραμμα της μεσαιωνικής ιατρικής σε Ανατολή και Δύση. Τα συγγράμματά του επέδρασαν σημαντικά στην ανάπτυξη του προβληματισμού για τη Λογική και τη Μεταφυσική. Η διδασκαλία του πλησιάζει πολύ τη σκέψη του Αριστοτέλη.

*Κοπέρνικος (1473-1543) Πολωνός αστρονόμος και μοναχός που εισήγαγε τη θεωρία του ηλιοκεντρικού συστήματος. Απέδειξε με παρατηρήσεις και αυτοσχέδια όργανα ότι η Γη είναι πλανήτης και περιστρέφεται τόσο γύρω από τον Ήλιο όσο και από τον άξονά της.

*Κέπλερ (1571 -1630) Γερμανός αστρονόμος, μαθηματικός και εφευρέτης του τηλεσκοπίου. Διατύπωσε τους νόμους που εξηγούν τις κινήσεις για τις τροχιές των πλανητών.

*Νεύτωνας (1643-1727) Άγγλος φυσικός, μαθηματικός και αστρονόμος. Ξεκινώντας από τους νόμους του Κέπλερ, ανακάλυψε τους νόμους της βαρύτητας, διατύπωσε τις βασικές της εξισώσεις και περιέγραψε τους νόμους της μηχανικής.

*Παράκελσος (1493-1541) Ελβετός γιατρός και φιλόσοφος. Πίστευε ότι η δουλειά του γιατρού είναι να βοηθήσει τον άρρωστο να ξαναβρεί τις εξασθενημένες δυνάμεις του. Ο Παράκελσος γι' αυτό το λόγο εισήγαγε τη χρήση των φαρμάκων στην ιατρική.

*Βάκων (1561-1626) Άγγλος φιλόσοφος και καγκελάριος από τους θεμελιωτές της νεότερης φιλοσοφίας και του εμπειρισμού.

*Ρενέ Ντεκάρτ (1596-1650) Γάλλος φιλόσοφος που εισήγαγε την έννοια της μεθοδικής αμφιβολίας και έγινε έτσι ο ιδρυτής της νεότερης φιλοσοφίας. Η μαθηματική του σκέψη θεωρείται πρόδρομος της αναλυτικής γεωμετρίας.

*Γαλιλαίος (1564-1642) Ιταλός μαθηματικός, φυσικός και αστρονόμος. Εισήγαγε την πειραματική μέθοδο και θεμελίωσε τη σύγχρονη φυσική. Επιβεβαίωσε τη θεωρία του Κοπέρνικου, ότι η Γη κινείται γύρω από τον Ήλιο. Εκτός από το Νόμο της Πτώσης, ανακάλυψε το Νόμο του Εκκρεμούς και το Νόμο της Αδράνειας. Με το τηλεσκόπιο του ανακάλυψε τους δορυφόρους του Δία και τους δακτυλίους του Κρόνου.

*Τόμας Μουρ (1478-1535) Άγγλος πολιτικός και συγγραφέας. Έφτασε στα ανώτατα κρατικά αξιώματα αλλά εκτελέστηκε από τον Ερρίκο τον 8ο επειδή δεν συναίνεσε σε ζητήματα διαδοχής. Το έργο του Ουτοπία εκφράζει ένα κοινωνικό όραμα, σοσιαλιστικής αντίληψης.

*Τομάζιο Καμπανέλα (1568-1639) Ιταλός μοναχός, φιλόσοφος και ποιητής. Το έργο του Η Πολιτεία του Ήλιου περιγράφει μια ιδεατή θεολογική Πολιτεία, θεμελιωμένη στη ζωή της κοινότητας.

*Νικολό Μακιαβέλλι (1469-1527) Ιταλός πολιτικός φιλόσοφος και διπλωμάτης. Από τους θεμελιωτές της σύγχρονης Πολιτικής Επιστήμης. Τα βασικά του έργα είναι ο Ηγεμόνας και οι Λόγοι, όπου αναλύει τη συγκρότηση, την οργάνωση και την ανάπτυξη της κρατικής υπόστασης, με ρεαλιστικούς όρους.

2. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Εισαγωγή: Ο 17ος αιώνας, που εντάσσεται στις απαρχές της αστικής σκέψης, θεωρείται η εποχή κατά την οποία ένας αστερισμός πολύ μεγάλων διανοητών κάνει την εμφάνισή του. Αναδύονται όμως οι ιδέες όπως η Αθηνά από το κεφάλι του Δία; Στο κεφάλαιο αυτό, πρώτον, θα προσανατολιστούμε στις ιστορικές και κοινωνικές εξελίξεις που προσδιόρισαν τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στην αστική εποχή

και, δεύτερον, θα επιχειρήσουμε να συνδέσουμε τις εξελίξεις αυτές με το νέο τύπο γνώσης που εμφανίζεται.

Ενώ κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα στη συνείδηση των ανθρώπων ο κόσμος ήταν χωρισμένος στην ουράνια και στη γήινη σφαίρα, από την εποχή της Αναγέννησης και των μεγάλων ανακαλύψεων αρχίζει η πορεία ενοποίησής του. Ο κόσμος πλέον γίνεται ένας, η πραγματικότητα μία, εκείνη των γεγονότων, τα οποία

μπορούν να μετρηθούν, να υπολογιστούν, να μελετηθούν. Είναι ο εμπειρικός κόσμος των φαινομένων της κοινωνίας, της οικονομίας, της πολιτικής.

Σε αυτή την ενοποίηση του κόσμου και του ειδώλου του συνέβαλε η επικράτηση ενός μεθοδολογικού προτύπου,

το οποίο προσέφεραν τα Μαθηματικά, με τα οποία εξετάζονται τόσο τα φυσικά όσο και τα κοινωνικά φαινόμενα.

Διδακτικοί στόχοι:

Στο κεφάλαιο αυτό θα μάθουμε πως ήταν διαμορφωμένη η ζωή κατά την εποχή του Μεσαίωνα και πώς ήδη από την εποχή εκείνη

προετοιμάζεται η μετάβαση στην αστική κοινωνία.

Θα εξετάσουμε ποιο ρόλο διαδραμάτισαν οι ανακαλύψεις στην αλλαγή της πολιτικής και της οικονομικής γεωγραφίας της Ευρώπης.

Θα συζητήσουμε γιατί οι αλλαγές που επέφεραν οι ανακαλύψεις δεν οδήγησαν αυτομάτως στη Βιομηχανική Επανάσταση. Θα εντοπίσουμε ποιες κοινωνικο-οικονομικές συνθήκες ευνόησαν την εμφάνιση νέων επιστημονικών αντικειμένων.

Θα αναζητήσουμε πού οφείλει την ενότητά της η επιστημονική σκέψη στις απαρχές της αστικής εποχής.

Εισαγωγικές ερωτήσεις: Πώς ήταν διαμορφωμένη η κοινωνική και η οικονομική ζωή κατά τον Μεσαίωνα;

Πότε και πώς στην παγκόσμια οικονομία αναδεικνύεται η υπεροχή της Ευρώπης;

Πώς η μεγάλη ανάπτυξη του εμπορίου κατά την εποχή των ανακαλύψεων δεν οδήγησε αυτομάτως σε ευημερία αλλά προκάλεσε οικονομικές κρίσεις;

Πώς η οικονομική κρίση συνδέεται με την εμφάνιση νέας γνώσης και με μεταβολές στην οργάνωση της εργασίας;

Υπάρχει σχέση ανάμεσα στην επιστήμη και στην πολιτική και οικονομική εξουσία;

Γιατί η Εγκυκλοπαίδεια των Γάλλων διαφωτιστών ήταν μια σημαντική πολιτική κίνηση;

2.1. ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Στην πρώτη ενότητα αυτού του κεφαλαίου, θα συζητήσουμε ορισμένους βασικούς όρους οι οποίοι αφορούν τη μετάβαση από τη φεουδαρχία στη Βιομηχανική Επανάσταση. Θα αναρωτηθούμε γιατί οι ποσοτικές μεταβολές τις οποίες επέφεραν στην οικονομία οι Ανακαλύψεις δεν αρκούσαν για μια ριζική αλλαγή της κοινωνίας. Θα εξετάσουμε ποιο ρόλο έπαιξε η οργάνωση της ζωής στις πόλεις, η αναδιοργάνωση του θεσμού του κράτους, η νομοθεσία και η νέα οργάνωση της εργασίας για την αναμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και για τις νέες κατευθύνσεις στην επιστήμη.

2.1.1. Οικονομική και κοινωνική ζωή στον Μεσαίωνα

Κατανάλωναν οι άνθρωποι κατά τον Μεσαίωνα όπως εμείς;

«Το χρήμα υπάρχει για να το ξοδεύουμε», όπως έγραφε ο Θωμάς Ακινάτης, (Tommaso d' Aquino), θέλοντας να υπογραμμίσει ότι το χρήμα είναι απλώς ένα μέσο. Το χρήμα όμως, τότε, τον 13ο αιώνα, άρχισε να παίζει ρόλο στην κοινωνική ζωή. Η ζωή κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα ήταν κατά τέτοιο τρόπο οργανωμένη, ώστε το χρήμα δεν ήταν αναγκαίο. Όσα κατανάλωναν οι άνθρωποι τόσα και παρήγαν.

Κατά τον Μεσαίωνα, η κοινωνική δομή συνήθως δίνεται με το σχήμα μιας μεγάλης και συμπαγούς πυραμίδας, η οποία συνέδεε τον Θεό με τα δημιουργήματά του. Στο ενδιάμεσο καθένας είχε μια σταθερή θέση, ο βασιλιάς ή ο αυτοκράτορας (στη Γερμανία), ο φεουδάρχης, ο δουλοπάροικος. Πρόκειται βέβαια για ένα ιδεατό σχήμα, σύμφωνα με το οποίο η θέση καθενός συνδεόταν με τη θέση των άλλων και ήταν αναγκαία για τη συνοχή του συνόλου. Η πραγματικότητα όμως δεν ήταν και τόσο αρμονική ούτε και ομοιόμορφη.

Οι κάτοικοι της Δύσης, μετά την πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, στην πλειονότητά τους ζουν σε μια αγροτική κοινωνία, τεμαχισμένη σε **φέουδα**. Στο πλαίσιο των φεουδαρχικών σχέσεων, η κυρίαρχη δύναμη του **φεουδάρχη**, στον οποίο ανήκει η γη του φέουδου, υποστηρίζεται από το στρατό του και από την πίστη στην ιεραρχία. Υπό το μεγαλογαιοκτήμονα, το φεουδάρχη, συγκεντρώνεται και οργανώνεται ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων, που απασχολείται κυρίως με την καλλιέργεια της γης.

Οι αγρότες ήταν **δουλοπάροικοι** και εργάζονταν στο φέουδο με αντάλλαγμα την τροφή, την ασφάλεια, τη συντήρησή τους. Οι ίδιοι και οι απόγονοί τους θα έπρεπε να μείνουν στην ίδια θέση για πάντα και χωρίς δικαίωμα μετακίνησης.

Η πλέον οργανωμένη δύναμη, η μεγαλύτερη ισχύς και ο περισσότερος πλούτος ανήκαν στην Εκκλησία. Η παπική εξουσία συμβολιζόταν με τον ήλιο, ο οποίος έπρεπε να δίνει ζωή και ενότητα σε εκείνο τον κόσμο, ενώ από την άλλη μεριά οι αυτοκράτορες ή οι βασιλείς είχαν ως σύμβολο τη σελήνη. Οι τελευταίοι δε θα έπρεπε παρά να αντανακλούν τον ήλιο της παπικής εξουσίας. Τούτο όμως δεν έγινε δεκτό από την κοσμική εξουσία και από την κοσμική εξουσία και από τον 13ο μέχρι τον 15ο αιώνα ξέσπασαν μεγάλες διαμάχες.

Παράλληλα με την κοσμική Εκκλησία, υπήρχε η μοναστηριακή τάξη. Τα μοναστήρια ευδοκίμούσαν χάρη στην αυτονομία και στην ιεραρχημένη τάξη. Η οργάνωσή τους ήταν ανάλογη με την κοινωνική οργάνωση του εξωτερικού κόσμου. Δεν έλειπαν όμως και εδώ οι διαφωνίες, οι συγκρούσεις και οι αιρέσεις, που συνοπτικά και παραστατικά απεικονίστηκαν στη μορφή του Σατανά.

«Είμαστε άνθρωποι φτιαγμένοι κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν του Θεού. κι όμως, μας χρησιμοποιούν σαν να ήμασταν άγρια ζώα», διαμαρτύρονταν οι επαναστατημένοι αγρότες στην Αγγλία του 1381 (E. Weber, A Modern History of Europe, I, i). Κάποιοι από τους δουλοπάροικους οι οποίοι δεν άντεχαν τη στερημένη ζωή στο φέουδο και τις προσβολές του φεουδάρχη κατέφευγαν στις πόλεις, όμως κι εκεί η ζωή δεν ήταν τόσο ρόδινη όσο τη φαντάζονταν.

Το ποσοστό των Ευρωπαίων που ζούσε σε πόλεις κατά τον 11ο αιώνα δεν ήταν πάνω από το 5%. Τρεις αιώνες αργότερα αυτή η αναλογία τετραπλασιάστηκε. Τον 12ο αιώνα στο Λονδίνο ζούσαν 20.000 άνθρωποι. Στη Βενετία, στη Φλωρεντία, στη Γένουα έμεναν

50–100.000 άνθρωποι. Το Μιλάνο, η μεγαλύτερη πόλη, αριθμούσε 200.000 κατοίκους.

Η ζωή στις μεσαιωνικές πόλεις είναι διαφορετική από τη ζωή στο φέουδο, αλλά παρουσιάζει και πολλές αναλογίες με αυτό. Αντίστοιχα προς τη φεουδαρχική γαιοκτησία εμφανίζεται η συντεχνιακή ιδιοκτησία. Οι συντεχνίες ήταν κλειστές επαγγελματικές ομάδες, το επάγγελμα ήταν κληρονομικό, όπως και τα εργαλεία, ενώ η πελατεία ήταν σταθερή. Επικρατούσε η ιεραρχία ανάμεσα στους πρωτομάστορες και στους μαθητευόμενους, ενώ απουσίαζε ο καταμερισμός της εργασίας. Κάθε εργάτης έπρεπε να είναι σε θέση να κατασκευάζει οτιδήποτε χρειαζόταν στη συντεχνία. Ο μάστορας έπρεπε να κατέχει όλη την τέχνη του επαγγέλματός του. Παρατηρείται όμως μια κλιμάκωση και στις συντεχνίες. Στη Φλωρεντία, για παράδειγμα, σε υψηλότερη στάθμη τοποθετούνταν οι συντεχνίες των επιχειρηματιών, όπως έμποροι, χρηματιστές, κοσμηματοπώλες, και σε χαμηλότερη οι κρεοπώλες, οι αρτοποιοί, οι υφαντές, κτλ.

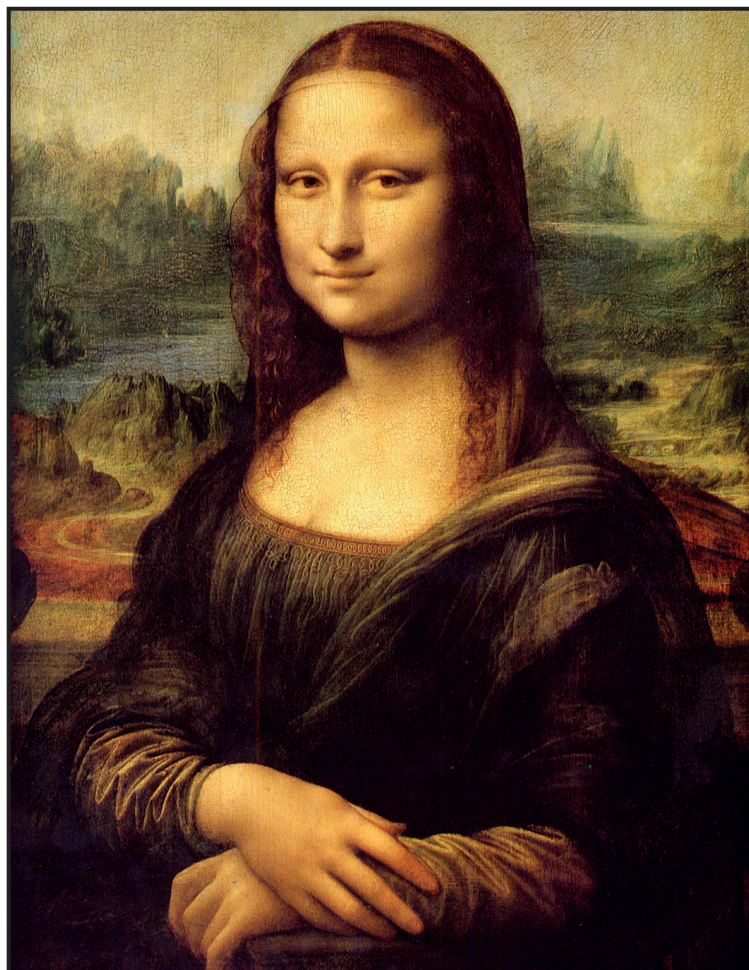
Υπήρχε και ένα πλήθος περιστασιακών εργατών, των οποίων η εργασία δεν απαιτούσε μαθητεία, δεν ήταν επομένως συντεχνιακού τύπου, και ζούσαν σαν μεροκαματιάρηδες. Πολλοί ήταν πρώην δουλοπάροικοι· οι άνθρωποι αυτοί αποτέλεσαν τον όχλο. Ενώ τα μέλη των συντεχνιών είχαν οργανωμένη ζωή και συγκεκριμένα συμφέροντα, ο όχλος δεν ακολουθούσε μια πειθαρχημένη ζωή και μετείχε σε διάφορες εξεγέρσεις, οι οποίες όμως σπάνια οδήγησαν σε κάποιο αποτέλεσμα, δηλαδή σε κάποια κοινωνική αλλαγή.

Ενώ η ζωή στην ύπαιθρο ήταν απομονωμένη, στις πόλεις αρχίζει να εμφανίζεται εκείνη η κίνηση η οποία

θα συνεχιστεί στις επόμενες ιστορικές–κοινωνικές περιόδους. Οι πόλεις του Μεσαίωνα αυτοδιοικούσαν, υπήρχε ένα σύστημα διοίκησης και φορολογίας. Αρχίζει να οργανώνεται ένας νέος τύπος ζωής, εισάγεται το ωράριο, ρυθμίζονται οι όροι εργασίας και εμφανίζεται η κοινωνία της αγοράς, δηλαδή ρυθμίζεται το κόστος της εργασίας, των πρώτων υλών, των προϊόντων.

2.1.2. Αναγέννηση και ανακαλύψεις

Η Αναγέννηση είναι μια μεταβατική εποχή από τη φεουδαρχία στη βιομηχανική εποχή, διαρκεί από τα

τέλη του 14ου μέχρι και τον 16ο αιώνα. Σε γενικές γραμμές, συνδέεται με την ανάπτυξη των πόλεων και την εμφάνιση των πρώτων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων της σύγχρονης αστικής τάξης. Πρόκειται για την εποχή η οποία προετοιμάζει την επιστημονική επανάσταση του 17ου αιώνα» και τον Διαφωτισμό.

Η Αναγέννηση (Renaissance) δεν έχει θεωρηθεί απλή ανανέωση (renovatio), αλλά μια μεγάλη τομή στην καλλιτεχνική, πολιτιστική, κοινωνική, πολιτική και εν γένει στην ιστορική ζωή. Το αναγεννησιακό πνεύμα προβάλλει την ατομικότητα, τη σωματικότητα, την κίνηση, όπως παραδειγματικά εκφράστηκαν στην τέχνη. Ο ζωγράφος, όπως γράφει ο Αλμπέρτι, «θα πρέπει να οικειώνεται όλες τις μορφές της γνώσης που σχετίζονται με την τέχνη του, και ιδιαίτερα την Ιστορία, την ποίηση και τα Μαθηματικά». Με άλλα λόγια, η Αναγέννηση εκφράζεται στο πρότυπο του homo universalis, και στην ενότητα επιστήμης και τέχνης. Πρόκειται βέβαια για την έκφραση του ιδεώδους προτύπου της εποχής, το οποίο τροφοδότησε την εξιδανικευμένη εικόνα της Αναγέννησης. Η αντίληψη αυτή βασίζεται στο ότι οι μεγαλύτεροι δημιουργοί της Αναγέννησης είναι στοχαστές και μαθηματικοί, εφευρέτες, αρχιτέκτονες και μηχανικοί, όπως πρωτοποριακά εκφράζει το παράδειγμα του Λεονάρντο Ντα Βίντσι (L. da Vinci). Η Αναγέννηση είναι η εποχή της ανακάλυψης νέων τρόπων έκφρασης αλλά και παραγωγής.

Συνοπτικά, όπως εκφράζεται και στην τέχνη, σημειώνεται η προοδευτική μετακίνηση από τη θεοκρατία στον ανθρωποκεντρισμό, η μεταφορά της κοινωνικής δύναμης από τους ευγενείς και τον κλήρο στη νέα τάξη των αστών, τους εμπόρους και τους βιοτέχνες.

Στο θρησκευτικό τομέα, όπως διαβάζουμε στον Αλμπέρτι (Alberti), βασική πηγή για την εποχή, «οι ιερείς θέλουν να ξεπερνούν όλους τους άλλους σε λαμπρότητα και μεγαλεία, θέλουν να συντηρούν πολυάριθμα καλοσυντηρημένα και λαμπροστολισμένα άλογα, θέλουν να εμφανίζονται δημόσια με πλήθος ακολούθους, ενώ η κλίση τους προς την απραγμία και η σκαιή τους φαυλότητα αυξάνει από μέρα σε μέρα...» Το πνεύμα αυτό ερχόταν σε αντίθεση με το ασκητικό μοναστηριακό πνεύμα.

Το κίνημα της **Μεταρρύθμισης** (16ος αιώνας) έρχεται να αποκαταστήσει την κατάπτωση των θρησκευτικών ηθών, να θέσει σε ορθολογική βάση τις θρησκευτικές αξίες. Η πειθαρχία, η εργατικότητα, η λιτότητα και το πνεύμα της οικονομίας του προτεσταντισμού ευνόησαν ένα σύγχρονο εξορθολογισμένο επιχειρηματικό πνεύμα.

Στον οικονομικό τομέα, ενώ κατά τον Μεσαίωνα το χρήμα δεν έπαιζε σημαντικό ρόλο και η παραγωγική δραστηριότητα δεν αποσκοπούσε στην εξασφάλιση πλεονάσματος, την εποχή της Αναγέννησης τα πράγματα παίρνουν πολύ διαφορετική κατεύθυνση. Το φιορίνι και το βενετσιάνικο δουκάτο, ήδη τον 13ο αιώνα, προσέφεραν ένα σύμβολο της νέας οικονομίας και ένα μέσο για τη διευκόλυνση των συναλλαγών. Εμφανίζεται το πιστωτικό κεφάλαιο και το τραπεζικό σύστημα, που ευνοούν τόσο την ανάπτυξη του πολιτισμού όσο και την αλλαγή στα ηθικά πρότυπα, την οποία πολλοί αισθάνονται ως «διαφθορά» του ανθρώπου. Ας σημειωθεί ότι για πρώτη φορά υιοθετείται ο δανεισμός με τόκο.

Οι αρχές της ενότητας που διέπουν την τέχνη έχει θεωρηθεί ότι εκφράζουν το νέο ορθολογικό πνεύμα. Στην τέχνη κυριαρχούν οι ορθές αναλογίες, η αρμονία

των σχέσεων, η οποία μπορεί να προσδιοριστεί αριθμητικά, η προοπτική, η οποία αναλύεται με μαθηματικούς υπολογισμούς. Από την άλλη μεριά, στην οικονομία, δίνεται έμφαση στη δυνατότητα υπολογισμού, στο σχεδιασμό οικονομικών κινήσεων, στην οργάνωση της εργασίας, στην τήρηση λογιστικών βιβλίων, προκειμένου να υπολογιστεί ορθολογικά το κέρδος ή η ζημία στις νέες μεταβαλλόμενες σχέσεις της αγοράς. Ο αστός, ο νέος επιχειρηματίας, έχει να αντιμετωπίσει τόσο την εχθρότητα της παλαιάς αριστοκρατίας όσο και τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της αγοράς, την αυξομείωση των τιμών, τον ανταγωνισμό εκ μέρους των αγορών άλλων πόλεων. Την επισφαλή του άνοδο και τον κίνδυνο μεταστροφής της τύχης του επιχειρεί να αντισταθμίσει αναπτύσσοντας ένα λογικό και μεθοδικό σχέδιο.

Στο μονόλογο του Φάουστ ο Γκαίτε αποδίδει το κλίμα αυτής της εποχής, ενώ διακρίνεται και το νήμα που τη συνδέει με τον 18ο αιώνα, τον αιώνα του Διαφωτισμού. Τα πρώτα λόγια του Φάουστ στο έργο εκφράζουν την αποδοκιμασία για τη σχολαστική γνώση:

Αχ! σπούδασα Φιλοσοφία
και Νομική και Γιατρική
και αλί μου και Θεολογία
με κόπο και με επιμονή.
Και να με εδώ με τόσα φώτα,
εγώ μωρός, όσο και πρώτα.

Η γνώση της μεσαιωνικής Φιλοσοφίας κρίνεται άγονη απέναντι στο πάθος για την εφαρμογή και τη χρηστικότητα της γνώσης, για την εκμετάλλευση και τη μετατροπή των δυνάμεων της φύσης.

Η φύση, αυτή την εποχή, αρχίζει να γίνεται αντικείμενο παρατήρησης αλλά και μετατροπής διά της γνώσης με υποκείμενο τον άνθρωπο. Οι αλχημιστές αυτής της περιόδου, υποσχόμενοι ότι με τη φιλοσοφική λίθο θα μπορούσαν να μετατρέψουν ένα ευτελές μέταλλο σε χρυσάφι, εξέφραζαν και τη γενική επιδίωξη για επέμβαση στη φύση και στην κοινωνία, για μια αλλαγή προς όφελος του δρώντος ατόμου.

**Από τον περίπλου
του Μαγελλάνου
(χειρόγραφο του 16ου
αιώνα).**

Μια άλλη όψη της εποχής, η οποία την κάνει να ξεχωρίζει, προσδιορίζει αλλά και προσδιορίζεται από την οικονομική ζωή, είναι οι ανακαλύψεις.

Τα μεγάλα ταξίδια υποκινούνται προκειμένου να εξυπηρετηθούν τα εμπορικά συμφέροντα, αλλά οι ταξιδευτές επικαλούνται και την επιδίωξη να διαδώσουν το λόγο του Θεού. Ήδη στις αρχές του 16ου αιώνα είχαν ανακαλυφθεί η Αφρική, η Νότια Ασία, η Αμερική, τα νησιά της Καραϊβικής και είχαν ήδη χαρτογραφηθεί.

Πρόκειται για τη νέα εποποιία του ανθρώπου, του νέου ευρωπαϊκού ανθρώπου, αυτή τη φορά, ο οποίος αγωνίζεται με τα στοιχεία της φύσης, τα ξεμαγεύει και τα κατακτά.

Στη μεγάλη επιχείρηση των ανακαλύψεων μετείχαν τόσο η Εκκλησία όσο και τα ευρωπαϊκά κράτη,

η Πορτογαλία, η Ισπανία, η Ολλανδία, η Αγγλία, η Γαλλία. Η παπική εξουσία, με την ιδιότητα του εγγυητή της πνευματικής συνοχής όλων των λαών και αποβλέποντας σε μια παγκόσμια ηγεμονία, αποφασίζει να παρέμβει στην κατανομή των εδαφών. Σύμφωνα με την παπική απόφαση (Inter Cetera, 1493), ο κόσμος θα μοιραζόταν ανάμεσα στους Πορτογάλους και στους Ισπανούς. Πρόκειται για μια κίνηση που τροφοδοτεί τις συζητήσεις για το Δίκαιο. Ο βασιλιάς της Γαλλίας Φραγκίσκος Α' (Francois), επικαλούμενος το Φυσικό Δίκαιο, αμφισβητεί τη νομιμότητα της παπικής αυθεντίας. Στην Ολλανδία, ο νομομαθής Ούγκο Γκρότιους (Hugo Grotius) γράφει το Mare Liberum (1609), υποστηρίζοντας ότι η ελευθερία του εμπορίου και των θαλασσών περιλαμβάνεται στα φυσικά δικαιώματα (βλ. 2.2.1.).

Από τον 16ο αιώνα, και ιδιαίτερα κατά τον 17ο, αναδεικνύεται η υπεροχή της Βόρειας Ευρώπης. Η Αγγλία, η Γαλλία, η Ολλανδία οικοδομούν τις αποικιοκρατικές τους αυτοκρατορίες επωφελούμενες από την αδυναμία των οικονομικών δομών της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, οι οποίες ήταν πολύ στενά συνδεδεμένες με την Καθολική Εκκλησία. Οι μεγάλες εταιρείες, που οργανώνονται σε ανώνυμες ενώσεις, περισσότερο ή λιγότερο συνδεδεμένες με το κράτος, ελέγχουν όλο το εμπόριο και παίζουν αποφασιστικό ρόλο στη μετατροπή των χωρών τους σε αποικιοκρατικές αυτοκρατορίες. Πρόκειται για τις εταιρείες Ανατολικών και Δυτικών Ινδιών της Αγγλίας και της Ολλανδίας. Και στη Γαλλία οι εταιρείες παίζουν εξίσου σημαντικό ρόλο, αλλά η βασιλική εξουσία παρεμβαίνει στις δραστηριότητές τους.

Η Βόρεια Ευρώπη γίνεται το νευραλγικό κέντρο της οικονομίας, το Άμστερνταμ και το Λονδίνο αναδεικνύονται σε μητροπόλεις του παγκόσμιου εμπορίου. Οργανώνονται εμπορικά δίκτυα πρακτορείων και παρουσιάζεται μια πρωτοφανής, παγκόσμια πλέον, εμπορική κίνηση. Πολύτιμα μέταλλα, ζάχαρη, βαμβάκι, καπνός, καφές, κακάο, ρύζι, νέα φυτά, μπαχαρικά, διακινούνται σε μεγάλες ποσότητες, ενώ το εμπόριο των δούλων συνέβαλε ακόμη περισσότερο στη συσσώρευση του πλούτου.

Με το άνοιγμα των αγορών και τη συσσώρευση πλούτου αρχίζουν να φαίνονται οι αδυναμίες των συντεχνιών. Η τάση προστασίας των συντεχνιών απέναντι στα μέλη της είχε μετατραπεί σε προστατευτισμό. Όσοι ήταν μέλη των συντεχνιών επιδίωκαν να διασφαλίσουν το επάγγελμά τους, να εξασφαλίσουν τα συμφέροντα και τα κέρδη τους, όχι να τα πολλαπλασιάσουν εισερχόμενοι σε έναν αβέβαιο κύκλο μεταβολών. Αυτοί οι επαγγελματίες αναγνωρίζονταν και ως πολίτες. Με τη δύναμη που είχαν αποκτήσει, πίεζαν την πολιτική Αρχή της πόλης για τη λήψη περιοριστικών μέτρων στην κίνηση του εμπορίου. Με λίγα λόγια, η λειτουργία των συντεχνιών δε ζημίωνε μόνο τους εξωτερικούς εργάτες, οι οποίοι αποκλείονταν από την κλειστή οργάνωση της συντεχνίας και, συνεπώς, από τη συμμετοχή τους στην ιδιότητα του πολίτη· το συντεχνιακό πνεύμα περιόριζε και την ίδια την ανάπτυξη της συντεχνίας.

Με τις ανακαλύψεις όμως, το άνοιγμα των αγορών, την εμφάνιση νέων κέντρων, την άνοδο της εμπορευματικής τάξης, και στο όνομα ευρύτερων συμφερόντων, άρχισαν να πλήττονται ο προστατευτισμός και τα τοπικά συμφέροντα, και να αναδύεται ένα νέο φιλελεύθερο πνεύμα.

Στην παγκόσμια οικονομία αναδεικνύεται η υπεροχή της Ευρώπης. Μέσα από τις νέες οικονομικές και πολιτικές σχέσεις, με την ανάπτυξη της εξουσίας του κράτους (βλ. 2.1.5.) και της αστικής τάξης, γίνεται φανερή η παρακμή της αριστοκρατίας όσο και η αδυναμία της αγροτικής τάξης.

Με αφετηρία την τελειοποίηση της ναυσιπλοΐας, αναπτύσσεται η τεχνολογία, οι φτηνές πρώτες ύλες αναζωογονούν την παραγωγή των αγαθών, η εισροή των πολύτιμων μετάλλων ισχυροποιεί τις οικονομίες των εθνικών κρατών που αρχίζουν να εμφανίζονται, ενώ καθίσταται αναγκαία η μελέτη των νέων φαινομένων της οικονομίας. Τα μεγάλα ταξίδια ενεργοποίησαν τους τομείς της Αστρονομίας, της Μηχανικής και των Μαθηματικών για την κατασκευή τελειότερων εργαλείων και πλοίων. Οι ανακαλύψεις συνέβαλαν εξαιρετικά στην ανάπτυξη της Γεωγραφίας, στην τελειοποίηση της τέχνης της Χαρτογραφίας, στην ανάπτυξη της Βοτανικής, της Ιατρικής, εν γένει στη συσσώρευση γνώσης.

**Γ. Εβέλιου,
Σεληνογραφία 1647**

Σε γενικές γραμμές, όμως, εκτιμάται ότι τα αποτελέσματα αυτής της περιόδου αφορούν τη συσσώρευση του πλούτου, η οποία βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας, ειδικά της δουλείας, και στο κέρδος. Η αποδοτικότητα της εργασίας, η οργάνωση της παραγωγής σε σχέση με τις δυνατότητες της αγοράς θα αρχίσουν να αναπτύσσονται

από τον 18ο αιώνα, με την εκβιομηχάνιση, την κατάργηση της δουλείας και τις νέες συνθήκες εργασίας. Η δουλεία δεν καταργείται τόσο από ηθικά κίνητρα, όσο, κυρίως, για λόγους ορθολογικότερης οργάνωσης της εργασίας και της κοινωνίας.

2.1.3. Αστικοποίηση

Η πόλη στην Ευρώπη έχει πολύ μεγάλη παράδοση, με δεδομένο ότι ξεκινά από τις πόλεις-κράτη της Αρχαιότητας, επιβιώνει ως θεσμός κατά τον Μεσαίωνα και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μετάβαση στην αστική-βιομηχανική κοινωνία.

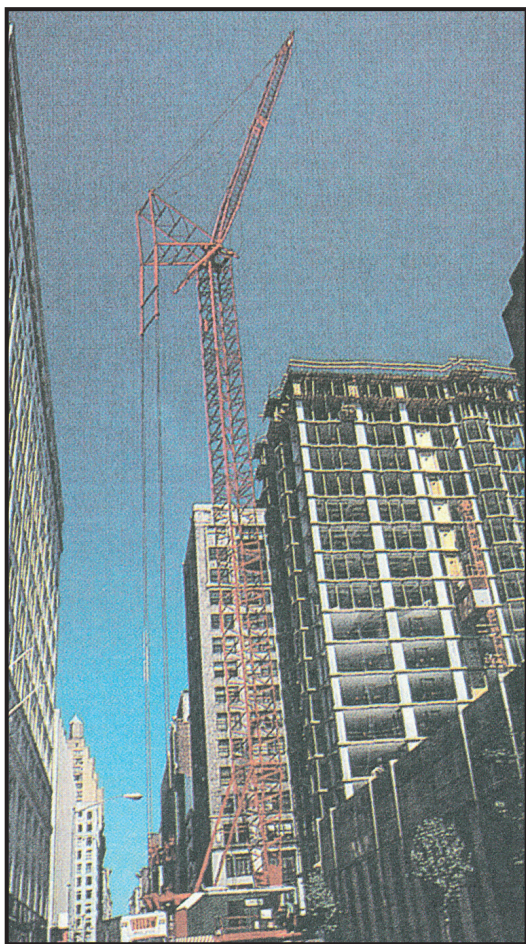

Η πόλη, εξαρχής συνδεδεμένη με τον πολίτη, την πολιτική και τον πολιτισμό, αποτέλεσε το «φυσικό» χώρο της αστικής τάξης. Οι πόλεις κατά την Αρχαιότητα, αλλά και οι μεσαιωνικές πόλεις, ήταν αυτόνομες,

συνήθως μάλιστα είχαν και δικό τους στρατό. Με την εμφάνιση των εθνικών κρατών προβάλλει η εθνική τάξη, η αστική τάξη με τη σύγχρονη σημασία της λέξης.

Τον 12ο αιώνα στο Λονδίνο ζούσαν 20.000 άνθρωποι. Περί τα μέσα του 19ου αιώνα ζουν 3.500.000. Με την ανάπτυξη του παγκόσμιου εμπορίου, όπως παρακολουθήσαμε, παρουσιάζεται το φαινόμενο των μεγάλων μητροπόλεων.

Αλλά τι είναι η πόλη; Η πόλη χαρακτηρίζεται από μια συγκέντρωση, συνήθως πυκνή, κτισμάτων και ανθρώπων. Η οικονομική ζωή βασίζεται στη βιοτεχνία, στη βιομηχανία, στο εμπόριο και όχι στη γεωργία, υπάρχει μια ικανοποιητική αγορά, αναπτυγμένο συγκοινωνιακό δίκτυο, εκπαιδευτικά ιδρύματα και υπηρεσίες. Η ζωή στην πόλη παρουσιάζει μια αναπτυγμένη θεσμική οργάνωση.

Στις αναλύσεις σοσιαλιστών συγγραφέων, όπως των Μαρξ και Ένγκελς, στα μέσα του περασμένου αιώνα, τονίζεται η σχέση της αστικής ζωής με την οικονομία και με ένα σύστημα εκμετάλλευσης των εργατών από τους ιδιοκτήτες βιομήχανους και επιχειρηματίες. Το μεγαλόπρεπο θέαμα των πόλεων και η συγκέντρωση

του πλούτου συνδέεται αφ' ενός με την εξατομίκευση, και αφ' ετέρου με την εξαθλίωση της πλειονότητας. Τονίζεται,

επίσης, η εμπορευματοποίηση της γης, η οποία φέρνει τις χαμηλότερες κοινωνικά τάξεις σε δυσμενέστερη θέση, ενώ ευνοεί το κέρδος μιας σειράς επιχειρήσεων. Η πόλη θεωρείται το επίκεντρο των κοινωνικών και οικονομικών διαδικασιών και ο προσφορότερος τόπος για τη μελέτη τους.

Έχει τονιστεί βέβαια από άλλους θεωρητικούς στην εποχή μας και μια άλλη διάσταση της πόλης, ο τρόπος ζωής. Η αστική ζωή συνδέεται με την πολιτισμική συμπεριφορά. Η πόλη μελετάται ως ο φυσικός χώρος του ανθρώπου, όπου εκδηλώνονται στην ενότητά τους οι δραστηριότητές του, πνευματικές, τεχνικές, οικονομικές, πολιτισμικές.

Η πόλη, συνοπτικά, αποτελεί ένα σύνθετο θέμα, προνομιακό τόπο για τη μελέτη ενός κοινωνικού συστήματος και του πολιτισμού. Από τη Βιομηχανική Επανάσταση παρατηρείται η διαρκής τάση για συγκέντρωση του πληθυσμού στις πόλεις, με αποτέλεσμα σήμερα ο μισός πληθυσμός της γης να ζει σε πόλεις. Ευλόγα η πόλη αποτέλεσε ξεχωριστό αντικείμενο, το οποίο σήμερα μελετά η Αστική Κοινωνιολογία.

2.1.4. Από την κοινότητα στην κοινωνία

Ορισμένες σχέσεις θεωρούμε ότι είναι αυθόρμητες, φυσικές, ενώ άλλες ότι είναι συμβατικές. Επίσης, συνηθίζουμε να αντιπαραθέτουμε τις σύγχρονες σχέσεις ως ατομικιστικές και αποξενωμένες στις παραδοσιακές σχέσεις, με την ιδέα ότι ήταν σχέσεις αλληλεγγύης.

Με τη Βιομηχανική Επανάσταση τονίζεται η ραγδαία μεταβολή στους κοινωνικούς όρους της ζωής. Δίνεται

**Π. Μπρέγκελ,
Αγροτικός χορός (1565)**

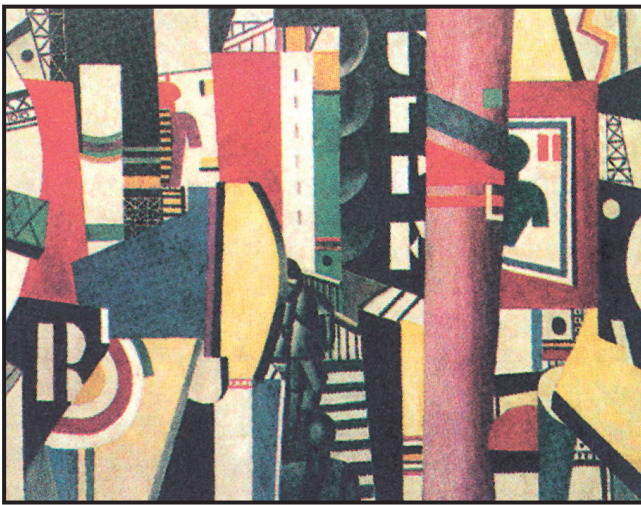
έμφαση στη συσσώρευση του πλούτου και οι άνθρωποι μεταφέρονται μαζικά στις πόλεις, όπου ενσωματώνονται στις αγορές. Επιβιώνουν άραγε αρετές όπως η αλληλεγγύη, η αμοιβαιότητα, η αίσθηση της κοινότητας; Ο Τένις (E. Tonnies, 1855–1936), ένας Γερμανός κοινωνιολόγος που ασχολήθηκε με αυτό το πρόβλημα, χρησιμοποίησε ως βασικές έννοιες–εργαλεία για τη μελέτη των τύπων στους οποίους μπορούν να υπαχθούν οι κοινωνικές σχέσεις ή οι κοινωνικοί δεσμοί τις έννοιες «κοινότητα» και «κοινωνία».

Ο όρος **κοινότητα**, σύμφωνα με τα παραδείγματα του Τένις, ανταποκρίνεται σε τύπους σχέσεων όπως η σχέση της μητέρας με το παιδί της, η σχέση του άντρα με τη γυναίκα, η σχέση αδελφού και αδελφής. Πρόκειται για δεσμούς που βασίζονται στο ένστικτο, στην παρόρμηση και σε ό,τι είναι κληρονομημένο από τη φύση ή την παράδοση. Ανταποκρίνονται σε σχέσεις ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας, στους κατοίκους ενός χωριού ή γενικότερα των αγροτικών κοινωνιών. Στις σχέσεις αυτές επικρατεί η ηλικία, η σοφία, η δύναμη,

η ισχύς του ηγέτη. Πλάι στην αμεσότητα των σχέσεων εμφανίζεται ο φόβος απέναντι στη μεγαλύτερη ισχύ. Δεν είναι ανεξήγητο το ότι αυτές οι άμεσες, φυσικές και αλληλέγγυες σχέσεις εμφανίζονται σε παλαιούς τύπους αυτοκρατοριών, στη φεουδαρχία, κτλ.

Ενώ η ζωή στις κοινότητες φαίνεται να οργανώνεται μέσα από τις αυθόρμητες σχέσεις, η κοινωνία βασίζεται στη λογική. Στην κοινωνία, τη θέληση τη διαμορφώνει και την κατευθύνει η σκέψη· οι σχέσεις, οι συμπεριφορές, οι

Φ. Λεζέ, Η πόλη (1919)

πράξεις ρυθμίζονται μέσω συμφερόντων και συμβάσεων. Με την εμφάνιση της βιομηχανικής κοινωνίας, τη ζωή στις μεγαλοπόλεις, την ανάπτυξη των σύνθετων και ανταγωνιστικών οικονομικών σχέσεων, αν δε ρυθμίζονταν οι σχέσεις διά των συμβάσεων θα ήταν αδύνατη η κοινωνική

ζωή. Η ίδια η πολιτική και η κοινωνική ζωή εμφανίζονται, κατά συνέπεια, ως αποτέλεσμα κοινωνικών συμφωνιών, συμβάσεων και συμβολαίων.

2.1.5. Η γένεση των εθνικών κρατών

Από τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κληρονομείται η ιδέα μιας καθολικής δύναμης, την οποία κατά τον Μεσαίωνα εκφράζει η Καθολική Εκκλησία. Στην πραγματικότητα, ο μεσαιωνικός κόσμος εμφανίζει την όψη ενός μωσαϊκού

από 500 περίπου τοπικές εξουσίες, ανεξάρτητες και ημιαυτόνομες πόλεις–κράτη, των οποίων τα σύνορα είναι ασαφή και μεταξύ των οποίων διεξάγονται συχνά πόλεμοι. Έλειπαν οι αποτελεσματικοί κεντρικοί διοικητικοί μηχανισμοί, καθώς η εξουσία ήταν τοπικού και προσωπικού χαρακτήρα.

Από τον 14ο αιώνα η παντοδύναμη Εκκλησία υποχρεώνεται σε υποχωρήσεις απέναντι στη βασιλική εξουσία. Ταυτόχρονα αρχίζει να αποσυντίθεται η φεουδαρχία. Το εμπόριο αποκτά αυξανόμενη σημασία και στην ύπαιθρο. Τον 14ο αιώνα ξεσπούν σε όλη την Ευρώπη εξεγέρσεις εκ μέρους των δουλοπάροικων, οι οποίοι μαζικά καταφεύγουν στις πόλεις. Τον ίδιο αιώνα μεταδίδεται η θανατηφόρα πανούκλα, η οποία ξεκληρίζει τον πληθυσμό, συμπληρώνοντας τη νοσηρή όψη της εποχής. Η φτώχεια, η εξαθλίωση και η αρρώστια πλήττουν την Ευρώπη.

Όμως τον 16ο αιώνα σημειώνεται μια σημαντική ανατροπή της πολιτικής γεωγραφίας. Η ιδέα της καθολικής δύναμης αρχίζει να αντικαθίσταται από εθνικά πρότυπα. Η δομή του κράτους που εμφανίζεται είναι ιεραρχική, παρατηρείται η αλυσιδωτή διάρθρωση των σχέσεων και η διαπλοκή ανάμεσα σε μικρότερα συμφέροντα και εξουσίες, ενώ στην κορυφή της πυραμίδας τοποθετείται η μοναρχική εξουσία.

Ο μονάρχης θεωρείται ότι εκπροσωπεί το κοινό συμφέρον των υπηκόων του. Η απόλυτη εξουσία του μονάρχη σήμαινε την ανάδυση μιας μορφής κράτους, του απολυταρχικού, που βασίζεται στην απορρόφηση μικρότερων και ασθενέστερων εξουσιών και την υπαγωγή τους σε μεγαλύτερες και ισχυρότερες δομές. Σήμαινε ακόμη την ενισχυμένη ικανότητα διακυβέρνησης

σε μια ενοποιημένη εδαφική περιοχή και την ικανότητα επιτήρησης των λαών που υπάγονται στο κράτος. Τα νέα κράτη συντελούν στην ανάπτυξη μιας νέας μορφής ταυτότητας, της εθνικής ταυτότητας.

Η απόλυτη μοναρχία διεκδικούσε το δικαίωμα να αποτελεί την ύψιστη πηγή του νόμου, να είναι συγκεντρωτική και αδιαίρετη. Εμφανίζονται και οργανώνονται όμως στο πλαίσió της οι διοικητικοί μηχανισμοί, η γραφειοκρατία, η ορθολογική φορολογία, το ενιαίο νόμισμα, ο θεσμός της διπλωματίας, νέες διαδικασίες νομοθεσίας. Τα κράτη στα οποία συναντάμε την απολυταρχία, μεταξύ 15ου και 18ου αιώνα, είναι η Γαλλία, η Αγγλία, η Πρωσία, η Αυστρία, η Ισπανία, η Ρωσία, η Σουηδία.

Από τον 18ο αιώνα, χάρη στις πολιτικές επαναστάσεις, πραγματοποιείται βαθμιαία η μετάβαση στη σύγχρονη μορφή του κράτους. Σύμφωνα με αυτή, επικεφαλής του κράτους είναι μια κυβέρνηση που έχει την εμπιστοσύνη των αντιπροσώπων των πολιτών, οι οποίοι αντιπρόσωποι είναι και οι νομοθέτες. Οι σχέσεις, τα δικαιώματα και υποχρεώσεις της κυβέρνησης και των πολιτών προσδιορίζονται από εκ των προτέρων γνωστούς κανόνες. Η ιδιότητα του πολίτη επανεμφανίζεται στην Ιστορία και ο προσδιορισμός της αποτελεί σημαντικό πρακτικό και θεωρητικό ζήτημα.

Σε γενικές γραμμές, η νέα μορφή του κράτους, το εθνικό κράτος, ευνόησε την ανάπτυξη της αστικής τάξης, από την οποία μάλιστα υποστηρίχθηκε, συνέβαλε στη διάδοση του εμπορίου και, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, στην εμφάνιση της αποικιοκρατίας, ενώ περιόρισε την ισχύ της Καθολικής Εκκλησίας. Τα προβλήματα που αφορούν τη νομιμοποίησή του, την προέλευση και τα όρια της ισχύος του, κ.ά., αποτέλεσαν

αντικείμενα του Δικαίου και της πολιτικής θεωρίας, που αναδεικνύονται ως ζωτικής σημασίας αντικείμενα της γνώσης (βλ. 2.2.1.).

2.1.6. Η Βιομηχανική Επανάσταση

Κατά τον 16ο και τον 17ο αιώνα σημειώνεται κατακόρυφη άνοδος των τιμών, κυρίως των αγροτικών προϊόντων. Οι απαιτήσεις της αγοράς αποτελούν μια ανεξήγητη αλλά και αδυσώπητη πραγματικότητα. Στα μέσα του 16ου αιώνα το γαλλικό και το ισπανικό κράτος πλήττονται από μεγάλη οικονομική κρίση. Αναζητείται απεγνωσμένα δανειοδότηση. Στις συναλλαγές που ακολουθούν, η κερδοσκοπία φτάνει στο κατακόρυφο. Στις πόλεις παρουσιάζεται υπερπληθυσμός, ενώ οι μισθοί είναι χαμηλοί και όχι σταθεροί. Με τον εκχρηματισμό της οικονομίας, όλοι χρειάζονται όλο και περισσότερα χρήματα, ακόμη περισσότερο όσοι βρίσκονται σε ανώτερες κοινωνικά τάξεις. Παρουσιάζεται το φαινόμενο να πουλούν πολλοί ευγενείς τους τίτλους τους σε ανερχόμενους αστούς, η Εκκλησία ιερά λείψανα και «συγχωροχάρτια», οι χαμηλότερες τάξεις εγκαταλείπουν την ύπαιθρο και συσσωρεύονται στις πόλεις προσφέροντας την εργασία τους για μισθούς που βρίσκονται στα όρια της επιβίωσης. Επικρατεί η κοινωνία της αγοράς, η οποία όμως δεν μπορεί να ελεγχθεί.

Στο πεδίο της τεχνικής και της οικονομίας παρουσιάζονται κινήσεις για τη συμπίεση του κόστους παραγωγής των προϊόντων. Μια σειρά από εφευρέσεις από τον 17ο αιώνα συμβάλλουν στη μείωση του κόστους της παραγωγής και των τιμών. Σύμφωνα με τον αγγλικό

νόμο του 1623, ο εφευρέτης αμείβεται και κατοχυρώνει τυπικά την εφεύρεσή του. Κατά τη διάρκεια της ιστορίας του πολιτισμού, γίνονταν βέβαια πάντα εφευρέσεις, στη νέα όμως ιστορική περίοδο αρχίζουν να ενσωματώνονται οργανωμένα στην παραγωγή.

Η ατμομηχανή του Τζ. Βατ (1769)

Η βιομηχανική παραγωγή δε βασίζεται απλώς στην εισαγωγή νέων μηχανών, όπως της ατμομηχανής, στην παραγωγική διαδικασία. Είναι αποτέλεσμα μιας μακρόχρονης διαδικασίας η οποία επέφερε σημαντικές αλλαγές στην κοινωνική, στην πολιτική και στην οικονομική ζωή. Η ιδιοκτησία της γης χρησιμοποιείται ως εμπόρευμα. Η ιδιοκτησία του χώρου όπου εκτελείται

το έργο, τα εργαλεία, οι πηγές της πρώτης ύλης και η εργατική δύναμη συγκεντρώνονται στα χέρια του επιχειρηματία. Στο κοινωνικό πεδίο, σχηματίζεται αφ' ενός η καπιταλιστική τάξη, η τάξη που κατέχει τα νέα μέσα παραγωγής, και αφ' ετέρου η εργατική.

Ενώ κατά τον Μεσαίωνα οι άνθρωποι όσα κατανάλωναν τόσα και ξόδευαν, με τη Βιομηχανική Επανάσταση δίνεται έμφαση στη συσσώρευση κεφαλαίου και στην αποκόμιση όσο το δυνατό μεγαλύτερου κέρδους. Η γη αρχίζει να χρησιμοποιείται όχι απλώς ως πηγή προϊόντων για την επιβίωση, αλλά ως αυτό το οποίο μπορεί να αγοραστεί και να πουληθεί αποφέροντας κέρδος. Έτσι, δίνεται έμφαση στη γη ως ιδιοκτησία.

Τον 16ο αιώνα ψηφίζεται στην Αγγλία ο περίφημος **Νόμος των Περιφράξεων**. Τα κομμάτια της γης τα οποία μπορούσαν ελεύθερα να χρησιμοποιούν οι καλλιεργητές για τη βοσκή των προβάτων τους και για την ξυλεία τους ιδιωτικοποιούνται. Με αυτό τον τρόπο οι φεουδάρχες αυξάνουν τη γαιοκτησία τους και μετατρέπονται σε επιχειρηματίες. Παράλληλα οι γαιοκτήμονες αρχίζουν να χρησιμοποιούν τα κτήματα ως βοσκότοπους, προκειμένου να εμπορευτούν το μαλλί. Όσοι χωρικοί ζούσαν στις περιοχές αυτές υποχρεώνονταν να τις εγκαταλείψουν και να καταφύγουν στις πόλεις, όπου ζούσαν υπό άθλιες συνθήκες. «Τα πρόβατα έτρωγαν ανθρώπους», κατά την έκφραση της εποχής. Αναπτύχθηκε η βιομηχανία του μαλλιού και στη συνέχεια η βιομηχανία του βάμβακα, η οποία ενσωμάτωσε τις μεγαλύτερες τεχνικές βελτιώσεις και αποτέλεσε παράδειγμα εργοστασιακής παραγωγής. Οι τεχνικές βελτιώσεις αφορούσαν τις πρώτες ύλες, τη χρήση του γαιάνθρακα και την εισαγωγή της ατμομηχανής.

Η εργοστασιακή παραγωγή έδωσε ένα καταφύγιο στους πρώην δουλοπάροικους οι οποίοι, όπως είδαμε, κατέφευγαν στις πόλεις, όπου είτε ήταν αποκλεισμένοι από τις συντεχνίες είτε κακοπληρώνονταν. Στην αρχή της βιομηχανικής παραγωγής, επειδή υπήρχε πολύ μεγάλη ανάγκη για εργατικά χέρια, σε πλήρη αντίθεση με τις σημερινές συνθήκες, οι εργατικές δυνάμεις στρατολογούνταν υποχρεωτικά, διά της βίας. Χρησιμοποιήθηκαν ακόμη και αστυνομικά μέτρα και ποινές κατά των περιπλανωμένων. Χαρακτηριστικά, για όποιον συλλαμβανόταν για τρίτη φορά να ζητιανεύει προβλεπόταν η ποινή του θανάτου. Από τις αρχές του 18ου αιώνα όμως άρχισαν να εμφανίζονται οι πρόδρομοι της σύγχρονης ρύθμισης των εργασιακών σχέσεων ανάμεσα στους επιχειρηματίες και στους εργαζομένους.

Συνοπτικά, η Βιομηχανική Επανάσταση τοποθετείται τον 18ο αιώνα στην Αγγλία ως αποτέλεσμα μακροχρόνιας διαδικασίας – πραγματοποιείται κατεξοχήν χάρη στις νέες σχέσεις ιδιοκτησίας και εργασίας. Εκδηλώνεται μέσα από τη χρήση της μηχανής, της ατμομηχανής αλλά και μέσα από την ανάπτυξη των μεταφορικών μέσων, του σιδηρόδρομου, του ατμόπλοιου, που έδιναν τη δυνατότητα μεταφοράς των ανθρώπων και των προϊόντων, και διευκόλυναν το διεθνές εμπόριο.

Τον 19ο αιώνα η Βιομηχανική Επανάσταση εξαπλώνεται στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη και στην Αμερική. Επιχειρείται η όσο το δυνατό μεγαλύτερη αξιοποίηση των επιστημονικών δεδομένων στη βιομηχανία με σκοπό τη βελτίωση της παραγωγής, τη μείωση του κόστους και την αποκόμιση μεγαλύτερου κέρδους. Το κέρδος, σε ένα σημαντικό του μέρος, δε χρησιμοποιείται για καταναλωτικούς σκοπούς, αλλά για την

τελειοποίηση της τεχνολογίας, την αγορά νέων μηχανημάτων, για την όσο το δυνατό μεγαλύτερη βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η διαμόρφωση των σχέσεων σε όλους τους τομείς της ζωής γίνεται όλο και πιο σύνθετη. Η ανάπτυξη της οικονομίας και της τεχνικής ακολουθεί μια πορεία η οποία δεν είναι ούτε κατανοητή ούτε και προβλέψιμη, ενώ επιδρά καθοριστικά στη διαμόρφωση της κοινωνικής ζωής. Ως εκ τούτου, γίνεται επιτακτική η ανάγκη να μελετηθούν συστηματικά τα νέα οικονομικά φαινόμενα.

2.2. Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΝ 17ο ΚΑΙ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ

Η εμφάνιση του απολυταρχικού κράτους και η ανάπτυξη της οικονομίας συνοδεύτηκαν από προβλήματα που απαιτούσαν επιτακτική λύση, όπως η ρύθμιση της σχέσης κράτους και Εκκλησίας, η κατοχύρωση των ατομικών δικαιωμάτων, η ρύθμιση των κανόνων λειτουργίας της αγοράς. Τα αντικείμενα της γνώσης τα οποία επανεξετάζονται και αναπροσδιορίζονται σε σχέση με την παράδοση αφορούν την Πολιτική, την Οικονομία, την Ψυχολογία, ενώ προκύπτουν νέα ερωτήματα που θα απασχολήσουν τους επόμενους αιώνες την Κοινωνιολογία και την Κοινωνική Ανθρωπολογία.

2.2.1. Η Πολιτική Επιστήμη

Τα αντικείμενα της Πολιτικής τα επανεπεξεργάζεται η σχολή του Φυσικού Δικαίου. Το Φυσικό Δίκαιο διδάσκεται, τον 17ο αιώνα, σε προτεσταντικές χώρες, στα

Το Κοινωνικό Συμβόλαιο του Ζ.Ζ. Ρουσώ αποτέλεσε το «Ευαγγέλιο» της Γαλλικής Επανάστασης.

πανεπιστήμια της Γερμανίας, της Ελβετίας, της Σουηδίας, της Ολλανδίας, και συναντά την εχθρότητα τόσο των καθηγητών του Ρωμαϊκού Δικαίου όσο και της Καθολικής Εκκλησίας.

Η σχολή του Φυσικού Δικαίου εκπονεί τη θεωρία του Κοινωνικού Συμβολαίου, με την οποία υποκαθιστά το Θεϊκό Δίκαιο ή τη θεωρία της θεϊκής προέλευσης της πολιτικής εξουσίας. Από το Θεϊκό Δίκαιο αντλούσε τη νομιμοποίησή της η αυθεντία της Καθολικής Εκκλησίας αλλά και η απόλυτη μοναρχία. Η θεϊκή προέλευση της εξουσίας απαγόρευε, εύλογα, κάθε είδος αντίστασης προς αυτή και ήταν αντίθετη στην προέλευση της εξουσίας από το λαό και στην κατοχύρωση των ατομικών ελευθεριών.

Το Φυσικό Δίκαιο βασίζεται στην έννοια της φύσης. Ως φύση νοείται στους θεωρητικούς όπως ο Χομπς κι ο Λοκ η φύση του ανθρώπου με τα πάθη, τις επιθυμίες, αλλά και με τον ορθό λόγο, δηλαδή την ικανότητα του ατόμου να βρίσκει τα κατάλληλα μέσα

για την ικανοποίηση των σκοπών του. Το Φυσικό Δίκαιο, ξεχωρίζοντας το Δίκαιο και την Πολιτική από τη θεολογία, απελευθερώνει την Πολιτική Επιστήμη από τη θεολογία και το κράτος από την κηδεμονία της Εκκλησίας. Η εκκοσμίκευση του Δικαίου, όπως υποστηρίζεται, έθεσε τις ορθολογικές βάσεις για την Πολιτική Επιστήμη.

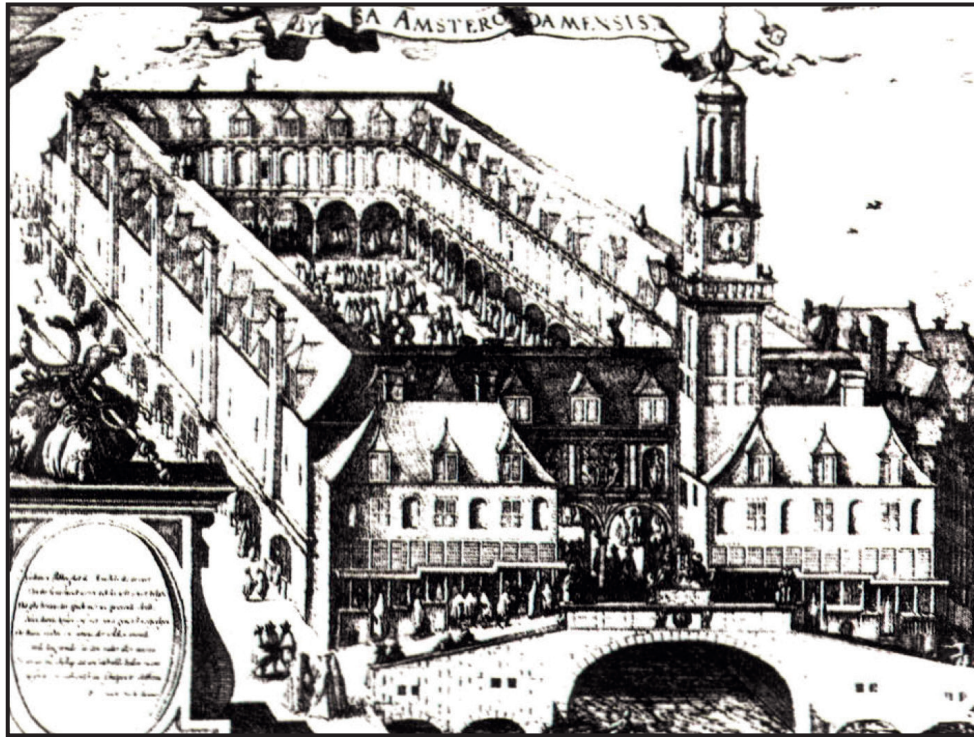
Η θεωρία του Φυσικού Δικαίου στηρίζεται σε μια βασική υπόθεση, τη φυσική κατάσταση. Πρόκειται για μια υποθετική φάση της ανθρώπινης Ιστορίας, όπου δεν υπάρχουν θεσμοί, πολιτική συγκρότηση, κράτος. Από την κατάσταση αυτή τα άτομα οδηγούνται στην πολιτική κοινωνία με τη θέλησή τους, αφού συνάψουν το Κοινωνικό Συμβόλαιο. Με το κοινωνικό συμβόλαιο τα άτομα υποχρεώνονται να αναγνωρίσουν ως νόμιμη την εξουσία ενός ατόμου ή ενός συμβουλίου. Με την πράξη αυτή του κοινωνικού συμβολαίου οι άνθρωποι αποξενώνονται από τα φυσικά δικαιώματά τους, τα οποία εκχωρούν στη νόμιμη εξουσία, προκειμένου όμως να τα ανακτήσουν με μια έννομη, έλλογη και σταθερή μορφή. Έτσι, τα απεριόριστα αλλά επισφαλής δικαιώματα της φυσικής κατάστασης μετατρέπονται σε ατομικά δικαιώματα, όπως η προστασία της ζωής, της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας.

Με λίγα λόγια, το κοινωνικό συμβόλαιο είναι μια θεωρία με την οποία η προέλευση και η μορφή του κράτους εξηγείται ως προϊόν του λόγου και της συναίνεσης των ατόμων. Ας σημειωθεί ότι έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες κοινωνικού συμβολαίου, ανάλογα με την ιστορική εποχή στην οποία εκπονήθηκαν αλλά και με τον τύπο του κράτους τον οποίο υποστήριζαν, δηλαδή απόλυτη μοναρχία, φιλελεύθερο ή δημοκρατικό κράτος, οίκος θα εξηγήσουμε εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο (βλ. 3.3.).

Το Φυσικό Δίκαιο αποτελεί, σύμφωνα με τους θεωρητικούς του, τον ασφαλή γνώμονα με τον οποίο θα πρέπει να ευθυγραμμιστούν οι «θετικοί» νόμοι της μετασχηματιζόμενης κοινωνίας. Αντιλήψεις φυσικού δικαίου συνόδευσαν τη δράση σε μια εποχή πολιτικών επαναστάσεων, όπως στην Αγγλία (1642–1649 και 1688), στη Γενεύη (1768 και 1781–1782), στην Ολλανδία (1747 και 1787), στην Αμερική (1755–1783), στην Πολωνία (1791), στη Γαλλία (1789). Οι πολιτικές θεωρίες οι οποίες εκπονούνται διατυπώνουν τις προτάσεις τους με την αυστηρότητα των Μαθηματικών, καθώς αποβλέπουν στην πρακτική τους εφαρμογή, αν και το μαθηματικό υπόδειγμα δε χρησιμοποιείται κατά τον ίδιο τρόπο από όλους τους θεωρητικούς. Παρατηρείται, επιπλέον, η τάση όχι μόνο να εξακριβωθούν οι νόμοι που διέπουν την κοινωνία και την πολιτική ζωή, αλλά και να υπηρετηθούν ορισμένα ιδεώδη που αφορούν τον τρόπο άσκησης της εξουσίας, όπως η αντιπροσωπευτική διακυβέρνηση, η κατοχύρωση της ελευθερίας και της ισότητας, και η προστασία της ιδιοκτησίας.

2.2.2. Οικονομία

Κάθε κράτος φιλοδοξούσε να είναι ανεξάρτητο οικονομικά. Οι χώρες, για να επιβιώσουν, έπρεπε να αναπτύξουν τους βασικούς τομείς της παραγωγής τους, όπως τη γεωργία και το εμπόριο, να εδραιώσουν μια ισορροπία στις εμπορικές συναλλαγές, να προστατέψουν τα προϊόντα τους με μια πολιτική δασμών απέναντι στα προϊόντα άλλων χωρών, να συσσωρεύουν πολύτιμα μέταλλα. Ο μερκαντιλισμός, ο οποίος έχει χαρακτηριστεί και οικονομικός εθνικισμός, υποστήριζε την

Άμστερνταμ, το Χρηματιστήριο το 1612.

παρέμβαση του κράτους στη ρύθμιση της οικονομίας, την προσφυγή σε οικονομικά μέσα για την εξυπηρέτηση πολιτικών σκοπών.

Ο μερκαντιλισμός όμως εφαρμόστηκε από τα μέσα του 16ου ως τα τέλη του 17ου αιώνα, εποχή κατά την οποία αναπτυσσόταν το διεθνές εμπόριο χάρη στις ανακαλύψεις των νέων χωρών. Η Αγγλία, η Γαλλία και η Ολλανδία διεκδικούσαν το δικαίωμα τα καράβια τους να είναι ελεύθερα να διασχίζουν τις περιοχές τις οποίες η Ισπανία και η Πορτογαλία θεωρούσαν αποκλειστικά δικές τους. Αφ' ενός υποστήριζαν τον προστατευτισμό για τις οικονομίες τους από τα εισαγόμενα προϊόντα, αφ' ετέρου την ελευθερία του εξαγωγικού εμπορίου της χώρας τους.

Τον 18ο αιώνα οι αρχές του ελεύθερου εμπορίου για την οικονομία του κράτους υποστηρίζονται από μια ομάδα Γάλλων υπό τον Κενέ (Quesnay), που

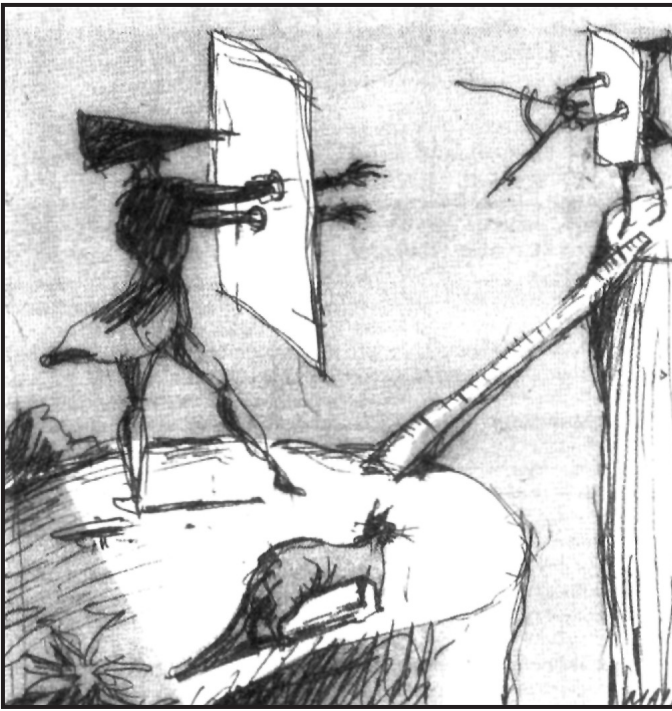
ονομάστηκαν **φυσιοκράτες** (ή οικονομιστές). Υποστήριξαν την απελευθέρωση των συναλλαγών από την κρατική παρέμβαση, περιορίζοντας το ρόλο του κράτους κυρίως στην προστασία της ατομικής ιδιοκτησίας. Εκτιμούσαν ότι η γεωργία ήταν η μόνη πηγή πλούτου που δίνει οικονομικό πλεόνασμα και μπορεί να φορολογηθεί από το κράτος. Η αντίληψη για την ελευθερία των συναλλαγών επηρέασε τη Βρετανική Κλασική Οικονομική σκέψη, και ειδικά το θεμελιωτή της οικονομικής επιστήμης Άνταμ Σμιθ (βλ. 3.2.1.).

Με λίγα λόγια, την εποχή αυτή, μέσα από τις συζητήσεις των μερκαντιλιστών και των φυσιοκρατών, αναδεικνύονται βασικά προβλήματα που απασχολούν ακόμη και σήμερα την Πολιτική Οικονομία, όπως το πώς παράγεται ο κοινωνικός πλούτος, το ποιος αναλαμβάνει ή πρέπει να αναλαμβάνει τη διαχείριση των οικονομικών πόρων, δηλαδή το κράτος ή ιδιωτικοί φορείς και συμφέροντα.

2.2.3. Ψυχολογία

Άμλετ: «Μακαρισμένοι όσοι έχουν / αίμα και νου τόσο καλά συνταιριαγμένα που / δε γίνονται στα δάκτυλα της τύχης πίπιζες / να παίζουν ό,τι θέλει. Δώσε μου τον άνθρωπο / που δε σκλαβώνεται στο πάθος, να τον βάλω / μέσα στην καρδιά μου...»

Στις απαρχές του αστικού πολιτισμού, το ενδιαφέρον για τον ψυχικό βίο του ατόμου υπάγεται σε φιλοσοφικές θεωρίες για την ανθρώπινη φύση, συνδέεται με τη γνώση και τον έλεγχο του ανθρώπου πάνω στον εαυτό

Για τον Καντ, «η γνώση φτάνει μόνο ως τα φαινόμενα, ενώ το πράγμα αυτό καθαυτό παραμένει αυτοδύναμα πραγματικό, αλλά αδιάγνωστο για μας» (Κριτική του Καθαρού Λόγου, Β, ΧΧ)

του και τους άλλους, καθώς και με την πολιτική πράξη. Η γνώση και ο έλεγχος των παθών ενδιέφερε πολύ την πολιτική, διότι, όπως θεωρούνταν, ο ηγεμόνας που κατορθώνει να κυβερνά τα πάθη του μπορεί να κυβερνά και το λαό. Οι θεωρίες για την ανθρώπινη φύση διαφέρουν όμως μεταξύ τους ανάλογα με το πολιτικό επιχείρημα το οποίο υποστηρίζουν. Σε δημοκρατικά επιχειρήματα, για παράδειγμα (βλ. 3.3.3.), τονίζεται το στοιχείο του λόγου και της ελευθερίας του ατόμου, χάρη στο οποίο μπορεί το ίδιο να καθοδηγήσει τον εαυτό του.

Τον 17ο αιώνα, από τον Βάκωνα (βλ. 1.1.7.), τον Καρτέσιο (βλ. 1.1.8.), τον Χομπς (βλ. 3.3.1.) και τον Ολλανδό φιλόσοφο Σπινόζα (Spinoza) (1642–1677), τα πάθη εξετάζονται όχι με γνώμονα ηθικές αξιολογήσεις αλλά ως φυσικά φαινόμενα, όπως οι θύελλες, οι χείμαρροι, οι καταιγίδες, τα οποία προκαλούνται από ορισμένες αιτίες. Διαταράσσουν μεν την ισορροπία της φύσης, αλλά μπορούν να θεραπευτούν χάρη στη

γνώση των αιτιών τους. Ο Καρτέσιος, στο έργο του Τα Πάθη της Ψυχής, επιχειρεί να εφαρμόσει την αναλυτικοσυνθετική μέθοδο των Μαθηματικών στην εξέτασή τους, αντιμετωπίζοντας τα πάθη σαν να επρόκειτο για φυσικά φαινόμενα. Σε γενικές γραμμές, κατά τον 17ο αιώνα, το πάθος, όπως και η ανθρώπινη φύση, θεωρείται συνδυασμός δύναμης και λόγου. Η δύναμη των παθών, εφόσον συνδέεται με το λόγο, μπορεί να αποκτήσει έλλογες μορφές.

Τον 18ο αιώνα πραγματοποιείται μια πολύ μεγάλη τομή σε σχέση με το Μεσαίωνα, αλλά και με τον 17ο αιώνα στη θεωρία της γνώσης, χάρη στο Σκώτο φιλόσοφο Ντέιβιντ Χιουμ (D. Hume 1711–1776). Από τον Μεσαίωνα πάνω στο πρόβλημα της αλήθειας υποστηριζόταν η αντιστοιχία ανάμεσα στην ιδέα και στο πράγμα. Για τους φιλοσόφους του 17ου αιώνα, ήταν δεκτό ότι όλα τα πράγματα, συμπεριλαμβανομένου και του ανθρώπου, διέπονται από κοινούς νόμους· με άλλα λόγια, ότι ο κόσμος είναι έλλογος, ο καλύτερος δυνατός. Όμως ο Χιουμ διατυπώνει σοβαρές αμφιβολίες γι' αυτές τις θέσεις. Δε γνωρίζουμε, σύμφωνα με τον ίδιο, αν η σκέψη αντιστοιχεί στα πράγματα. Πρόκειται για μια στροφή της σκέψης η οποία επηρεάζει την κριτική θεωρία του Καντ (Kant, 1724–1804). Το πρόβλημα μεταφέρεται από τη γνώση του κόσμου στη γνώση για το πώς σκεφτόμαστε και γνωρίζουμε, το πώς σχηματίζουμε τις αντιλήψεις και τα αισθήματά μας, τα οποία θεωρείται ότι προβάλλουμε στον κόσμο. Ο άνθρωπος πλέον δε θεωρείται κατ' εικόνα και καθ' ομοίωση της φύσης, ξεχωρίζει από αυτή. Διατυπώνεται όμως η εμπιστοσύνη στο ανθρώπινο λογικό και στην ύπαρξη καθολικών νόμων, τους οποίους κατασκευάζει το ανθρώπινο πνεύμα.

2.2.4. Κοινωνιολογία

Η Κοινωνιολογία ως ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος καθιερώνεται τον 19ο αιώνα. Δεν πρόκειται όμως για μια «εφεύρεση» αυτού του αιώνα, αλλά η εμφάνισή της προετοιμάζεται κατεξοχήν τον 18ο αιώνα μέσα από τα οργανωμένα σχέδια γνώσης της κοινωνίας, τα οποία εκπονούν ο Ρουσσώ (J.-J. Rousseau) και ο Μοντεσκιέ (Montesquieu).

Προνομιακός είναι ο ρόλος που αποδίδεται στον Μοντεσκιέ, ειδικά από τον Ντυρκέμ (βλ. 3.3.2. – 3.3.3.), επειδή του αναγνωρίζεται ότι είχε συλλάβει την ιδέα των «συστημάτων». Ο Μοντεσκιέ στο έργο του μελετά με συστηματικό τρόπο τους νόμους, τους θεσμούς και τα έθιμα τα οποία υιοθετούσαν οι λαοί της γης, προκειμένου να αναζητηθεί η καταγωγή τους και να ανακαλυφθούν οι φυσικές και ηθικές αιτίες τους. Αντιλαμβάνεται την κοινωνία ως ιστορικό σχηματισμό που διέπεται από τους δικούς του νόμους. Ο Μοντεσκιέ διαπιστώνει ότι η κοινωνική νομοτέλεια διαφέρει από τη φυσική λόγω της μεταβλητότητάς της. Έτσι, από το μαθηματικό πρότυπο της επιστήμης για τη μελέτη της φύσης, περνά στη διαμόρφωση τύπων οι οποίοι είναι μεν ελαστικοί αλλά ευκρινείς και σταθεροί.

Οι τύποι τού επιτρέπουν να περιγράψει και να ανασυγκροτήσει την πραγματικότητα. Ο Μοντεσκιέ κατασκευάζει μια βασική τυπολογία που αφορά τις μορφές των πολιτευμάτων, την οποία συνδέει με μια θεωρία κοινωνικής και ιστορικής αιτιότητας, δηλαδή με τη διατύπωση νομοτελειών. Επιχειρεί να συλλάβει την ενότητα των κοινωνικών φαινομένων, το λογικό τους χαρακτήρα. Οι

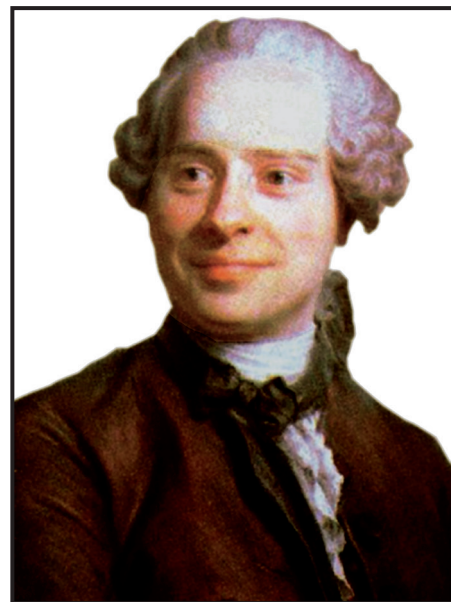
τύποι δε συμβάλλουν μόνο σε μια απλή περιγραφή της πραγματικότητας, αλλά αναδεικνύουν και το πώς πρέπει να είναι η πραγματικότητα. Η τυπολογία του Μοντεσκιέ καταδικάζει τη δεσποτεία περιγράφοντάς τη με ζοφερό αλλά και χειροπιαστό τρόπο, ενώ αναζητά την πολιτική ελευθερία. Η μέθοδος, λοιπόν, των ιδεατών τύπων, την οποία εισάγει πρώτος ο Μοντεσκιέ και θα συναντήσουμε στην πλήρη της εφαρμογή στην Κοινωνιολογία του 19ου αιώνα (βλ. 3.3.4.), δε χωρίζεται από τις αξίες.

2.2.5. Η Εγκυκλοπαίδεια (1751–1772)

Η Εγκυκλοπαίδεια ήταν ένα πολύτομο έργο το οποίο εξέφρασε τις διαφωτιστικές ιδέες του 18ου αιώνα κατά τρόπο ώστε να έχει απήχηση στο μεγάλο κοινό. Ψυχή του όλου έργου ήταν ο Ντιντερό (Diderot), ο οποίος είχε

**Ντιντερό
(1713–1784)**

**Ντ' Αλαμπέρ
(1717–1783)**

αναλάβει το μέρος που αφορούσε τις τέχνες και τη γενική οργάνωση του έργου. Στενός του συνεργάτης ήταν ο Ντ' Αλαμπέρ (D' Alembert), ο οποίος είχε την ευθύνη των κειμένων για την επιστήμη. Ένα πλήθος διανοητών μετείχε σε αυτή την κίνηση, όπως ο Βολταίρος, ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ, ο Χολμπάχ, ο Κενέ και ο Τυργκό (για την Πολιτική Οικονομία), κ.ά. Ο σκοπός του έργου ήταν, πρώτον, να εκθέσει την τάξη και τη διάρθρωση των ανθρωπινων γνώσεων, και δεύτερον, να περιλάβει τις γενικές αρχές στις οποίες βασίζεται κάθε επιστήμη και τέχνη και τις πιο ουσιώδεις λεπτομέρειες που τη συνιστούν. Τη συνοχή της η Εγκυκλοπαίδεια την όφειλε στον προσανατολισμό της προς την υποστήριξη της θρησκευτικής ανοχής, στην κριτική της απόλυτης μοναρχίας στη Γαλλία, στη διάδοση ενός νέου ιδεώδους για την ανθρωπότητα.

Συνοπτικά, η Εγκυκλοπαίδεια κατέγραψε την επιστημονική γνώση της εποχής της, χωρίς όμως να την εμφανίζει ως ένα απλό άθροισμα γνώσεων. Εξάλλου, σύμφωνα με την αντίληψη των εγκυκλοπαιδιστών, η επιστήμη δεν αποτελεί συσσώρευση γνώσεων, αλλά ένα γενικό σύστημα της φύσης, του ανθρώπου, της κοινωνίας, της πολιτικής και της ηθικής. Στο πλαίσιο αυτό, ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται σε μια τριπλή διάσταση, ψυχολογική, πολιτική και κοινωνική, ενώ δίνεται ιδιαίτερη σημασία στην εκπαίδευσή του.

Το αρχικό, λοιπόν, ιδεώδες του επιστημονικού ορθολογισμού, μια καθολική και ενιαία φιλοσοφία της γνώσης, που βασίστηκε στο μαθηματικό υπόδειγμα, φτάνει στο αποκορύφωμά του στον Διαφωτισμό, χωρίς βέβαια το υπόδειγμα αυτό να το επεξεργάζονται και να το χρησιμοποιούν κατά τον ίδιο τρόπο όλοι οι θεωρητικοί. Αυτό το πνεύμα, της καθολικής και ενιαίας επιστήμης, προώθησε

ο Καντ στηριγμένος στον ορθό λόγο για την καταπολέμηση των προλήψεων. Από τον Καντ προέρχεται και ο όρος **Ανθρωπολογία**. Με τον όρο αυτό απέδιδε το πεδίο μιας επιστήμης του ανθρώπου η οποία θα είχε ως αντικείμενό της όλες τις εμπειρικές εκδηλώσεις της ανθρωπίνης ύπαρξης και θα παρείχε τη δυνατότητα κατανόησής τους βάσει των ιδεών της ελευθερίας του διαλόγου και της κριτικής. Στη θέση αυτού του σχεδίου, της Ανθρωπολογίας ή μιας ενιαίας επιστήμης του ανθρώπου, από τον 19ο αιώνα, ως γνωστόν, εμφανίστηκαν οι σύγχρονες Κοινωνικές Επιστήμες.

Ανακεφαλαίωση

–Το θεοκρατικό πνεύμα του Μεσαίωνα εκφράζει την ιεραρχική δομή της κοινωνίας. Το σχήμα αυτό κλείνει στο εσωτερικό του δύο βασικές αντιθέσεις: πρώτον, ανάμεσα στην παπική και στη βασιλική εξουσία, και δεύτερον, ανάμεσα στη ζωή στην ύπαιθρο και στη ζωή στην πόλη. Με τον περιορισμό της παπικής εξουσίας και την ενίσχυση της μοναρχίας ευνοείται η γένεση ενός νέου πολιτικού σχηματισμού, των εθνικών κρατών, ενώ η ανάπτυξη της ζωής στις πόλεις ενισχύει την αστική τάξη και αυτή με τη σειρά της στηρίζει τη μοναρχική εξουσία και το θεσμό του εθνικού κράτους.

–Με τις ανακαλύψεις, εμφανίζονται η όψη μιας παγκόσμιας αγοράς και τα αποικιοκρατικά κράτη. Ξεχωρίζουν οι χώρες της Βόρειας Ευρώπης και

παρουσιάζονται οι πρώτες μητροπόλεις, όπως το Άμστερνταμ, το Λονδίνο.

–Οι ανακαλύψεις επιφέρουν ποσοτικά αποτελέσματα, συσσώρευση πλούτου αλλά και συσσώρευση νέων γνώσεων. Τα νέα οικονομικά φαινόμενα όμως δεν ελέγχονται και δίνουν στην οικονομία μια χαώδη μορφή.

–Με τη Βιομηχανική Επανάσταση αρχίζει να οργανώνεται η εργασία με γνώμονα την αποδοτικότητα σε μικρότερο χρόνο και με το μεγαλύτερο κέρδος. Με τη Βιομηχανική Επανάσταση εμφανίζεται δίπλα στην τάξη των επιχειρηματιών (καπιταλιστική τάξη) και η εργατική, ενώ η ζωή αρχίζει να συγκεντρώνεται στις πόλεις.

Στο πεδίο των επιστημών: Η εμφάνιση του κράτους εγείρει το πρόβλημα της οργάνωσής του ως θεσμού, θέτει αναγκαία το πρόβλημα της νομιμοποίησης της ισχύος του και της ρύθμισης των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των πολιτών. Τούτο αναδεικνύει την Πολιτική και το Δίκαιο ως ζωτικής σημασίας αντικείμενα της γνώσης. Με τη σχολή του Φυσικού Δικαίου υποκαθίσταται το Θεϊκό Δίκαιο και τίθενται οι όροι για το Θετικό Δίκαιο.

–Η ανάπτυξη των οικονομικών δυνάμεων ακολουθεί μια πορεία η οποία δεν είναι ούτε κατανοητή ούτε και προβλέψιμη. Ως εκ τούτου ενεργοποιείται η ανάγκη να μελετηθούν τα νέα οικονομικά φαινόμενα. Εμφανίζονται δύο τάσεις, πρώτον οι μερκαντλιστές (16ος–17ος αι.), οι οποίοι υποστήριζαν την παρέμβαση του κράτους στην οικονομία,

και δεύτερον, οι Φυσιοκράτες (18ος αι.), οι οποίοι τοποθετούνταν υπέρ της ελευθερίας των συναλλαγών από την κρατική παρέμβαση.

–Τον 17ο αιώνα υιοθετείται το μαθηματικό πρότυπο, για να εξεταστούν τα ψυχικά φαινόμενα με επιστημονικό τρόπο. Με τη συμβολή του Χιουμ (18ος αι.), ο άνθρωπος θεωρείται ότι διακρίνεται από τα λοιπά στοιχεία της Φύσης και τα φαινόμενα του ψυχικού βίου αναγνωρίζεται ότι απαιτούν μια αυτόνομη εξέταση.

–Οι απαρχές της κοινωνιολογικής σκέψης αναγνωρίζονται στο έργο του Μοντεσκιέ, με το οποίο παρατηρείται μια μετακίνηση από το μαθηματικό πρότυπο στην κατασκευή τύπων για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων.

–Το μεθοδολογικό και ενιαίο πρότυπο των επιστημών, από το οποίο αυτές αντλούν την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους, δίνεται από τα Μαθηματικά, με τα οποία επισημαίνεται μια μεγάλη επανάσταση, η οποία προετοιμάζεται από την Αναγέννηση και κορυφώνεται τον 17ο αιώνα. Το πρότυπο αυτό υιοθετείται και για την εξέταση των κοινωνικών φαινομένων. Από τον 18ο αιώνα σημειώνεται η τάση για μια μετακίνηση από αυτό το πρότυπο προς τη διαμόρφωση μεθοδολογικών τύπων που εφαρμόζουν καλύτερα στο ερευνώμενο αντικείμενο (όπως για παράδειγμα στον Μοντεσκιέ), ενώ ο άνθρωπος αρχίζει να διακρίνεται από τη φύση (όπως στον Χιουμ και στον Καντ).

Βασικοί όροι

φεουδαρχία, Αναγέννηση, ανακαλύψεις, πόλη, απολυταρχία. Βιομηχανική Επανάσταση, φυσικό δίκαιο, θεϊκό δίκαιο, κοινωνικό συμβόλαιο, μερκαντιλισμός.

Ερωτήσεις

1. Ποιες κοινωνικές θέσεις διακρίνονται κατά τον Μεσαίωνα, πώς τοποθετούνται ιεραρχικά, ποιος ο ρόλος τους;
2. Ποιες αντιθέσεις εντοπίζονται στο φεουδαρχικό σύστημα, οι οποίες θα παίξουν σημαντικό ρόλο για την αλλαγή του;
3. α. Ποιος είναι ο ρόλος των συντεχνιών και πώς είναι διαρθρωμένες οι σχέσεις των μελών τους;
β. Πώς οργανώνεται η εργασία στο πλαίσιό τους;
γ. Παρουσιάζεται κάποια αναλογία ανάμεσα στο σχήμα διάρθρωσης των συντεχνιακών σχέσεων και σ' εκείνο της κοινωνικής ζωής στο φέουδο;
δ. Γιατί και πότε παρακμάζουν οι συντεχνίες;
4. Ποιες αλλαγές επιφέρουν οι ανακαλύψεις των Νέων Χωρών στην οικονομική ζωή;
Στην ευρωπαϊκή οικονομία, ποιες χώρες και πόλεις ξεχωρίζουν και ποιοι λόγοι τις ευνοούν;
5. Ποιες κοινωνικές τάξεις εμφανίζονται με την εκβιομηχάνιση; Πώς η αγγλική νομοθεσία υποστήριξε την εκβιομηχάνιση;
6. Σε ποια προβλήματα προσανατόλισε την επιστημονική συζήτηση η εμφάνιση των εθνικών κρατών;

Γιατί η σχολή του Φυσικού Δικαίου θεωρείται ότι έθεσε τις ορθολογικές βάσεις της Πολιτικής Επιστήμης;

7. Αν συζητούσαν ένας μερκαντιστής και ένας φυσιοκράτης για τη σχέση κράτους και οικονομίας, σε ποια σημεία θα διαφωνούσαν;
8. Ποια η αντίληψη για την ανθρώπινη φύση κατά τον 17ο αιώνα και σε ποια μέθοδο βασίστηκε η εξέτασή της; Σε τι συνίσταται ο σκεπτικισμός του Χιουμ;
9. Ποια διαφορά ανάμεσα στη φυσική και στην κοινωνική νομοτέλεια επισημαίνει ο Μοντεσκιέ; Πώς κατασκευάζει τους τύπους του;
10. Πώς χρησιμοποίησε τον όρο «Ανθρωπολογία» ο Καντ; Ποιος τύπος επιστήμης εκφράζεται σύμφωνα με το διαφωτιστικό πνεύμα;

Βιβλιογραφία

- Β. Ζόμπарт, Ο Αστός, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα 1998.
Μοντεσκιέ, Το Πνεύμα των Νόμων, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1994.
- Λ. Στράους, Φυσικό Δίκαιο και Ιστορία, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1988.
- Μ. Weber, Η Επιστήμη ως Επάγγελμα. Κριτική της Θεωρίας του Stammler. Η Γέννηση του Σύγχρονου Καπιταλισμού, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Ε. Weber, A History of Europe, New York 1971.

3. ΘΕΜΕΛΙΩΤΕΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Εισαγωγή: Η Ιστορία των Κοινωνικών Επιστημών εμφανίζεται μέσα από τις έννοιες και τις μεθόδους οι οποίες κατασκευάζονται, για να διερευνηθεί ένα πολύπλευρο αντικείμενο, η κοινωνική πράξη. Προβάλλει, επίσης, μέσα από το διάλογο, αλλά και τις εντάσεις ανάμεσα στους επιστήμονες, μέσα από τις αποτυχίες συνεννόησης αλλά και την προσπάθειά τους να κατανοήσουν κριτικά τις ελλείψεις των θεωριών τους και τα μεθοδολογικά προβλήματα εξέτασης του αντικειμένου τους.

Στην εποχή μας δεν υπάρχει μία, μοναδική και ενιαία Κοινωνική Επιστήμη ή Επιστήμη του Ανθρώπου. Το αντικείμενο όμως των σύγχρονων Κοινωνικών Επιστημών, καταρχήν, είναι ενιαίο, η μελέτη της κοινωνικής πράξης. Το αντικείμενο αυτό εμφανίζει πολλές διαστάσεις. Για να εξηγηθεί, χρειάζεται να εξεταστεί ως προς την οργάνωση της κοινωνίας, τους κοινωνικούς θεσμούς, τους οικονομικούς, τους πολιτικούς, τους δικαιοικούς, την ψυχολογία των δρώντων, τη γλώσσα, τα συμβολικά συστήματα σκέψης, κτλ. Το αρχικά ενιαίο αντικείμενο τέμνεται στις διάφορες πλευρές του και η καθεμιά αποτελεί ξεχωριστό αντικείμενο το οποίο εξετάζεται με διαφορετικές μεθόδους. Η κατάτμηση της γνώσης, η εξειδίκευση της έρευνας σε επιμέρους τομείς, την οποία προώθησαν οι πανεπιστημιακές σπουδές,

συνδέεται και με τον καταμερισμό της εργασίας, ένα φαινόμενο το οποίο οδήγησε στην ανάπτυξη της παραγωγικότητας, στη βελτίωση των ανθρώπινων δεξιοτήτων, στην εξοικονόμηση χρόνου, στη μεγαλύτερη αποδοτικότητα, εν γένει.

Στην ενότητα αυτή, εξετάζονται συνοπτικά αντιπροσωπευτικές θεωρίες που θεμελίωσαν κεντρικές κατευθύνσεις της έρευνας σε βασικές επιμέρους Κοινωνικές Επιστήμες, όπως η Πολιτική, η Οικονομία, η Κοινωνιολογία, η Ψυχολογία, η Ανθρωπολογία. Η προοπτική αυτής της εξέτασης συνδέεται με το αίτημα για την αποκατάσταση της ενότητας του αντικειμένου των Κοινωνικών Επιστημών μέσω του διαλόγου ανάμεσα στις διάφορες τάσεις εξέτασής του.

Οι θεμελιωτές κοινωνικοί επιστήμονες έθεσαν τις βάσεις πάνω στις οποίες στηρίζονται αλλά και τροφοδοτούνται οι σημερινές Κοινωνικές Επιστήμες. Στις βάσεις αυτές επιστρέφει η σύγχρονη επιστημονική θεωρία, όταν διερωτάται για την πορεία και τις αρχές της και επανεξετάζει τις μεθόδους και τις θέσεις της.

Διδακτικοί στόχοι: Οι μαθητές και οι μαθήτριες, αφού μελετήσουν και συζητήσουν τα θέματα αυτού του κεφαλαίου, αναμένεται:

- να γνωρίζουν τα κύρια ερωτήματα που παρακίνησαν και καθόρισαν την ερευνά κάθε Κοινωνικής Επιστήμης,
- να διατυπώνουν τα βασικά σημεία των θεωριών των θεμελιωτών και το περιεχόμενο των κύριων εννοιών που εισήγαγε ο καθένας,
- να τοποθετούν τις εξεταζόμενες θεωρίες στο ιστορικό τους πλαίσιο,

- να ξεχωρίζουν τα αντικείμενα κάθε Κοινωνικής Επιστήμης και να εντοπίζουν τα σημεία στα οποία επικοινωνούν.

Εισαγωγικές ερωτήσεις: Πώς αναπτύσσεται και αλλάζει η κοινωνία; Τι εξασφαλίζει τη συνοχή της; Πώς μπορεί να εξασφαλιστεί η δυνατότητα εφαρμογής μιας θεωρίας στην πράξη; Μπορεί αυτά τα ερωτήματα να απαντηθούν μόνο μέσα από μία επιστήμη; Γιατί όμως χρειάστηκε να εξειδικευτεί η έρευνα και να εμφανιστούν επιμέρους επιστήμες;

Πώς κατορθώνουν οι κλασικές θεωρίες να αντέχουν στο χρόνο και στην πίεση σημερινών ερωτημάτων; Γιατί όμως, αν συναντώνταν στο ίδιο τραπέζι οι κλασικοί θεωρητικοί των Κοινωνικών Επιστημών, θα διαφωνούσαν σε πολλά θέματα; Γιατί τα διαφορετικά επιχειρήματά τους, π.χ. για την ευημερία της κοινωνίας, είναι γόνιμα για την επιστημονική έρευνα; Υπάρχουν τρόποι συνεννόησης και συνεργασίας ανάμεσα σε κοινωνικούς επιστήμονες διαφορετικών σχολών;

Πώς οι Κοινωνικές Επιστήμες μπορούν να μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε τις πράξεις που συμβαίνουν καθημερινά; Είναι δυνατό να φτάσουμε στο σημείο να κατανοούμε τους άλλους, όσο διαφορετικοί και αν είναι από μας, να συνομιλούμε με οικειότητα μαζί τους, χωρίς όμως να ταυτιζόμαστε μαζί τους;

3.1. ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Απέναντι στην πολιτική εκδηλώνεται συχνά δυσπιστία, από την άποψη ότι συχνά παρατηρείται άλλα να

λέγονται και άλλα να εφαρμόζονται. Συνήθως οι νέοι καταλογίζουν στην πολιτική συντηρητισμό και ωφελιμισμό, ενώ οι μεγαλύτεροι θεωρούν τις ιδέες των νέων ουτοπικές και ανεύθυνες. Και πράγματι συμβαίνει αφ' ενός να εμφανίζονται ου-τοπικές θεωρίες, αφ' ετέρου μια ακραία εμμονή στην αποτελεσματική πρακτική. Το πώς η θεωρία μπορεί να συμπεριφέρεται ως πράξη και η πράξη ως θεωρία, το πώς δηλαδή είναι δυνατό να ξεπεραστεί ο χωρισμός της θεωρίας από την πράξη,

είναι ένα πρόβλημα το οποίο συναντάμε στην καρδιά των κλασικών πολιτικών θεωριών.

Η Πολιτική Επιστήμη εξετάζει τη συμπεριφορά του ατόμου ως πολίτη, άρρηκτα συνδεδεμένη με τους νόμους της πολιτείας, με το πολιτικό καθεστώς που επικρατεί. Η επιστήμη αυτή τονίζει ότι οι αρετές της κοινωνικής ζωής, η ειρήνη, η συνεργασία, οι ελευθερίες των πολιτών, η δίκαιη κατανομή του πλούτου, εξαρτώνται

από την πολιτική δύναμη, από το είδος της εξουσίας, την προέλευση και τους τρόπους νομιμοποίησής της, τη μορφή του πολιτικού συστήματος που επικρατεί.

Εύλογα όμως θα αναρωτηθείτε γιατί τοποθετήσαμε στην αφετηρία των συγχρόνων Κοινωνικών Επιστημών την πολιτική. Όπως αναφέραμε και στο προηγούμενο κεφάλαιο (βλ. 2.1.5.), από τον 16ο αιώνα αρχίζει

να εμφανίζεται το σύγχρονο κράτος στην Ευρώπη, να αναδιοργανώνεται και να εξορθολογίζεται η εξουσία. Η δύναμη της πολιτικής εγκαινιάζει τη σύγχρονη ιστορία της Ευρώπης. Η πολιτική θεωρία καλείται να υπηρετήσει την ανάγκη εξορθολογισμού του κράτους, να επαναπροσδιορίσει την προέλευση και τα όρια της εξουσίας του, να τοποθετηθεί απέναντι στη Μεταρρύθμιση και στην Αντιμεταρρύθμιση, δηλαδή τη σχέση κράτους και Εκκλησίας, καθώς και στις ελευθερίες της σκέψης και της συνείδησης. Εννοείται ότι, από τον 16ο αιώνα και τη Γαλλική Επανάσταση (1789) μέχρι τον 20ό αιώνα, η Πολιτική Επιστήμη υποχρεώνεται να αναδιαμορφώνει τις θέσεις της.

Ο Τόμας Χομπς, ο Τζων Λοκ, ο Ζαν-Ζακ Ρουσσώ και ο Μαρξ, με τους οποίους θα ασχοληθούμε, θεωρούνται κλασικοί πολιτικοί θεωρητικοί και θεμελιωτές της Πολιτικής Επιστήμης, εκφράζοντας ο καθένας με πρωτοποριακό τρόπο την εποχή του και τα προβλήματά της. Έθεσαν ως κατεξοχήν πρόβλημα της πολιτικής θεωρίας τον προσδιορισμό των προϋποθέσεων και της μορφής της κρατικής εξουσίας. Οι τρεις πρώτοι, οι οποίοι θεμελιώνουν την Πολιτική Επιστήμη του 17ου και του 18ου αιώνα, εντάσσονται στη σχολή του Φυσικού Δικαίου (βλ. 2.2.1.), υιοθετούν δηλαδή ένα κοινό υπόδειγμα, αν και με διαφοροποιημένο τρόπο ο καθένας, όπως θα αναλύσουμε. Το κράτος εμφανίζεται ότι συγκροτείται έλλογα ως αποτέλεσμα σύμβασης την οποία συνάπτουν τα άτομα, προκειμένου να υπηρετηθούν καλύτερα τα συμφέροντά τους.

Με τη θεωρία του Χομπς, ο οποίος γράφει κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου στην Αγγλία (1642–1649), παρουσιάζεται για πρώτη φορά μια πλήρης θεωρία του

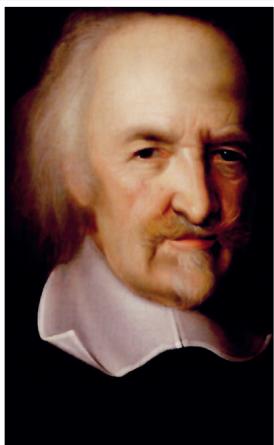
κράτους, με την οποία αιτιολογείται η αναγκαιότητά του. Ο Τζων Λοκ, μετά την εμφύλια διαμάχη, εκφράζοντας την άνοδο της φιλελεύθερης τάξης, υποστηρίζει γιατί αυτό το κράτος θα πρέπει να έχει αντιπροσωπευτική μορφή. Ο Ρουσσώ, προαναγγέλλοντας τη Γαλλική Επανάσταση και τη δημοκρατία, δίνει έμφαση στην ισότητα και στην ελευθερία των πολιτών ως βασικό όρο για την ενότητα κράτους–κοινωνίας. Οι θεωρητικοί αυτοί εκπονούν το πολιτικό τους έργο στις απαρχές της αστικής εποχής (17ος–18ος αιώνας) και προβληματίζονται για τις προϋποθέσεις μιας αποτελεσματικής όσο και δίκαιης πολιτικής εξουσίας.

Ο Καρλ Μαρξ εκπονεί το έργο του ενώ έχει ήδη εμφανιστεί και αναπτυχθεί η νέα αστική εποχή και τα προβλήματά της. Ασκεί κριτική στη νομική–πολιτική ιδέα του Κοινωνικού Συμβολαίου, σύμφωνα με την οποία η κοινωνία συγκροτείται από τις πράξεις επιμέρους δρώντων. Στη μαρξιστική θεωρία η κοινωνία συλλαμβάνεται κριτικά και με όρους οι οποίοι αποδίδουν το συνολικό πλέγμα των κοινωνικών σχέσεων. Μέσα από τη μελέτη συνολικά του δεδομένου κοινωνικού συστήματος επιχειρείται να διατυπωθεί μια θεωρία για την αλλαγή του.

3.1.1. Τόμας Χομπς: Η θεμελίωση του απολυταρχικού κράτους

Τα έργα του Σαίξπηρ, ο πόλεμος, αλλά και πολλές καθημερινές εικόνες, δίνουν μια ιδέα για το τι εννοούσε ο Χομπς με τον όρο **φυσική κατάσταση**. Σε αντίθεση προς

τον Αριστοτέλη, ο οποίος υποστήριζε ότι ο άνθρωπος είναι εκ φύσεως κοινωνικός, ο Χομπς τοποθετεί στη θεωρία του για τη φυσική, προ-κοινωνική κατάσταση τους ανθρώπους ως άτομα, μοναχικά και εχθρικά αναμεταξύ τους. Τα άτομα θεωρούνται ότι είναι ίσα μεταξύ τους, με το επιχείρημα ότι, όσο δυνατός και αν είναι κάποιος, είναι αδύνατο να μη βρεθεί κάποιος άλλος ισχυρότερος για να του αφαιρέσει τη ζωή. Επιπλέον, στη φυσική κατάσταση λείπουν τα κριτήρια αξιολόγησης. Στη φυσική κατάσταση, όπου επικρατεί ο «πόλεμος όλων εναντίον όλων» (*bellum omnium contra omnes*), ευνοείται το ένστικτο της αυτοσυντήρησης και η επιθυμία για απόκτηση μεγαλύτερης δύναμης.

Ο Τόμας Χομπς (Thomas Hobbes, 1588–1679), ο Άγγλος φιλόσοφος, γνωστός κυρίως ως πολιτικός θεωρητικός χάρη στο πασίγνωστο έργο του *Λεβιάθαν*, γεννήθηκε μόλις η μητέρα του πληροφορήθηκε για την έλευση της ισπανικής αρμάδας. «Ο φόβος και εγώ είμαστε δίδυμοι αδερφοί», όπως χαρακτηριστικά έλεγε. Ο φόβος του

θανάτου, το πρόβλημα της ειρήνης και της ασφάλειας συγκεντρώθηκαν στην καρδιά της θεωρίας του μαζί με το πρόβλημα των όρων θεμελίωσης των δικαιωμάτων του πολίτη. Σπούδασε από τα δεκατέσσερα χρόνια του στην Οξφόρδη. Στα είκοσι χρόνια του προσλήφθηκε ως παιδαγωγός του λόρδου Κάβεντις (Cavendish). Η θέση του ως παιδαγωγού στις πιο αριστοκρατικές οικογένειες του έδωσε την ευκαιρία

να γνωριστεί με γνωστούς διανοητές της εποχής του, με ανώτατους κληρικούς και πολιτικούς, και να ταξιδέψει στη Γαλλία και στην Ιταλία. Το 1628, ενώ η Αγγλία βρισκόταν σε ταραγμένη πολιτικά περίοδο, μετέφρασε το έργο του Θουκυδίδη για να προβληματίσει τους συμπολίτες του. Κατά τη διάρκεια της Αγγλικής Επανάστασης παρέμεινε στη Γαλλία. Με την έκδοση του Λεβιάθαν (1651) του δόθηκε η άδεια από τον Κρόμγουελ να επιστρέψει στην Αγγλία.

Η ανάγκη για τη σύναψη του Κοινωνικού Συμβολαίου και για τη γένεση του κράτους. Η ανθρώπινη φύση κατανοείται ως ένας συνδυασμός πάθους και λόγου. Ο φόβος του θανάτου ενεργοποιεί την ορθολογικότητα του ανθρώπου, δηλαδή την επιλογή των προσφορότερων μέσων για το σκοπό της αυτοσυντήρησης. Από αυτή την άποψη ο Χομπς προαναγγέλλει τον Βέμπερ. Επειδή η φυσική ζωή γίνεται αβίωτη και η αρχέγονη ελευθερία οδηγεί στο θάνατο, τα μεμονωμένα άτομα υποχρεώνονται να έρθουν σε συνεννόηση μεταξύ τους, να προβούν σε αμοιβαίες υποχωρήσεις, να συμβιβαστούν. Πρώτον, συνάπτουν αμοιβαίες συμφωνίες δεσμευόμενα ξεχωριστά το καθένα για την τήρηση της ειρήνης. Δεύτερον, συνάπτουν ένα σύμφωνο υπακοής με τον ανώτατο άρχοντα, με το οποίο αποποιούνται το δικαίωμα που είχαν στη φυσική κατάσταση να υπερασπίζονται τα ίδια τη ζωή τους και το μεταβιβάζουν στην ανώτατη Αρχή. Η τελευταία δεν υπόκειται σε καμία υποχρέωση, η εξουσία της είναι ανεμπόδιστη. Το μόνο όριο της βούλησής της είναι η προστασία της ζωής των υπηκόων.

Σχετικά με την ιστορική τοποθέτηση της χομπσιανής φυσικής κατάστασης έχουν διατυπωθεί αρκετές υποθέσεις. Περιγράφονται οι αχαλίνωτοι εγωισμοί της βρετανικής αριστοκρατίας, την οποία πολύ καλά γνώρισε ο Χομπς, η κατάσταση κατά τον εμφύλιο πόλεμο στην Αγγλία ή η ανταγωνιστική λογική και οι ιδιοτελείς εγωισμοί που εκδηλώνονται στην κοινωνία της ελεύθερης αγοράς; Ο Χομπς δεν παρέχει διευκρινίσεις για μια χωρίς αμφιβολίες απάντηση. Πιο πολύ όμως ενδιαφέρει η σημασία του κοινωνικού συμβολαίου ως τύπος εξήγησης για την έλλογη συγκρότηση της κοινωνίας και την προέλευση του κράτους, ενώ ο τύπος της έλλογης σύμβασης θεμελιώνει την Πολιτική Επιστήμη.

Το κοινωνικό συμβόλαιο είναι μια υπόθεση του Χομπς ή ένα θεωρητικό τέχνασμα, μέσα από το οποίο επιδιώκεται να τεθούν οι αρχές πάνω στις οποίες βασίζεται η πολιτική κοινωνία, ώστε να είναι δυνατή η ειρήνη και η συνεργασία των πολιτών. Οι συγκρούσεις των ατόμων στη φυσική κατάσταση κατανοούνται ως κατάσταση απροσδιοριστίας, όπου δεν υπάρχουν κοινοί και δεσμευτικοί κανόνες και όλοι έχουν δικαίωμα σε όλα, χωρίς περιορισμό και αυτοπεριορισμό. Η κατάσταση αυτή συνδέεται με την καταστροφή ή με την απροσδιοριστία των προϋποθέσεων που ευνοούν την ανάπτυξη των τεχνών, της επιστήμης, της βιομηχανίας, του εμπορίου, κτλ.

Ο Χομπς είναι υπέρ μιας απόλυτης εξουσίας, γιατί διαφορετικά δε θεωρεί ότι υπάρχει εγγύηση για μια σταθερή και ειρηνική ζωή. Δεν πρόκειται όμως για μια αυθαίρετη εξουσία, που κάνει «ό,τι θέλει». Πρέπει να εγγυάται την αμερόληπτη απονομή δικαιοσύνης, ώστε να μην τιμωρούνται αθώοι· την επιβολή δίκαιης

φορολογίας· την κατοχύρωση της ατομικής ιδιοκτησίας· την εκπαίδευση των πολιτών την εξασφάλιση όχι μόνο της ζωής, αλλά και μιας άνετης ζωής. Το κράτος Λεβιάθαν έχει μεν απόλυτη εξουσία, αλλά με σκοπό τη ρύθμιση των αναγκών και την πρόνοια και για ιδιωτική φιλανθρωπία. Σε γενικές γραμμές, με αυτό τον ιδεατό τύπο κράτους ο Χομπς προσπαθεί να πείσει ότι τα εγωιστικά πάθη του ανθρώπου της φυσικής κατάστασης μπορούν να εκλογικευτούν, να μετατραπούν σε δικαιώματα και υποχρεώσεις χάρη στη ρύθμιση των θεσμών του κράτους. Η λογική, εφόσον συνεργαστεί με το πάθος, μπορεί να γίνει πανίσχυρη. Όπως είπε ο Καντ. «Το πρόβλημα της εγκαθίδρυσης του κράτους μπορεί να επιλυθεί ακόμη και για ένα έθνος διαβόλων, αρκεί να διαθέτουν λογικό».

3.1.2. Ο Τζων Λοκ και η φιλελευθεροποίηση του κράτους

Ο Τζων Λοκ εκφράζει την άνοδο της φιλελεύθερης αστικής τάξης στην πολιτική. Είναι ο πρώτος που διατυπώνει τη θεωρία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας. Εύλογα όλες οι επαναστάσεις στην Αγγλία, στη Γαλλία, στην Αμερική, επηρεάστηκαν και εμπνεύστηκαν από τα κείμενά του.

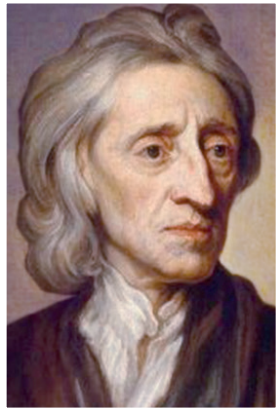
Οι πολιτικές ιδέες του Λοκ συναντιόνται κυρίως στις Δύο Πραγματείες περί Διακυβερνήσεως. Στη δεύτερη πραγματεία, ο Λοκ, καταρχήν, παρουσιάζει μια περιγραφή της φυσικής κατάστασης, διαφορετική όμως από εκείνη του Χομπς. Στην κατάσταση αυτή τα άτομα έχουν πλήρη ελευθερία να «ορίζουν τις πράξεις τους

και να διαθέτουν τα αγαθά και το πρόσωπό τους κατά τον τρόπο που θεωρούν σωστό, στα όρια του φυσικού νόμου, χωρίς να ζητούν την άδεια ή να εξαρτώνται από τη θέληση κάποιου άλλου ανθρώπου». Πρόκειται για μια κατάσταση ελευθερίας και ισότητας, αλλά και ειρηνικής αλληλεγγύης ανάμεσα στους ανθρώπους. Ο άνθρωπος νοείται ως ον που διαθέτει την ικανότητα χρήσης του λόγου και της αξιολόγησης των πράξεων.

Το ερώτημα όμως είναι, όπως το θέτει και ο ίδιος, «αν ο άνθρωπος στη φυσική κατάσταση είναι τόσο ελεύθερος όσο έχει υποστηριχθεί, αν είναι απόλυτος κύριος του προσώπου του και των κτήσεών του, ίσος προς τον ισχυρότερο και χωρίς να υπόκειται σε κανέναν γιατί παραιτείται από την ελευθερία του». Ο Λοκ, στη συνέχεια, αντικρούει την ιδέα ότι η φυσική κατάσταση είναι ιδεώδης. Η κατάσταση της φύσης είναι στην πραγματικότητα μια «καθαρή αναρχία». Οι περισσότεροι δεν τηρούν τη δικαιοσύνη, υπάρχουν πολλά παράπονα, βλάβες και αδικίες. Τους φυσικούς νόμους βέβαια δεν μπορεί να τους τηρήσει κανείς, εφόσον δεν τους γνωρίζει. Ως έμφυτη ο Λοκ αναγνωρίζει μόνο την επιδίωξη της ευτυχίας και την απέχθεια προς τη δυστυχία. Έτσι, η επιδίωξη της ευτυχίας αναγνωρίζεται ως απόλυτο φυσικό δικαίωμα. Όμως ο νόμος της φύσης, ο οποίος διατυπώνει τους όρους της ειρήνης, της κοινής ευτυχίας και της ευημερίας του λαού, είναι πιο πολύ δημιούργημα της νόησης παρά έργο της φύσης. Πρόκειται για κάτι που υπάρχει στο πνεύμα και όχι στα πράγματα.

Ενώ για τον Χομπς η φυσική κατάσταση είναι χειρότερη από κάθε είδος κυβέρνησης, για τον Λοκ η φυσική κατάσταση είναι προτιμότερη από μια αυθαίρετη, δεσποτική και άνομη κυβέρνηση. Επίσης, ο Λοκ

χειρίζεται πολύ διαφορετικά από τον Χομπς το δικαίωμα της αυτοσυντήρησης, θεωρώντας ότι δε δικαιώνει μια απόλυτη εξουσία, αλλά ότι, αντίθετα, απαιτεί μια περιορισμένη εξουσία.

Ο Τζων Λοκ (John Locke, 1632–1704) προερχόταν από οικογένεια πουριτανών εμπόρων. Όταν ξέσπασε ο εμφύλιος πόλεμος, ο Λοκ ήταν δέκα χρονών· ο πατέρας του αγωνίστηκε στο πλευρό του Κοινοβουλίου, εναντίον του βασιλιά. Έκανε τις βασικές του σπουδές στο Λονδίνο, μαθαίνοντας

λατινικά, ελληνικά. κλασική λογοτεχνία, Ιστορία, Φιλοσοφία, Γεωγραφία. Στην Οξφόρδη σπούδασε ελληνικά, εβραϊκά και Σχολαστική Φιλοσοφία.

Στα είκοσι έξι χρόνια του άρχισε την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία. Ασχολήθηκε με ενθουσιασμό με την Ιατρική και συνέγραψε δύο πραγματείες, την Ανατομία (1668) και το Περί Ιατρικής Τέχνης (1669). Ασχολήθηκε, επίσης, με τη Χημεία και συνδέθηκε με τον πρωτοπόρο χημικό Ρόμπερτ Μπούλ (R. Boyle). Η Χημεία και η Ιατρική χρησίμευσαν ως πηγές έμπνευσης και πρότυπα για τη φιλοσοφική του θεωρία. Η συμμετοχή του στις πολιτικές κινήσεις της εποχής είχε ως αποτέλεσμα τη μακρόχρονη απομάκρυνσή του από την Αγγλία. Κατά την εξαετή αυτοεξορία του στην Ολλανδία, έγραψε την πρώτη Επιστολή για την Ανεξιθρησκία και ολοκλήρωσε το Δοκίμιο πάνω στην Ανθρώπινη Νόηση. Με την «Ένδοξη Αναίμακτη Επανάσταση» του 1688 ο Λοκ επιστρέφει.

Ως προς το κοινωνικό συμβόλαιο, ο Λοκ δέχεται, όπως και ο Χομπς, ότι οι άνθρωποι, εισερχόμενοι στην πολιτική κοινωνία, παραδίδουν όλα τους τα φυσικά δικαιώματα. Με το συμβόλαιο συνένωσης το οποίο συνάπτουν αναμεταξύ τους, αναλαμβάνουν την υποχρέωση να υποτάσσονται στην πλειοψηφία. Με την ψήφο της πλειοψηφίας αυτή η πρωτογενής δημοκρατία μπορεί να συνεχίσει ή να μετατραπεί σε άλλη πολιτειακή μορφή. Ο Λοκ, σε αντίθεση με τον Χομπς, υποστηρίζει ότι η πλειοψηφία όχι μόνο τοποθετεί την ανώτατη Αρχή, αλλά διατηρεί «την εξουσία να την απομακρύνει ή να τη μεταβάλλει, δηλαδή διατηρεί το δικαίωμα να επαναστατεί». Αυτό όμως δε σημαίνει ότι το άτομο δεν οφείλει να υποτάσσεται στην κοινωνία. Ο Λοκ θεωρούσε ότι η δύναμη της πλειοψηφίας περιόριζε μια αυθαίρετη ή τυραννική κυβέρνηση, όχι ότι μπορούσε να διοικεί στη θέση αυτής.

Κεντρικό μέρος της πολιτικής του είναι η θεωρία για την ιδιοκτησία. «Ο μέγας και κύριος σκοπός... της συνένωσης των ανθρώπων σε κράτη και της υπαγωγής τους σε κυβερνήσεις είναι η διαφύλαξη της ιδιοκτησίας τους». Η ιδιοκτησία θεωρείται δικαίωμα το οποίο έχουν οι άνθρωποι εκ φύσεως, το οποίο προστατεύεται στην πολιτική κοινωνία. Οίκος ο καθένας έχει το φυσικό δικαίωμα της αυτοσυντήρησης, έχει και το δικαίωμα σε ό,τι είναι αναγκαίο για την αυτοσυντήρησή του. Με άλλα λόγια, ο Λοκ μιλά για φυσικό δίκαιο και για φυσικό νόμο, αλλά εννοώντας καθαρά πολιτικούς θεσμούς.

Στην πολιτική κοινωνία οφείλει το άτομο να μην παίρνει πράγματα που ανήκουν σε άλλον, αλλά να εργάζεται προκειμένου να αποκτήσει όσα χρειάζεται.

Ο Λοκ είναι υπέρ της συσσώρευσης αγαθών, αλλά όσων είναι χρήσιμα. Μπορεί να συσσωρεύει κανείς, για παράδειγμα, περισσότερα καρύδια, παρά δαμάσκηνα που θα σάπιζαν πολύ σύντομα. Η εργασία δε θεμελιώνει μόνο το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας, αλλά αποτελεί και πηγή πλούτου. Ο Λοκ στο ερώτημα πού θεμελιώνεται το δικαίωμα της ατομικής ιδιοκτησίας απαντά: στην εργασία. Με αυτή την απάντηση, σύμφωνα με την οποία ο άνθρωπος πρέπει να αποκτά τα αγαθά με την εργασία του, αν ληφθούν υπόψη οι ιστορικές συνθήκες της εποχής, ασκείται κριτική στην προαστική κοινωνία των φεουδαρχικών προνομίων που οδηγούσαν σε σχέσεις εξάρτησης.

Σε γενικές γραμμές, ο Λοκ εκφράζοντας τη φιλελεύθερη επανάσταση του 1688 στην Αγγλία, προβληματίζεται πάνω στην απόλυτη μορφή του κράτους της χομπσιανής θεωρίας, θεωρώντας ότι δεν αποτελεί πλέον ασφαλή μορφή για την πρόοδο και την ανάπτυξη της κοινωνίας. Θέτει ως βασικές αρχές τα ατομικά δικαιώματα, τη νομιμότητα της κυβέρνησης που θεμελιώνεται στη συναίνεση, το δικαίωμα της αντίστασης απέναντι σε μια άδικη κυβέρνηση, το χωρισμό Εκκλησίας και κράτους. Πρόκειται για φιλελεύθερες αρχές που όρισαν τα σύγχρονα πολιτεύματα.

3.1.3. Ζαν–Ζακ Ρουσσώ: Οι όροι ενός δημοκρατικού κράτους

Από τους στοχαστές του 18ου αιώνα είναι ο πλέον γνωστός, έχοντας προσφέρει ένα ευρύτατο έργο γραμμένο με πάθος, το οποίο απευθυνόταν τόσο στο ευρύ

κοινό όσο και στον κύκλο των διανοουμένων. Δεν ήταν μόνο πολιτικός και ηθικός φιλόσοφος· ασχολήθηκε με τη μουσική, τη λογοτεχνία, τη Φιλοσοφία της Ιστορίας, τη Βοτανική.

Φύση και κοινωνία. Ο Ρουσσώ συμφωνεί με τον Χομπς ότι η ζωή των ανθρώπων στη φυσική κατάσταση είναι «μονήρης», ότι δηλαδή χαρακτηρίζεται από την απουσία όχι μόνο κοινωνίας αλλά και κοινωνικότητας. Υποστηρίζει όμως ότι όλοι οι προηγούμενοι φιλόσοφοι οι οποίοι περιέγραψαν τον άνθρωπο στη φυσική κατάσταση δεν περιέγραψαν παρά τον πολιτισμένο άνθρωπο. Αποκλίνει από τον Χομπς θεωρώντας ότι, εφόσον στη φυσική κατάσταση δεν υπάρχουν κοινωνικές σχέσεις, δεν μπορεί να υπάρχει ούτε φιλία αλλά ούτε και εχθρότητα. Από την υπόθεση της φυσικής κατάστασης ο Ρουσσώ κρατά μεν την ελευθερία και την ισότητα, αλλά αφαιρεί «τον πόλεμο όλων εναντίον όλων».

Ο άνθρωπος είναι ελευθερία· η έννοια αυτή στον Ρουσσώ αποκτά νέο νόημα: δε σημαίνει ελευθερία από εμπόδια, αλλά τη δύναμη του ανθρώπου να αυτονομοθετείται, να υπακούει στους νόμους τους οποίους έθεσε ο ίδιος. Η ελευθερία αυτή δεν μπορεί παρά να πραγματοποιηθεί μέσα στην κοινωνία, μαζί με την ανάπτυξη της λογικής. Επομένως ο άνθρωπος ως ελευθερία και αυτονομία δεν είναι ο φυσικός προκοινωνικός άνθρωπος.

Το Κοινωνικό Συμβόλαιο ανοίγει με τη φράση «Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος, αλλά παντού είναι αλυσοδεμένος», εννοώντας ότι ο άνθρωπος γεννήθηκε για να είναι ελεύθερος. Με τη φράση αυτή εννοείται η αντίθεση προς τα προνόμια της τάξης, της κάστας και

του επαγγέλματος. Η έννοια της ελευθερίας προκύπτει μέσα από την κριτική προς τις κοινωνικές σχέσεις της εποχής του. Για τον Ρουσσώ, η Γαλλία δε χαρακτηρίζεται πλέον από την απόλυτη εξουσία του βασιλιά. Ποιος κυβερνά; Η γνώμη. Η γνώμη τίνος; Της κοινωνίας. Τι είναι αυτή η κοινωνία; Η ανισότητα.

Η κριτική του Ρουσσώ απευθύνεται προς μια κοινωνία στην οποία καθένας συγκρίνει τον άλλο για τον πλούτο, την ομορφιά ή τη δόξα, μια κοινωνία που βασίζεται στη σύγκριση, δηλαδή πάνω στην οπτική της ανισότητας. Με αυτούς τους όρους δεν μπορεί να υπάρξει ούτε κοινωνία ούτε αποτελεσματική κυβέρνηση, διότι δεν μπορεί να υπάρξει ενότητα.

Ο Ρουσσώ επιστρέφει σε μια αρχαιοελληνική έννοια της ελευθερίας, ως πολιτικής αρετής, συμφωνά με την οποία ο πολίτης ενδιαφέρεται πρώτα για το καλό της πόλης και κατόπιν για το ατομικό του συμφέρον. Στην εποχή του, αντίθετα, διαπιστώνει ότι ο άνθρωπος έχει γίνει αστός (bourgeois) και έχει πάψει να είναι πολίτης (citoyen). Έχει δηλαδή περιοριστεί στον εαυτό του και ξεχωρίζει το κοινό καλό από το ατομικό του όφελος.

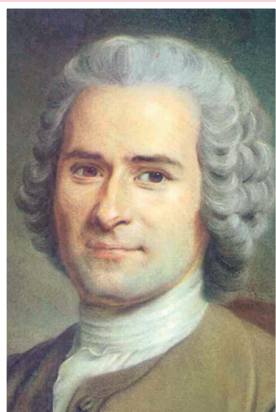
Ο Ρουσσώ συμφωνεί με τον Χομπς, θεωρώντας ότι «είναι ο μόνος που έχει δει πολύ καλά το κακό και τη θεραπεία του και ο μόνος που τόλμησε να προτείνει τη συνένωση των δύο κεφαλών του αετού και να οδηγήσει στην πολιτική ενότητα, χωρίς την οποία κανένα κράτος ούτε κυβέρνηση δεν μπορεί να συγκροτηθεί καλά» (Κοινωνικό Συμβόλαιο, IV, 8). Αλλά εκεί σταματά η συμφωνία. Πάνω στο πρόβλημα του πώς θα πραγματοποιηθεί η ένωση των ανθρώπων, ο Ρουσσώ δέχεται την αρχή του Λοκ για το δικαίωμα της αντίστασης απέναντι σε μια άδικη κυβέρνηση.

Η λύση την οποία προτείνει ο Ρουσσώ κάνει δεκτή και την ελευθερία και την ισότητα, και την ενότητα και την αναγνώριση της διαφοράς, θέτει το πρόβλημα με τον ακόλουθο τρόπο: να βρεθεί μια μορφή ένωσης που θα υπερασπίζει και θα προστατεύει με όλη την κοινή δύναμη το πρόσωπο και τα αγαθά κάθε μέλους και με την οποία ο καθένας, αν και ενωμένος με τους άλλους, δε θα υπακούει παρά μόνο στον εαυτό του και θα είναι εξίσου ελεύθερος όπως και προηγούμενα (Κοινωνικό Συμβόλαιο, I, 6).

Βασική έννοια του Κοινωνικού Συμβολαίου είναι η γενική θέληση. Κάθε άτομο εκχωρεί όλα τα φυσικά δικαιώματά του στο σύνολο της κοινότητας και θέτει τον εαυτό του υπό τη διεύθυνση της γενικής θέλησης. Έτσι, μέσα από την ένωση όλων σχηματίζεται το δημόσιο πρόσωπο που λέγεται πολιτεία. Η γενική θέληση βασίζεται στην αμοιβαιότητα, σύμφωνα με την οποία ο καθένας έχει δικαίωμα να απαιτήσει από τον άλλο ό,τι και εκείνος μπορεί να απαιτήσει από αυτόν. Η γενική θέληση επικρατεί εφόσον πραγματοποιούνται οι αξίες της ελευθερίας και της ισότητας. Δεν επιδιώκεται όμως η εξίσωση των πολιτών αλλά αναγνωρίζεται η διαφορά. Η γενική θέληση έχει έναν ηθικό χαρακτήρα που βασίζεται στη συνείδηση της ενότητας και του κοινού συμφέροντος που αποκτούν οι πολίτες. Από την άλλη μεριά, υπάρχει ο όρος θέληση όλων (volonté de tous), η οποία αποτελεί το άθροισμα των επιμέρους θελήσεων, αποτελείται από τα ξεχωριστά ιδιωτικά συμφέροντα τα οποία είναι δυνατό να αντιτίθενται στη γενική θέληση. Το σύνολο όμως αυτό των επιμέρους θελήσεων οφείλει να υποχωρήσει απέναντι στη γενική

θέληση, δηλαδή στις κοινές αξίες και στους κοινούς κανόνες, διαφορετικά κινδυνεύει να καταστραφεί το πολιτικό σώμα. Με άλλα λόγια, προτείνεται η υποχώρηση του εγωισμού και των ενστίκτων, προκειμένου για την επικράτηση του λόγου με σκοπό την προστασία όλων.

Ο Ζαν–Ζακ Ρουσσώ (J.–J. Rousseau, 1712–1778) γεννιέται στη Γενεύη από γαλλόφωνη οικογένεια. Μετά από μια δύσκολη όσο και περιπετειώδη παιδική ζωή επιδίδεται στη μελέτη της μουσικής. Συνεργάζεται με τον Ντιντερό για την Εγκυκλοπαίδεια. Βραβεύεται για τη μελέτη του Λόγος για τις Επιστήμες και τις Τέχνες (1750). Στη συνέχεια γράφει το έργο Λόγος περί της Καταγωγής της Ανισότητας (1755), το οποίο άσκησε σημαντική επίδραση στην πολιτική σκέψη της εποχής. Γράφει σχεδόν παράλληλα τα έργα Ζυλί: η νέα Ελοΐζα, το Κοινωνικό Συμβόλαιο και τον Αιμίλιο. Απαγορεύεται η κυκλοφορία του Κοινωνικού Συμβολαίου και του Αιμιλίου (1762), εκδίδεται ένταλμα σύλληψης για τον ίδιο και ο συγγραφέας εξαναγκάζεται να βρεθεί στους δρόμους της εξορίας, από την Ελβετία στην Αγγλία και από εκεί στη Γαλλία.

Οι αρχές του Κοινωνικού Συμβολαίου, το οποίο έγινε το ευαγγέλιο της Γαλλικής Επανάστασης, ενσωματώθηκαν στις διακηρύξεις της επανάστασης αυτής. Στο πρώτο άρθρο της Διακήρυξης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη ορίζεται ότι «οι άνθρωποι γεννιούνται και παραμένουν ελεύθεροι και ίσοι ως προς τα δικαιώματά

τους». Οι κοινωνικές διακρίσεις «δεν μπορούν να θεμελιωθούν παρά στο δημόσιο όφελος», ενώ στο άρθρο 6 ορίζεται ότι «ο νόμος είναι έκφραση της γενικής θέλησης».

3.1.4. Καρλ Μαρξ: Η θεωρία των παραγωγικών δυνάμεων και κριτική του κράτους

Πώς είναι δυνατό αυτό που ισχύει για τη θεωρία να ισχύει και για την πράξη; Πώς είναι δυνατό οι άνθρωποι να ζουν με ομόνοια και να μπορούν να αναπτύσσουν απεριόριστα τις δυνάμεις τους; Ο Μαρξ, παρατηρώντας τις συνθήκες στις οποίες ζούσαν οι άνθρωποι στην εποχή του, αναρωτιόταν: σε μια κοινωνία τόσο πλούσια, γιατί η πλειονότητα ζει τόσο φτωχικά και στερημένα;

Ο Μαρξ θέτει το πρόβλημα του πώς μπορεί μια θεωρία να εφαρμοστεί στην πράξη, και μάλιστα να συντελέσει στη μεταμόρφωση της κοινωνίας, στην επικράτηση μιας νέας και δίκαιης κοινωνικής τάξης. Κεντρική έννοια στο σύστημά του είναι η **δύναμη**. Η κοινωνία είναι το σύνολο των ανθρώπινων δυνατοτήτων και, ανάλογα με το είδος των παραγωγικών δυνάμεων που αναπτύσσονται σε αυτή, χαρακτηρίζεται πρωτόγονη, αγροτική, βιομηχανική κοινωνία, κτλ. Χαρακτηρίζεται, επίσης, ανάλογα με τον τρόπο με τον οποίο αναπτύσσονται αυτές οι δυνάμεις, αν δηλαδή υφίστανται οι εργαζόμενοι εκμετάλλευση ή όχι, αν και πώς αξιοποιούνται οι φυσικοί πόροι, αν απελευθερώνονται οι δυνάμεις, η επινοητικότητα και η δημιουργικότητα των εργαζομένων. Η εργασία θεωρείται κατεξοχήν παραγωγική δύναμη, δύναμη με την οποία παράγονται τα εργαλεία, οι μηχανές, τα αγαθά, τα πάντα όσα

απολαμβάνει ο άνθρωπος στην κοινωνία. Από αυτή την άποψη, κατανοείται η μεγάλη αξία την οποία ο Μαρξ αποδίδει στην εργατική τάξη. Παρόλο που η κοινωνία βασίζεται στην εργατική τάξη, η εργατική δύναμη είναι αλλοτριωμένη, εφόσον βρίσκεται κάτω από τις διαταγές των λίγων ιδιοκτητών, διότι η καπιταλιστική τάξη βασίζεται στην εκμετάλλευση της εργασίας. Στην εκμετάλλευση αυτή οφείλεται το κέρδος και η εξουσία της.

Ο Καρλ Μαρξ (Karl Marx) γεννήθηκε στην Τριρ της Γερμανίας, στις 5 Μαΐου 1818, προερχόμενος από μεσαία κοινωνική τάξη. Η διδακτορική του διατριβή είχε τίτλο *Οι Διαφορές Ανάμεσα στην Επικούρεια και στη Δημοκρίτειο Φυσική*. Σε αυτή διαφαίνεται η επίδραση του

Χέγκελ, η οποία ήταν καθοριστική όχι μόνο για το Πανεπιστήμιο του Βερολίνου, όπου είχε φοιτήσει ο Μαρξ, αλλά και συνολικότερα για τη γερμανική σκέψη. Μετά τις σπουδές του, ο Μαρξ διορίζεται συντάκτης σε μια ριζοσπαστική εφημερίδα, την *Rheinische Zeitung*. Όταν οι Αρχές την κλείνουν, ο Μαρξ αναγκάζεται (το 1843) να εγκαταλείψει τη Γερμανία για το πιο φιλελεύθερο περιβάλλον του Παρισιού. Εκεί συνδέεται με τον Ένγκελς (Engels) με μια φιλία και συνεργασία που συνεχίζεται σε όλη τους τη ζωή. Κατά την περίοδο αυτή γράφει μια σειρά έργων, όπως τα *Οικονομικά και Φιλοσοφικά Χειρόγραφα του 1844*, *Η Αγία Οικογένεια*, *Η Γερμανική Ιδεολογία*, κ.ά. Το 1845 όμως απελαύνεται από τη Γαλλία και μεταβαίνει στις Βρυξέλλες, όπου σε συνεργασία με τον Ένγκελς

γράφει το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, το οποίο παρουσιάστηκε ως το πρόγραμμα της Ένωσης των Κομμουνιστών. Το 1848, όταν ξέσπασαν οι επαναστάσεις σε διάφορες χώρες της Ευρώπης, ο Μαρξ έχει επιστρέψει στη Γερμανία. Μετά την αποτυχία όμως της επανάστασης εκεί, μετακινείται στο Παρίσι και στη συνέχεια στο Λονδίνο. Στη βιβλιοθήκη του Βρετανικού Μουσείου αρχίζει τη συστηματική του μελέτη για το καπιταλιστικό σύστημα, αποτέλεσμα της οποίας ήταν οι τρεις τόμοι του Κεφαλαίου, ενώ ζει με μεγάλες οικονομικές στερήσεις. Πεθαίνει το 1883.

Για τον Μαρξ, ο τρόπος με τον οποίο αναπτύσσεται η βιομηχανία παράγει μια «μάζα παραγωγικών δυνάμεων οι οποίες μπορούν να μετατραπούν σε καταστροφικές για την ανθρωπότητα, προβλέποντας την ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας. Επίσης, ένα σημαντικό μέρος των παραγωγικών δυνάμεων δεσμεύεται και δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε όλη του την έκταση, ενώ πολλοί καταδικάζονται, λόγω της μη χρησιμοποίησης και των αδυναμιών αξιοποίησης της παραγωγικής δύναμης, να μείνουν άνεργοι. Όλοι αυτοί που υφίστανται την εκμετάλλευση της δύναμής τους και εμποδίζονται να την αναπτύξουν μπορούν να αποτελέσουν εκείνη τη δύναμή που θα κινηθεί για την κοινωνική αλλαγή.

Ο Μαρξ προσανατολίζεται στο μετασχηματισμό της καπιταλιστικής κοινωνίας, στην επικράτηση ενός δικαιότερου κοινωνικού συστήματος, αλλά δεν αναφέρει ότι το δεδομένο κοινωνικό σύστημα δε θα έπρεπε

ιστορικά να εμφανιστεί. Οι καπιταλιστικές σχέσεις αναγνωρίζονται ως ιστορική αναγκαιότητα. Μπορεί αυτή η ανάπτυξη να συνοδεύεται από εκμετάλλευση, αλλά δημιουργεί όσες υλικές σχέσεις είναι απαραίτητες για να διαμορφωθεί μια ανώτερη μορφή κοινωνίας. Η επαναστατική πράξη επιδιώκεται να εμφανιστεί ως αναγκαία στιγμή για την ευρύτερη απελευθέρωση των κοινωνικών και παραγωγικών δυνάμεων και ο καπιταλισμός θεωρείται ότι δημιουργεί τους όρους για το μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Η αστική κοινωνία στη θεωρία του Μαρξ θεμελιώνεται με αφετηρία την εργατική τάξη. Εφόσον η τάξη αυτή συνειδητοποιήσει τη θέση την οποία έχει στην καπιταλιστική οργάνωση και το ρόλο της στην κοινωνία, μπορεί να διαρρήξει τις αλλοτριωμένες μορφές των κοινωνικών παραγωγικών δυνάμεων της εργασίας (βλ. 3.3.2.). Ο Μαρξ χρησιμοποιεί τον όρο **ταξική συνείδηση** αναφερόμενος όχι στην ατομική συνείδηση, αλλά στη συνείδηση της τάξης την οποία αποκτούν οι εργάτες καθώς ενεργούν, με αποτέλεσμα να δείχνουν μεταξύ τους αλληλεγγύη, αφού έχουν επίγνωση των κοινών προβλημάτων τους και κοινούς στόχους. Πρόκειται για μια δυναμική ιδέα, από την άποψη ότι ευνοεί την πρακτική εκείνη που μπορεί να οδηγήσει στην κοινωνική αλλαγή.

Κοινωνία και κράτος. Στις θεωρίες του Κοινωνικού Συμβολαίου σύμφωνα με τους προηγούμενους θεωρητικούς, το κράτος εμφανίζεται να αντιπροσωπεύει τη γενική θέληση και την πολιτική ενότητα του λαού και του έθνους, εφόσον κοινοί κανόνες, δικαιώματα και ελευθερίες διέπουν και ρυθμίζουν εξίσου τις σχέσεις όλων των πολιτών. Το κράτος, ένα και αδιαίρετο, είναι κυρίαρχο και αποτελεί ηθικό δεσμό που ενώνει τα μέλη του.

Ο Μαρξ δεν αποδέχεται την υπόθεση του Φυσικού Δικαίου σύμφωνα με την οποία τα μεμονωμένα άτομα με τη θέλησή τους συναινούν για να συσταθεί ο θεσμός του κράτους. Αντίθετα, συνδέει τον ατομικισμό με το δεδομένο αστικό–καπιταλιστικό σύστημα. Επιπλέον, διαπιστώνει έναν ανταγωνισμό ανάμεσα στο κράτος και στην κοινωνία.

Στην καπιταλιστική κοινωνία, σύμφωνα με την ανάλυση του Μαρξ, οι λειτουργίες που αφορούν την οργάνωση, τη διοίκηση, τον έλεγχο, την εξουσία, δηλαδή οι πολιτικές λειτουργίες, δεν ανταποκρίνονται στις πραγματικές και συγκεκριμένες ανάγκες αλλά επιβάλλονται σε αυτές. Η διάκριση και ο διαχωρισμός του πολιτικού από το κοινωνικό κατανοείται μέσα από την ιστορία του καταμερισμού της εργασίας, τη διάκριση ανάμεσα σε χειρωνακτική και σε πνευματική εργασία και το σχηματισμό κοινωνικών τάξεων.

Σε ορισμένες ιστορικές συνθήκες, οι κυβερνητικές εξουσίες είναι κληρονομικές, επειδή είναι συνδεδεμένες με τη θέση των ατόμων στην κοινωνική δομή, τον πλούτο που διαθέτουν, και όχι με την ικανότητά τους. Αυτές οι λειτουργίες άσκησης εξουσίας έγιναν προνόμιο το οποίο κατείχαν ορισμένες κοινωνικές τάξεις. Έτσι θεωρείται ότι σχηματίστηκε το κράτος. Εφόσον εμφανίζονται διαφορετικές και αντιτιθέμενες τάξεις, χρειάζεται να υπάρξει μια ανώτερη δύναμη που θα καταστέλλει τις τυχόν συγκρούσεις, μια κρατική εξουσία. Αυτή η εξουσία αποσπάται και υψώνεται πάνω από την κοινωνία, επειδή η κοινότητα διαιρείται σε τάξεις.

Το πολιτικό κράτος αντανακλά την ταξική δομή και την κυριαρχία εκείνης της τάξης η οποία κυβερνά. Το αστικό δημοκρατικό όμως κράτος έχει αντιφατικό

χαρακτήρα: αφ' ενός αποτελεί έκφραση των συμφερόντων της κυρίαρχης τάξης, και αφ' ετέρου επιτρέπει την έκφραση των συμφερόντων των κατωτέρων τάξεων, τα οποία αποτελούν την αντίσταση των τελευταίων απέναντι στην κυρίαρχη τάξη. Έτσι, το καπιταλιστικό κράτος εκφράζει μια αστάθεια, καθώς εμπεριέχει ένα πλήθος ανταγωνιστικών συμφερόντων γι' αυτό και η αστική δημοκρατία αναπόφευκτα οδηγείται σε αλλαγές. Ο Μαρξ στο έργο του Η 18η Μπρυμέρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη παρατηρεί, μέσα από τη μελέτη της γαλλικής Ιστορίας, ότι η αστική δημοκρατία, σε περιόδους κρίσεων, άλλοτε οδηγείται στην επιστροφή στη μοναρχία –και, πάνω σε αυτό, έχει πρόσφατο το παράδειγμα του Ναπολέοντα Γ΄–, ενώ άλλοτε οδηγείται σε επαναστάσεις της εργατικής τάξης, η οποία επιχειρεί να πάρει την εξουσία από την αντίπαλή της τάξη.

3.2. ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Ο όρος οικονομία, σύμφωνα με την κλασική αρχαιοελληνική του χρήση, αναφερόταν στη διαχείριση του οίκου. Ο όρος «οικονομία», συχνά αναφέρεται σε έναν τρόπο με τον οποίο ενεργούμε. Λέμε, για παράδειγμα, ότι ενεργούμε οικονομικά, εννοώντας την αποτελεσματικότητα μιας πράξης, με τη μικρότερη δυνατή προσπάθεια και την κατάλληλη προσαρμογή των μέσων προς το σκοπό. Αναφέρεται, επίσης, στον συντονισμένο τρόπο δράσης για την ικανοποίηση αναγκών και την επίτευξη μεγαλύτερης παραγωγικότητας. Σύμφωνα με τον Βέμπερ, η σύγχρονη εποχή συνδέεται με τον οικονομικό υπολογισμό, ο σύγχρονος

άνθρωπος βλέπει τον κόσμο ως μέσο για τους σκοπούς του.

Από τον 18ο περίπου αιώνα εμφανίζεται η **Οικονομική Επιστήμη ή Πολιτική Οικονομία**, η οποία εξετάζει πώς λειτουργεί η οικονομία ενός σύγχρονου κράτους. Στο χώρο της Πολιτικής Οικονομίας, γίνεται έντονη συζήτηση για το ποιος αναλαμβάνει ή πρέπει να αναλαμβάνει τη διαχείριση των οικονομικών πόρων αλλά και των κοινωνικών υπηρεσιών, όπως την εκπαίδευση, την ιατρική περίθαλψη, τις συγκοινωνίες— αν δηλαδή τη διαχείρισή τους πρέπει να αναλαμβάνει το κράτος ή ιδιωτικοί φορείς και συμφέροντα. Ανάλογα με την απάντηση σε αυτό το πρόβλημα διακρίνονται και οι θεωρίες μεταξύ τους.

Και οι τέσσερις θεωρητικοί με τους οποίους θα ασχοληθούμε, ο Άνταμ Σμιθ, ο Ντέιβιντ Ρικάρντο, ο Καρλ Μαρξ και ο Τζων Κέυνς, δεν τοποθετούνται κατά τον ίδιο τρόπο ούτε ακολουθούν τις ίδιες μεθόδους στο παραπάνω πρόβλημα.

Ο Σμιθ (1723–1790) και ο Ρικάρντο (1772–1823) τοποθετούνται υπέρ της οικονομικής ελευθερίας, υιοθετώντας τις αρχές του Διαφωτισμού σχετικά με τις ατομικές ελευθερίες. Οι αρχές αυτές, που απέβλεπαν στη χειραφέτηση της μεσαίας τάξης, ευνοούσαν ταυτόχρονα και τον ελεύθερο ανταγωνισμό. Τις συνέπειες αυτού του ανταγωνισμού, αφού αναπτύχθηκαν οι δυνάμεις του νέου οικονομικού συστήματος, του καπιταλισμού, ανέλυσε και έκρινε ο Μαρξ. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η Οικονομία της Ευρώπης δεν μπορεί να ανακάμψει, και μεταξύ των προβλημάτων που αντιμετωπίζει είναι η ανεργία. Την εποχή του μεσοπολέμου, ο Κέυνς δεν τοποθετείται ούτε υπέρ μιας ριζικής αλλαγής του κοινωνικού συστήματος, όπως ο Μαρξ, ούτε όμως υπέρ μιας φιλελεύθερης οικονομίας,

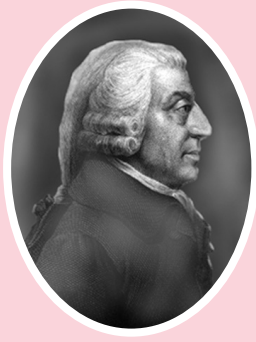
αλλά υπέρ ενός κράτους ευημερίας, το οποίο θα αναλάμβανε οικονομική δραστηριότητα και θα μπορούσε να διασφαλίσει πλήρη απασχόληση.

Δεν είναι τυχαίο που οι τρεις από τους παραπάνω κλασικούς θεωρητικούς προέρχονται από την Αγγλία, ενώ και ο Μαρξ συνέθεσε τις κριτικές μελέτες του για την Πολιτική Οικονομία κατά τη διαμονή του στο Λονδίνο. Η Μεγάλη Βρετανία αποτέλεσε το πρώτο «βιομηχανικό εργαστήριο» της οικουμένης, τη χώρα που, όπως γράφει ο Μαρξ στο Κεφάλαιο, έδειχνε στις άλλες την εικόνα του μέλλοντός τους.

Και οι τέσσερις, σε γενικές γραμμές, πρώτον, αναγνωρίζουν την εργασία ως αξία και ως βασικό εργαλείο για να κατασκευάσουν τις θεωρίες τους, και, δεύτερον, διερευνούν τις οικονομικές σχέσεις κινούμενοι από ένα ενδιαφέρον για τη βελτίωση της κοινωνίας.

3.2.1. Ο Άνταμ Σμιθ και η γένεση της κλασικής σχολής της Πολιτικής Οικονομίας

Με τον Σμιθ αρχίζει η κλασική σχολή της Πολιτικής Οικονομίας, η οποία συνεχίζεται με τον Ρικάρντο, τον Μάλθους και τον Τζων Στιούαρτ Μιλλ. Με τη σχολή αυτή, η Οικονομία διακρίνεται ως ξεχωριστός κλάδος και αποκτά το προβάδισμα σε σχέση με την Πολιτική. Η οικονομία θεωρείται ότι ρυθμίζεται από τα ιδιωτικά συμφέροντα και όχι από την πολιτική του κράτους. Ενώ για τους Γάλλους φυσιοκράτες πηγή του πλούτου θεωρούνταν η αγροτική οικονομία, ο Σμιθ απορρίπτει αυτή την άποψη, δίνοντας έμφαση στη βιομηχανική παραγωγή και στην παραγωγικότητα της εργασίας.

Ο Άνταμ Σμιθ (Adam Smith, 1723–1790) γεννήθηκε στη Σκωτία, σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης και στην Οξφόρδη. Δίδαξε στο Πανεπιστήμιο της Γλασκώβης Ρητορική, Λογική και Ηθική Φιλοσοφία. Το σημαντικότερο έργο του, **Διερεύνηση της Φύσης και των Πηγών του Πλούτου των Εθνών (1776)**, έγινε θεμέλιο της Κλασικής Οικονομίας. Το έργο αυτό συνδέεται με το άλλο βασικό του έργο, **Η Θεωρία των Ηθικών Συναισθημάτων**.

Στο έργο του για τον Διερεύνηση της Φύσης και των Πηγών τον Πλούτου των Εθνών, εκθέτει το ζήτημα της **οικονομικής ελευθερίας**, επιχειρώντας να δείξει ότι το ατομικό συμφέρον μπορούσε να ωφελήσει την κοινωνία· θα έπρεπε, επομένως, να απομακρυνθούν τα θεσμικά εμπόδια της παραδοσιακής κοινωνίας απέναντι στις επιδιώξεις των ατόμων. Ο Σμιθ τόνισε τη σημασία της συσσώρευσης κεφαλαίου και της εργασίας για την ευημερία της κοινωνίας.

Ως βασικός παράγοντας για την αύξηση του πλούτου αναγνωρίζεται η εργασία. Η μέγιστη βελτίωση της εργασίας θεωρεί ότι μπορεί να προκύψει χάρη στον **καταμερισμό της εργασίας**. Η εξειδίκευση σε μια δραστηριότητα, υποστηρίζει ο Σμιθ, ανεβάζει την απόδοση στο εκατονταπλάσιο. Παρ' όλα αυτά, αναγνωρίζει ότι μεγάλη εξειδίκευση και ο καταμερισμός της εργασίας έχουν ως συνέπεια τον περιορισμό των πνευματικών ικανοτήτων. Γι' αυτό και προτείνει την αντιστάθμιση τους μέσω των προγραμμάτων της δημόσιας στοιχειώδους εκπαίδευσης.

Ο Σμιθ τάσσεται υπέρ της ενίσχυσης του ελεύθερου εμπορίου και της ελάχιστης παρέμβασης της κυβέρνησης στις οικονομικές δραστηριότητες του ατόμου. Υποστηρίζει ότι οι συναλλασσόμενοι επιδιώκουν το προσωπικό τους συμφέρον, καθένας τους όμως «καθοδηγείται σαν από ένα Αόρατο Χέρι να προωθεί σκοπούς που δεν ανήκαν στην αρχική του πρόθεση», εκφράζοντας με αυτή τη διατύπωση μια αισιόδοξη αντίληψη για τη συμφιλίωση ανάμεσα στο κοινωνικό συμφέρον και στην επιδίωξη του ατόμου για το ιδιωτικό του όφελος. Θεωρεί ότι ο ιδιώτης επιχειρηματίας, μεγιστοποιώντας τα κέρδη του, οδηγεί την κοινωνία στην ευημερία. Ο Σμιθ τοποθετείται υπέρ του ελεύθερου ανταγωνισμού, διατηρεί όμως επιφυλάξεις για μια χωρίς όρια ελευθερία. Όπως γράφει, «άνθρωποι της αυτής επιχειρηματικής δραστηριότητας συναντώνται, συχνά, ακόμη και για διασκέδαση και ψυχαγωγία, αλλά η συνεύρεση καταλήγει σε συνωμοσία εναντίον του δημοσίου ή σε κάποιο τέχνασμα για την αύξηση των τιμών. Παρότι όμως ο νόμος δεν μπορεί να εμποδίσει τους ανθρώπους της αυτής επιχειρηματικής δραστηριότητας να συναντώνται, θα όφειλε να μην κάνει τίποτα για να τις διευκολύνει, και πολύ λιγότερο για να τις καθιστά αναγκαίες» (Πλούτος των Εθνών, II, κεφ. X, μέρος II).

Ο Σμιθ, υποστηρίζοντας το μη παρεμβατικό ρόλο του κράτους απέναντι στην οικονομική ζωή, εκφράζει και μια διαπίστωση της εποχής για τη μη αποτελεσματικότητα της βρετανικής κυβέρνησης. Η υποστήριξη της ελεύθερης λειτουργίας της αγοράς εκφράζει, επίσης, την αντίθεση του προς τα μονοπώλια που δημιουργούνταν

με την εκμετάλλευση κάποιου κρατικού προνομίου. Δεν είναι όμως κατηγορηματική και απόλυτη η τοποθέτηση του Σμιθ υπέρ μιας άνευ όρων οικονομικής ελευθερίας και κατά της κρατικής παρέμβασης. Ο ρόλος του κράτους δεν είναι περιορισμένος στη θεωρία του. Το κράτος αναλαμβάνει κυρίως ένα διοικητικό ρόλο. δηλαδή προστατεύει την κοινωνία από τη βία αναλαμβάνοντας τις δαπάνες για την άμυνα, προστατεύει το κάθε μέλος από την αδικία αναλαμβάνοντας δαπάνες για τη Δικαιοσύνη και επωμίζεται δαπάνες για τα δημόσια έργα (Πλούτος των Εθνών, IV, κεφ. 9).

Στον Πλούτο των Εθνών, προσφέρει ένα σχέδιο οικονομικής ιστορίας, προσδιορίζοντας ως κριτήριο κάθε σταδίου της Ιστορίας τις οικονομικές δυνάμεις που αναπτύσσονται (διακρίνονται τα εξής οικονομικά σιάνδια: κυνηγετικό, κτηνοτροφικό, αγροτικό, εμπορικό). Με βάση τις οικονομικές δυνάμεις, επιδιώκεται να εξηγηθούν οι διαφοροποιήσεις των εθίμων και των προτύπων συμπεριφοράς.

3.2.2. Ο Ρικάρντο και οι αρχές της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας

Ο Ρικάρντο επιδίωξε να προσδιορίσει τους νόμους οι οποίοι ρυθμίζουν τη συνολική παραγωγή της κοινωνίας με την ίδια δεσμευτικότητα όπως οι φυσικοί νόμοι.

α) Βασική είναι η θεωρία του για τον προσδιορισμό της αξίας των αγαθών. Συμφωνά με αυτή, οι τιμές καθορίζονται με βάση την εργασία η οποία χρησιμοποιείται κατά τη διάρκεια της παραγωγής. Η αξία αυτή

όμως δε νοείται ως ένα απόλυτο μέγεθος και δε λογαριάζεται με βάση απλώς την ποσότητά της. Διακρίνει την εργασία σε εκείνη που απαιτείται για την παραγωγή ενός προϊόντος και σε εκείνη η οποία χρειάζεται για την παραγωγή του πάγιου κεφαλαίου (μηχανημάτων, κτιρίων, κτλ.). Αναγνωρίζεται, με λίγα λόγια, ότι η εργασία αποτελεί κύρια αξία και ότι το κεφάλαιο ενσωματώνει εργασία, μια ιδέα η οποία αναπτύσσεται αργότερα στη θεωρία του Μαρξ.

β) Χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα τη γεωργική παραγωγή και ως μονάδα μέτρησης το σιτάρι, επιχειρεί να δώσει μια γενική εικόνα για την εξέλιξη της οικονομίας. Σύμφωνα με το παράδειγμά του, στο βαθμό που ο πληθυσμός αυξάνεται, η καλλιέργεια επεκτείνεται και σε λιγότερο γόνιμα εδάφη, όπου χρειάζεται περισσότερη εργασία για την παραγωγή σίτου.

Η τιμή του προϊόντος, επομένως, ανεβαίνει, ενώ οι ιδιοκτήτες της εύφορης γης θα ζητούν υψηλότερο ενοίκιο, με αποτέλεσμα να μειώνεται το κέρδος του επιχειρηματία. Ο ρυθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου επιβραδύνεται και οι μισθοί παραμένουν στο ελάχιστο όριο διαβίωσης. Η φθίνουσα απόδοση της γης μπορεί να αναβληθεί, όχι και να αναιρεθεί, με την εισαγωγή νέων τεχνολογιών. Ενώ θεωρούσε ότι η υποκατάσταση της ανθρώπινης εργασίας από τις μηχανές θα ήταν συμφέρουσα για το γαιοκτήμονα και καπιταλιστή, δεν πίστευε ότι ήταν το ίδιο συμφέρουσα και για την τάξη των εργατών.

γ) Στη θεωρία του διεθνούς εμπορίου, ο Ρικάρντο διατυπώνει το νόμο του συγκριτικού πλεονεκτήματος. Αν, για παράδειγμα, δύο χώρες Α και Β παράγουν δύο αγαθά, λόγου χάρη ρούχα και κρασί, θα αναπτύξουν εμπορικές σχέσεις μεταξύ τους εφόσον υπάρχουν

διαφορές ως προς το κόστος των προϊόντων αυτών. Αν δηλαδή η χώρα Α έχει συγκριτικό πλεονέκτημα στην παραγωγή του προϊόντος Α, το κρασί είναι φθηνότερο στην Α και τα ρούχα στη Β, και, αντιστρόφως, τα ρούχα είναι ακριβότερα στην Α και το κρασί στη Β, τότε θα εξειδικευτεί καθεμιά στην παραγωγή του προϊόντος στο οποίο διαθέτει συγκριτικό πλεονέκτημα και οι συναλλαγές τους θα είναι αμοιβαία επωφελείς. Η ιδέα αυτή του Ρικάρντο, με την οποία υποστηρίζεται η ελευθερία του εμπορίου, αντιτασσόταν στη δασμολόγηση των εισαγόμενων προϊόντων, η οποία προστάτευε το εθνικά προϊόντα.

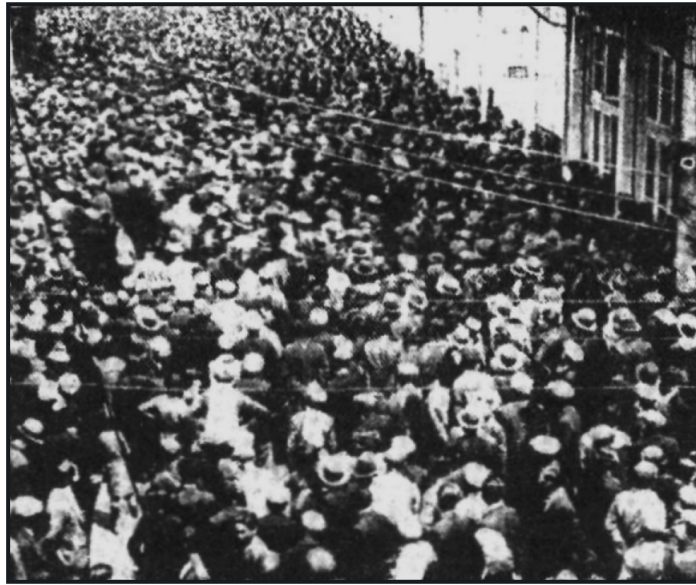
Ο Ντέιβιντ Ρικάρντο (David Ricardo, 1772–1823) γεννήθηκε στο Λονδίνο προερχόμενος από ολλανδοεβραϊκή οικογένεια. Ακολουθώντας την παράδοση της οικογένειάς του, σταδιοδρομεί από νεαρή ηλικία ως χρηματιστής. Σημαντική επίδραση άσκησε το θεωρητικό του έργο, από το οποίο ξεχωρίζουν οι Αρχές της Πολιτικής Οικονομίας και της Φορολογίας (1817) ως ένα από τα βασικά έργα της κλασικής σχολής της Οικονομίας. Από το 1819 μέχρι το τέλος της ζωής του ήταν μέλος του Κοινοβουλίου.

3.2.3. Καρλ Μαρξ: μισθωτή εργασία και κεφάλαιο

Ο Μαρξ φτάνει στο Λονδίνο το 1849, με την ιδέα ότι η διαμονή του θα ήταν προσωρινή. Τελικά έζησε εκεί μέχρι το θάνατο του (1883). Επρόκειτο για μια περίοδο μεγάλης οικονομικής ανέχειας, αλλά και πυρετώδους πνευματικής παραγωγής. Ο Μαρξ επισκεπτόταν καθημερινά τη βιβλιοθήκη του Βρετανικού Μουσείου, όπου έμενε μέχρι το βράδυ, ενώ συχνά συνέχιζε την εργασία του και τη νύχτα. Το 1859 εκδίδεται το βιβλίο Για την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας και το 1867 ο πρώτος τόμος του Κεφαλαίου, ένας καθοριστικός σταθμός στη διεθνή έρευνα, αλλά και στο διεθνή σοσιαλισμό.

«Δεν είναι η συνείδηση των ανθρώπων που προσδιορίζει την ύπαρξή τους, αλλά, αντίθετα, η κοινωνική τους ύπαρξη προσδιορίζει τη συνείδησή τους», όπως γράφει στον πρόλογο του έργου Για την Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας. Ενώ για τον Άνταμ Σμιθ η οικονομία λειτουργεί με βάση το ατομικό συμφέρον, για τον Μαρξ η πορεία κατανόησης εκκινεί από την αντίθετη κατεύθυνση, δηλαδή από τη μελέτη των οικονομικών σχέσεων. Η κοινωνία της αγοράς θεωρείται ότι λειτουργεί συμφωνά με νόμους οι οποίοι αφορούν την παραγωγή και την κυκλοφορία των εμπορευμάτων, και όχι συμφωνά με τις επιθυμίες και τη βούληση των ατόμων· η βούληση και οι επιθυμίες των ατόμων διαμορφώνονται μέσα από τη δομή του οικονομικού συστήματος και τη θέση τους σε αυτό. Ως εκ τούτου, η θεωρία πρέπει να επικεντρωθεί στην αντικειμενική διαδικασία της παραγωγής και όχι στην υποκειμενική διαδικασία λήψης αποφάσεων.

Για τον Μαρξ, τα συμφέροντα των ατόμων δεν είναι απομονωμένα και ανεξάρτητα μεταξύ τους. Οι ανάγκες και τα συμφέροντα του ατόμου εξαρτώνται από τη θέση του στην παραγωγική διαδικασία· αν δηλαδή είναι εργάτης, καπιταλιστής, κτλ., θα έχει ανάλογα συμφέροντα και ανάγκες. Το ιδιωτικό συμφέρον κατανοείται καλύτερα αν κατανοήσουμε πρώτα την τάξη στην οποία ανήκει το άτομο. Ο καταμερισμός της εργασίας διαιρεί τα άτομα σε τάξεις και τα συμφέροντα που υπερασπίζονται τα άτομα εκφράζουν κυρίως τα συμφέροντα της τάξης στην οποία ανήκουν. Αυτά τα συμφέροντα όμως είναι αντίθετα μεταξύ τους αν, για παράδειγμα, οι εργάτες πετύχουν μια άνοδο στους μισθούς τους, αρχικά τουλάχιστον από θα αποβεί σε βάρος του κέρδους της καπιταλιστικής τάξης. Για τον Μαρξ, όμως, το καπιταλιστικό σύστημα δε θεωρείται ότι υπάρχει με σκοπό τη διευκόλυνση ιδιωτικών αναγκών, για παράδειγμα της καπιταλιστικής τάξης, όπως μπορεί να πιστεύουν τα μέλη αυτής της τάξης αλλά και της εργατικής. Στο πλαίσιο αυτού του συστήματος, θεωρείται

ότι διευκολύνεται η συσσώρευση του κεφαλαίου και η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων.

Η οικονομική θεωρία του Μαρξ μπορεί να υποστηριχθεί ότι βασίζεται στην έννοια της εργασίας, η οποία αναδεικνύεται ως αξία. Το κεφάλαιο, ένας βασικός συντελεστής της παραγωγής, που περιλαμβάνει μηχανές, βιομηχανικές εγκαταστάσεις, κτλ., είναι προϊόν της εργασίας. Η αξία των εμπορευμάτων υπολογίζεται με βάση την εργασία. Η αξία ενός φορέματος είναι μεγαλύτερη από την αξία του υφάσματος από το οποίο είναι φτιαγμένο, γιατί έχει προστεθεί η ανθρώπινη εργασία. Ο Μαρξ όμως δε λογαριάζει απλώς την ποσότητα της εργασίας που χρησιμοποιήθηκε, γιατί «τότε, όσο πιο ακαμάτης ή αδέξιος είναι ένας εργάτης, τόσο μεγαλύτερης αξίας είναι το εμπόρευσμά του», αλλά ξεχωρίζει την απλή μέση εργασία από την εξειδικευμένη. Η εξειδικευμένη εργασία νοείται ως πολλαπλασιασμένη και σύνθετη εργασία, για την οποία έχει δαπανηθεί περισσότερος χρόνος και δύναμη από την απλή.

Η εργατική δύναμη κατανοείται και ως εμπόρευμα, το οποίο έχει μια αξία όπως κάθε εμπόρευμα. Ο εργαζόμενος, πουλώντας την εργατική του δύναμη, αγοράζει τα προς το ζην, αλλά παράγει και υπεραξία. Ο εργαζόμενος δεν πληρώνεται όσο αξίζει η εργασία του, αλλά το επιπλέον της αξίας της, την επιπλέον απλή-ρωτη εργασία, την ιδιοποιείται ο κεφαλαιοκράτης. Δεν πρόκειται όμως για μια εγωιστική ενέργεια, με δεδομένο ότι η υπεραξία αυτή είναι απαραίτητη για να επενδυθεί στα παραγωγικά μέσα, για να φτιαχτούν και να εισαχθούν στην παραγωγή νέα τελειότερα εργαλεία. Η υπεραξία βέβαια έχει αποτελέσει αντικείμενο μεγάλης

διαμάχης ανάμεσα στην εργατική και στην καπιταλιστική τάξη, κατά την οποία η μεν εργατική τάξη επιδιώκει να μειώσει την αναλογία της υπεραξίας, ενώ η κεφαλαιοκρατική τάξη να την αυξήσει. Ο Μαρξ, στο έργο του Τα Θεμέλια της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας, αναφέρει ότι, στο βαθμό που αναπτύσσεται η μεγάλη βιομηχανία, η αύξηση του πλούτου δε θα εξαρτάται από το χρόνο της απλής εργασίας, αλλά από τις εφαρμογές της επιστήμης στην παραγωγή. Προβλέπει με άλλα λόγια την εμφάνιση της αυτοματοποίησης και τον περιορισμό της απλής όσο και χρονοβόρας εργασίας.

Ο Μαρξ διαπιστώνει στον καπιταλισμό την τάση για μια όλο και μεγαλύτερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, για την τελειοποίηση των εργαλείων, την αύξηση της παραγωγής και τη μεγαλύτερη αποδοτικότητα της εργασίας. Οι καπιταλιστές είναι υποχρεωμένοι να ανεβάζουν το επίπεδο της παραγωγής τους, να επενδύουν στα μέσα παραγωγής τους, να εξαπλώσουν τις αγορές τους. Ανάμεσα σκι μέλη της καπιταλιστικής τάξης ο Μαρξ διαπιστώνει έναν ανταγωνισμό· οι καπιταλιστές επιδιώκουν να εξαπλώσουν τις αγορές τους σε βάρος των ανταγωνιστών τους. μειώνοντας, για παράδειγμα, τις τιμές των προϊόντων τους. Αυτό τους υποχρεώνει να τελειοποιούν διαρκώς την τεχνολογία που διαθέτουν, δηλαδή να κάνουν επενδύσεις σε νέα μηχανήματα, αλλά και να βρίσκουν νέους τρόπους για την εκμετάλλευση της εργατικής δύναμης. Με λίγα λόγια, η έμφαση αποκλειστικά στην ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων φέρνει στην επιφάνεια μια εικόνα σύγκρουσης τόσο ανάμεσα στα μέλη της καπιταλιστικής τάξης όσο και ανάμεσα σε αυτή και την εργατική.

Ο Μαρξ, ενώ τόνιζε τον ιστορικά αναγκαίο ρόλο του κεφαλαίου, εντούτοις θεωρούσε, με βάση την ανατομία των προβλημάτων που εντοπίζει, την ανάγκη για τη μετατροπή των ανταγωνιστικών και εκμεταλλευτικών σχέσεων με την εγκαθίδρυση ισότιμων και δίκαιων σχέσεων, οι οποίες με τη σειρά: τους θα ευνοούσαν την απελευθέρωση εκείνων των ανθρώπινων δυνάμεων που περιορίζονται στο πλαίσιο των καπιταλιστικών σχέσεων.

3.2.4. Τζων Κέυνς: Η πολιτική του κράτους στη μεγάλη κρίση

Το μαύρο Οκτώβριο του 1929 παρουσιάζεται μια άνευ προηγουμένου πτώση στο Χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης. Η ύφεση που ακολούθησε εξαπλώθηκε στην Ευρώπη. Όπως λέγεται, «όταν η Αμερική φταρνίζεται, ο υπόλοιπος κόσμος αρπάζει πνευμονία». Η φτώχεια ήταν έκδηλη και ακόμη μεγαλύτερος ήταν ο φόβος της στέρησης, ενώ οι κυβερνήσεις στην Ευρώπη και στην Αμερική εκδήλωναν πλήρη αδυναμία να αντιμετωπίσουν την παράλυση της οικονομίας.

Μέσα από τα κείμενα του Κέυνς, τα οποία γράφονται σε αυτή την κρίσιμη εποχή, είναι φανερό το ενδιαφέρον του για έναν καλύτερο κόσμο. Ο Κέυνς, ευαισθητοποιημένος απέναντι στην εξαθλίωση της εποχής, ασκούσε έντονη κριτική στις κυβερνήσεις για το πλημμελές τους έργο.

Σύμφωνα με τη Γενική Θεωρία Απασχόλησης, Τόκου και Χρήματος, που είναι το κύριο έργο του Κέυνς, για να

υπάρχει πλήρης απασχόληση, χρειάζεται να παρέμβει η κυβέρνηση στο παιχνίδι της ελεύθερης οικονομίας. Αυτή η αντίληψη ξεσήκωσε πολλές συζητήσεις κατά τη δεκαετία του '30. Ας σημειωθεί όμως ότι ο Κέυνς ήταν υπέρ μιας καπιταλιστικής και όχι μιας σοσιαλιστικής κοινωνίας, προσανατολισμένος σε ένα σταθερό κοινοβουλευτικό σύστημα.

Ο Κέυνς (John Maynard Keynes, 1883–1946) γεννήθηκε στο Καίμπριτζ τη χρονιά που πέθανε ο Μαρξ. Ακολούθησε ακαδημαϊκή σταδιοδρομία διδάσκοντας Οικονομία στο Κινγκ'ς Κόλλετζ στο Καίμπριτζ. Διεύθυνε το περιοδικό *Economic Journal*, ένα από τα σημαντικότερα οικονομικά περιοδικά διεθνώς. Ασχολήθηκε σε υπεύθυνη θέση με τις υποθέσεις του Υπουργείου Οικονομικών της χώρας του, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και διατύπωσε τις ιδέες του για την οικονομική διαχείριση στο έργο *Οι Οικονομικές Συνέπειες της Ειρήνης* (1919). Το 1930 αναλαμβάνει ως πρόεδρος μιας επιτροπής το ρόλο κυβερνητικού συμβούλου για την πρακτική αντιμετώπιση της ανεργίας. Το 1936 εκδίδεται το σημαντικότερο έργο του, *Γενική Θεωρία Απασχόλησης, Τόκου και Χρήματος*.

Η κεϋνσιανή θεωρία ασκεί κριτική στην ελεύθερη αγορά και στην ιδέα ότι αυτή μπορεί να απορυθμίζεται χάρη στις ιδιωτικές πρωτοβουλίες. Χαρακτηριστικά, ασκώντας κριτική στους θεωρητικούς που υποστηρίζουν την οικονομία του ελεύθερου ανταγωνισμού, γράφει ότι «σκοπός της ζωής είναι να φαγωθούν τα

φύλλα που βρίσκονται στα ψηλότερα κλαδιά, και ο καλύτερος τρόπος για την επιτυχία του σκοπού αυτού είναι να επιτραπεί στις καμηλοπαρδάλεις με τους ψηλότερους λαιμούς να εξολοθρεύσουν με την πείνα τις καμηλοπαρδάλεις εκείνες που έχουν πιο κοντό λαιμό».

Η κεϋνσιανή προσέγγιση επικεντρώνεται στην ασάθεια της διαδικασίας ανάπτυξης στην οικονομία, θεωρεί, για παράδειγμα, ότι οι ατομικοί παραγωγοί μπορεί να μη βρίσκουν αγοραστής για τα προϊόντα τους, υποστηρίζοντας ότι αυτό είναι πρόβλημα όχι ατομικό αλλά συνδεδεμένο με το οικονομικό σύστημα. Συμφωνεί με τον Μαρξ ότι οι οικονομίες έχουν την τάση να οδηγούνται σε κρίσεις, δηλαδή να εμφανίζουν ανεργία, να μην απορροφώνται ικανοποιητικά τα προϊόντα που παράγονται και να υπάρχουν προβλήματα στην παραγωγή τους. Θεωρεί όμως ότι οι κρίσεις μπορούν να αποφευχθούν χάρη στην παρέμβαση ενός ισχυρού κράτους. Το κράτος παρεμβαίνει στη ρύθμιση των μισθών, της παραγωγής και της κατανομής του πλούτου.

Ο Κέυνς, στη θέση του ατομικού ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής και της επιχείρησης που ανήκει σε έναν ιδιώτη, τοποθετεί τη συμμετοχική ένωση (corporation), ανανεώνοντας έναν παλαιό θεσμό, τη συντεχνία. Χαρακτηριστικά γράφει: «Προτείνω κατά έναν τρόπο την επάνοδο στις μεσαιωνικές αντιλήψεις των χωριστών αυτονομιών. Επιπλέον, στην Αγγλία τουλάχιστον, οι συντεχνίες αποτελούν τρόπο διακυβέρνησης που δεν έπαψε ποτέ να είναι σημαντικός όσο και ταιριαστός με τους θεσμούς μας. Δεν είναι δύσκολο να παρακολουθήσουμε παραδείγματα χωριστών αυτονομιών από αυτές που ήδη υπάρχουν και οι οποίες έχουν φτάσει ή πλησιάζουν στη μορφή που προτείνω:

τα πανεπιστήμια, η Τράπεζα της Αγγλίας, ο Οργανισμός Λιμένος Λονδίνου, ίσως ακόμη και οι σιδηροδρομικές εταιρείες». Η ιδιοκτησία ανήκει στην ένωση στην οποία τα άτομα συμμετέχουν. Πρόκειται για μια λύση που βρίσκεται ανάμεσα στο άτομο και στο κράτος, με την οποία δίδεται έμφαση στη ρευστή μορφή του κεφαλαίου, το χρήμα, και όχι στην ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, του υλικού κεφαλαίου. Έτσι, τα προβλήματα μετατοπίζονται στο πεδίο της κυκλοφορίας του χρήματος.

**Ι. Σόγερ,
Γραφείο ευρέσεως εργασίας, 1927**

Ιδεώδες για τον Κέυνς είναι η πλήρης απασχόληση. Όπως παρατηρεί, το επίπεδο απασχόλησης προσδιορίζεται από το επίπεδο παραγωγής, δηλαδή, αν η παραγωγή αυξάνεται γρήγορα, οι επιχειρήσεις απασχολούν περισσότερους εργαζομένους. Η παραγωγή, με τη σειρά της, εξαρτάται από την αποτελεσματική ζήτηση.

Η «αποτελεσματική ζήτηση» σημαίνει ότι υπάρχει αναπτυγμένη αγοραστική ικανότητα. Η παραγωγή, με λίγα λόγια, καθορίζεται από την ικανοποιητική ζήτηση.

Στη Βίβλο υπάρχουν πολλές παραβολές που υπογραμμίζουν τα αγαθά της αποταμίευσης. Επρόκειτο για μια αρχή που νομιμοποιήθηκε σε οικονομίες σε ανάπτυξη, όπως η αγγλική ή η γαλλική κατά τον 19ο αιώνα, η ινδική, κατά τον 20ό, ενώ και στη χώρα μας πολλοί θα θυμούνται την ετήσια έκθεση που έγραφαν οι μαθητές κάθε Οκτώβριο για τα αγαθά της αποταμίευσης.

Εντούτοις ο Κέυνς δε συμφωνεί με αυτή την αρχή, ειδικά όταν έχει αναπτυχθεί αρκετά η οικονομία, θεωρώντας ότι είναι πιο σημαντικές οι νέες επενδύσεις. Αυτή την πρόταση για δαπάνες υπέρ νέων επενδύσεων τη συνέδεσε με τη λύση απέναντι στο πρόβλημα της ανεργίας, εφόσον με τις νέες επενδύσεις δημιουργούνται νέες θέσεις εργασίας.

Θεωρούσε όμως ότι κατεξοχήν αυτή η παρέμβαση για το άνοιγμα των επενδύσεων έπρεπε να γίνει από το κράτος, το οποίο και έχει τη δυνατότητα να αναλάβει μεγάλα έργα, όπως οδοποιίας, ανέγερσης σχολικών κτιρίων, νοσοκομείων, βιβλιοθηκών, κτλ.

Παραδόξως όμως τα μέτρα για την ανεργία και την πραγματοποίηση μεγάλων έργων δεν επιχειρήθηκε να ληφθούν από την πατρίδα του Κέυνς, την Αγγλία, αλλά από την Αμερική. Το 1933, κατά την προεδρία του Ρούζβελτ, με το New Deal (Νέα Συμφωνία), παρεμβαίνει ενεργά το κράτος εφαρμόζοντας μια πολιτική ανόδου των μισθών, προκειμένου να αυξηθεί η κατανάλωση, αναλαμβάνει δε μεγάλα έργα με τα οποία διασφαλίζονται πολλές νέες θέσεις εργασίας. Με την πολιτική αυτή, επιχειρείται να περιοριστεί η ανεργία, η

περιθωριοποίηση των ατόμων, η εγκληματικότητα, να δοθούν κάποιες λύσεις στο πρόβλημα της κρίσης και να αποφευχθεί η επανάσταση ή ο πόλεμος, χωρίς να οδηγηθεί το κοινωνικοοικονομικό σύστημα είτε προς το φασισμό είτε προς τον κομμουνισμό.

3.3. ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ

Η Κοινωνιολογία εμφανίζεται ως ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος τον 19ο αιώνα. Στον αιώνα αυτό έχουν φανεί τα αποτελέσματα των μεγάλων πολιτικών και κοινωνικών επαναστάσεων οι οποίες συνέβησαν κατά το τελευταίο τέταρτο του προηγούμενου αιώνα στην Αμερική και στην Γαλλία, καθώς και της Βιομηχανικής Επανάστασης. Το κέντρο βάρους της οικονομικής ανάπτυξης μετατοπίζεται από το αγροτικό στο βιομηχανικό σύστημα παραγωγής, ενώ οι άνθρωποι μεταφέρονται μαζικά από την ύπαιθρο στις πόλεις. Τα γεγονότα αυτά έθεσαν στο επίκεντρο της σκέψης και της πράξης την επαναδιοργάνωση των κοινωνικών σχέσεων.

Η κοινωνιολογική θεωρία αναπτύχθηκε αποδίδοντας μεγάλη έμφαση στην επιστημονική μέθοδο. Αρχικά χρησιμοποιήθηκαν ως δάνεια πρότυπα από τη Φυσική, τη Βιολογία, τη Φυσιολογία, στη συνέχεια όμως έγινε προσπάθεια ώστε η Κοινωνιολογία να εξοπλιστεί με τις δικές της έννοιες και τα δικά της μεθοδολογικά: εργαλεία για την εξήγηση των κοινωνικών φαινομένων.

Η Κοινωνιολογία είναι ένας τρόπος να κατανοούμε και να εξηγούμε τις κοινωνικές σχέσεις και τις συμπεριφορές των ατόμων στην κοινωνία. Διαβάζουμε, για παράδειγμα, στον Τύπο: «Αποτυχία των μαθητών στις

γενικές εξετάσεις». Ακούμε γύρω μας να λένε: «Φταίνε οι μαθητές οι οποίοι δε διαβάζουν», «Φταίνε οι καθηγητές που δεν κάνουν σωστά τη δουλειά τους», «Φταίει ο υπουργός και οι σύμβουλοί του», «Φταίει το σύστημα». Συνήθως επιχειρείται βιαστικά να βρεθεί μια αιτία, η οποία είτε προσωποποιείται είτε είναι πολύ αόριστη. Η Κοινωνιολογία, αν και περιλαμβάνει την προσωπική εμπειρία, τις ατομικές πεπιοθήσεις, τις ποικίλες συμπεριφορές στους διάφορους χώρους της κοινωνικής ζωής, δεν είναι απλώς το άθροισμά τους. Επιχειρεί να εισαγάγει κριτήρια και μεθόδους με τις οποίες μελετούνται τα φαινόμενα της κοινωνικής ζωής και ελέγχονται οι προτάσεις που διατυπώνονται γι' αυτά.

Μελετά την κοινωνική ζωή του ανθρώπου, τις ομάδες και τις διάφορες κοινωνίες, επιχειρώντας μεθοδικά να διακρίνει τους τρόπους οργάνωσής τους. Επικεντρώνεται στη μελέτη των θεσμών, όπως η οικογένεια, η εκπαίδευση, το κράτος, ο στρατός, η Εκκλησία, κ.ά. Μελετά πώς οι θεσμοί αλληλενεργούν, πώς διαμορφώνονται οι συμπεριφορές των ατόμων στα πλαίσια των θεσμών, ποιες επιδράσεις ασκεί η κοινωνία στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των ατόμων. Με λίγα λόγια, η κοινωνιολογική σκέψη περιγράφει αυτό το οποίο συμβαίνει και αυτό που καθένας προσπαθεί να αντιληφθεί, αλλά επιχειρεί να οργανώσει μεθοδικά τους τρόπους εξήγησής του, τις διαδικασίες μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται οι κοινωνίες, οι συμπεριφορές και οι αντιλήψεις.

Οι κοινωνιολόγοι, αν και επιχειρούν να εξετάσουν την κοινωνία ως αντικείμενο, δηλαδή από απόσταση, χρησιμοποιώντας μεθοδικούς τρόπους παρατήρησης και οργανώνοντας επιστημονικούς τρόπους εξήγησης,

ταυτόχρονα μετέχουν σε αυτό το αντικείμενο, επηρεάζονται από τις εξελίξεις του, από τον πολιτισμό στον οποίο ανήκουν, από τις εξελίξεις της επιστήμης, από την πολιτική ατμόσφαιρα και τις αξίες της εποχής. Η κοινωνιολογική σκέψη μετέχει και η ίδια στην εξέλιξη της κοινωνίας επηρεάζοντάς την. Οι έρευνές της δε μένουν κλεισμένες σε κάποια συρτάρια, αλλά κυκλοφορούν επηρεάζοντας την επίσημη πολιτική, τη λειτουργία των θεσμών, τις συνειδήσεις των πολιτών.

Γιατί ενδιαφέρουν οι κλασικές θεωρίες; Στην ενότητα αυτή θα ασχοληθούμε με κλασικούς θεωρητικούς της Κοινωνιολογίας, όπως ο Κοντ, ο Ντυρκέμ, ο Μαρξ και ο Βέμπερ. Ο λόγος είναι ότι οι θεωρητικοί αυτοί συνεισέφεραν στην ανάδειξη της Κοινωνιολογίας ως επιστήμης. στην επιστημονική διερεύνηση της κοινωνίας, στην οργάνωση υποδειγμάτων και μεθόδων οι οποίες ήταν χρήσιμες όχι μόνο για την εποχή τους αλλά και για σημερινούς κοινωνιολόγους. Οι θεωρίες τους, όπως θα διαπιστώσουμε, διαφέρουν αναμεταξύ τους. Η Κοινωνιολογία θεμελιώνεται σε διαφορετικά υποδείγματα. Επιπλέον, οι θεωρίες αυτές είναι «κλασικές» δηλαδή μπορούν να είναι πάντα επίκαιρες, με δεδομένο ότι έχουν συλλάβει βασικά προβλήματα τα οποία μας απασχολούν και σήμερα και έχουν τη δύναμη να αντέχουν στο χρόνο και στην πίεση σύγχρονων ερωτημάτων, να εμπνέουν, να ανανεώνονται.

3.3.1. Η γένεση της Κοινωνιολογίας – Ο Αύγουστος Κοντ και η Κοινωνιολογία ως κοινωνική Φυσική

Η Κοινωνιολογία ως κοινωνική Φυσική. Ο Κοντ ως κύρια προβλήματα της εποχής του βλέπει την αναρχία, το χάος των ιδεών, την πολιτική διαφθορά, την αναποτελεσματική διοίκηση, τα οποία θεωρούσε ότι προέκυψαν ως ένα σημαντικό βαθμό από τον Διαφωτισμό και τη Γαλλική Επανάσταση. Απέναντι στο χάος των ιδεών, προτείνει το θετικισμό ή **Θετική Φιλοσοφία**, τον οποίο εννοούσε ως την αναζήτηση των σταθερών νόμων που ίσχυαν και για το φυσικό κόσμο και για την κοινωνία. Τον όρο «Κοινωνιολογία», τον οποίο καθιερώνει το 1822, τον εννοεί ως **κοινωνική Φυσική**. Τη νέα αυτή επιστήμη την αντιμετωπίζει σύμφωνα με το πρότυπο των Φυσικών Επιστημών. Τοποθετεί την Κοινωνιολογία στην υψηλότερη βαθμίδα μιας κλίμακας η οποία αρχίζει με τα Μαθηματικά και την Αστρονομία και συνεχίζει με τη Φυσική, τη Χημεία και τη Βιολογία, με την ιδέα ότι η επιστήμη αυτή θα μπορούσε να αντιμετωπίσει και να λύσει τα προβλήματα της κοινωνικής ζωής.

Μια βασική συνεισφορά του στην ιστορία της κοινωνιολογικής σκέψης είναι η διάκριση ανάμεσα σε δυο προβλήματα, τα οποία όμως συνδέονται μεταξύ τους. Το πρώτο συνοψίζεται στο ερώτημα: «Τι εξασφαλίζει τη συνοχή της κοινωνίας». Αφορά τη μελέτη της δομής της κοινωνίας στη η μορφή που εμφανίζει, και ονομάζεται **κοινωνική στατική**. Πρόκειται για τη μελέτη που αφορά τους νόμους αλληλενέργειας

ανάμεσα (πα μέρη του κοινωνικού συστήματος, τον τρόπο με τον οποίο τα μέρη ή δομές λειτουργούν και τη σχέση τους με το ευρύτερο κοινωνικό σύστημα. Ο Κοντ θεωρεί τα μέρη και το όλον του κοινωνικού συστήματος σε κατάσταση αρμονίας.

Ο Αύγουστος Κοντ (August Comte, 1798–1857), όταν φοιτούσε στην Πολυτεχνική Σχολή, στο Μονπελιέ, ο ίδιος και όλη του η τάξη αποβλήθηκαν για τις πολιτικές τους ιδέες και την επαναστατική τους δράση. Το γεγονός όμως αυτό δεν αποτέλεσε ανασταλτικό παράγοντα ούτε για τις πνευματικές του ενασχολήσεις ούτε και για τη μετέπειτα ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία. Για αρκετά χρόνια ήταν γραμματέας και μαθητής του φιλοσόφου και κοινωνικού στοχαστή Ανρί Σαιν–Σιμόν (Claude Henri Saint–Simon), ο οποίος ήταν θετικιστής, πίστευε δηλαδή ότι για τη μελέτη των κοινωνικών φαινομένων μπορούν να χρησιμοποιηθούν οι ίδιες μέθοδοι όπως και για τις Φυσικές Επιστήμες – μια πεποίθηση την οποία υιοθέτησε και ο Κοντ. Έργα: Μαθήματα Θετικής Φιλοσοφίας (6 τόμοι, 1830–1842), Λόγος περί του Θετικού Πνεύματος (1844), Σύστημα Θετικής Πολιτικής Οργάνωσης (4 τόμοι, 1851–1854), Ο Κατηχισμός της Θετικής Θρησκείας (1852), Υποκειμενική Σύνθεση (1856).

Το δεύτερο πρόβλημα το οποίο ξεχωρίζει συνδέεται με τις κινήσεις της κοινωνίας προς νέους σκοπούς και του έδωσε την ονομασία **κοινωνική δυναμική**.

Πρόκειται για τη μελέτη της κοινωνικής αλλαγής, της διαδοχής των κοινωνικών φαινομένων και των νόμων οι οποίοι τα διέπουν. Ο ίδιος χαρακτηρίζει την κοινωνική δυναμική «Θεωρία της Φυσικής Προόδου της Ανθρώπινης Κοινωνίας».

Ο νόμος των τριών σταδίων. Το υπόδειγμα του για την εξέλιξη της κοινωνίας βασίζεται στη θεωρία του για την εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης, την οποία έβλεπε να πραγματοποιείται σε τρία στάδια. Ο περίφημος **νόμος των τριών σταδίων** αφορούσε την ωρίμανση της ανθρώπινης σκέψης, όλων των κλάδων της γνώσης, την Ιστορία του κόσμου. Το πρώτο και αναγκαίο σημείο εκκίνησης είναι το **θεολογικό στάδιο**. Σε αυτό η ανθρώπινη σκέψη αναζητά την απόλυτη γνώση, την ουσία των πραγμάτων, την προέλευση και το σκοπό τους. Όλα τα φαινόμενα θεωρούνται ότι προκαλούνται από υπερφυσικές αιτίες και υπηρετούν θεϊκούς σκοπούς. Σε αυτό το στάδιο δε θεωρείται ότι υπάρχει πρόοδος στη γνώση και στην κοινωνική ζωή. Στο **μεταφυσικό στάδιο** τη θέση των υπερφυσικών δυνάμεων στην εξήγηση των αιτιών και των σκοπών καταλαμβάνουν αφηρημένες δυνάμεις, όπως η φύση ή η θέληση του λαού. Το στάδιο αυτό έχει πιο πολλή σημασία ως εκείνο το οποίο μεσολαβεί ανάμεσα στο πρώτο, το θεολογικό, και το τρίτο, το **θετικιστικό στάδιο**. Στο τελικό και σημαντικότερο στάδιο, το θετικιστικό, σταματά η μάταιη έρευνα για τις αρχικές αιτίες και τους σκοπούς, η αναζήτηση υπερφυσικών όντων, και ερευνώνται οι σταθεροί νόμοι που διέπουν όλα τα κοινωνικά φαινόμενα.

Γενική εκτίμηση για τη συνεισφορά του έργου. Η θεωρία του Κοντ θεωρείται ότι τείνει σε υπεραπλουστεύσεις και ότι επιβάλλει γενικά θεωρητικά σχήματα σε

οτιδήποτε, ανεξάρτητα από το αν ταιριάζουν ή όχι. Ως κύρια συνεισφορά της αναγνωρίζεται η καθιέρωση του όρου «Κοινωνιολογία», η διάκριση των όρων «κοινωνική στατική» και «κοινωνική δυναμική» και η εισαγωγή στην κοινωνιολογική έρευνα διάφορων μεθόδων, όπως η παρατήρηση, το πείραμα, η σύγκριση, η ιστορική έρευνα. Ειδικά η θεωρία για την κοινωνική στατική, που επικεντρώνεται σε δομές, λειτουργίες και στην έννοια της εξισορρόπησης, είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη του σύγχρονου δομικού λειτουργισμού. Το έργο του Κοντ για την κοινωνική δυναμική προσέφερε πολλά στις μετέπειτα θεωρίες εξέλιξης και κοινωνικής αλλαγής.

3.3.2. Ο Καρλ Μαρξ και η διαλεκτική των κοινωνικών σχέσεων

Το έργο του Μαρξ δεν μπορεί να υπαχθεί σε μια αποκλειστικά Κοινωνική Επιστήμη, αν και επηρέασε τις κατευθύνσεις έρευνας της Κοινωνιολογίας, της Πολιτικής Οικονομίας, της Πολιτικής, του Δικαίου. Προσέφερε μεθόδους οι οποίες χρησιμεύουν σε μια κριτική ανάλυση της καπιταλιστικής κοινωνίας αλλά και κάθε κοινωνίας. Η θεωρία του συνάντησε αφ' ενός θερμούς υποστηρικτές, αφ' ετέρου έντονη αποδοκιμασία και την προσπάθεια να αγνοηθεί. Κυρίως του ασκείται η κριτική ότι δεν ήταν ένας απλός παρατηρητής των κοινωνικών φαινομένων, αλλά έθεσε αξιολογήσεις και πολιτικά προγράμματα στο κέντρο της θεωρίας του, όπως ότι η κοινωνία είναι εκμεταλλευτική και θα πρέπει να αλλάξει μέσω επαναστατικής πράξης.

Η διαλεκτική των ταξικών κοινωνικών σχέσεων.

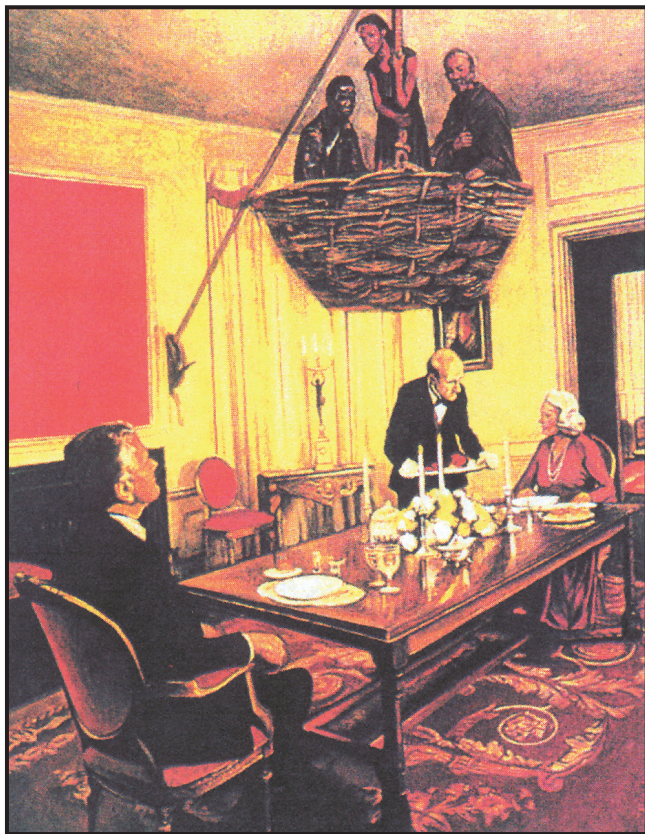
Ο Μαρξ, σε ένα σύντομο έργο του, τις Θέσεις για τον Φόουερμπαχ, διατυπώνει τη θέση ότι «Η πραγματική φύση του ανθρώπου είναι η ολότητα των κοινωνικών του σχέσεων». Η πρόταση αυτή σηματοδοτεί την αφετηρία για τη μελέτη των σχέσεων αυτών. Πώς όμως θα μελετηθούν οι κοινωνικές σχέσεις; Ο Μαρξ επιχειρεί τη μελέτη τους κατά διαλεκτικό τρόπο και εισάγοντας μια σειρά άλλων εννοιών, για την πληρέστερη περιγραφή και εξήγησή τους.

Ο Μαρξ έβλεπε ότι στη σύγχρονη κοινωνία διακρίνονται αφ' ενός όσοι κατέχουν τα μέσα παραγωγής, βιομηχανικές εγκαταστάσεις, μηχανές, κτλ., αφ' ετέρου όσοι δε διαθέτουν παρά την εργατική τους δύναμη, την οποία πωλούν στους προηγούμενους έναντι κάποιου μισθού. Οι πρώτοι αποτελούν την κεφαλαιοκρατική / καπιταλιστική τάξη και οι άλλοι την εργατική. Πρόκειται για τις δυο κυρίες τάξεις του καπιταλιστικού συστήματος. Οι υπόλοιπες τάξεις αναπτύσσονται στο ενδιάμεσο αυτών των δύο.

Η διαλεκτική μέθοδος ανάλυσης δεν είναι μια απλή, ευθύγραμμη σχέση αιτίας–αποτελέσματος. Πρώτον, υποδηλώνει όχι μόνο την επίδραση μιας αιτίας σε ένα αποτέλεσμα, αλλά και την επίδραση του αποτελέσματος στην αιτία. Για παράδειγμα, η εκμετάλλευση που υφίσταται η εργατική τάξη από την αστική/καπιταλιστική τάξη προκαλεί τη δυσφορία και τις αντιδράσεις των εργατών οι τελευταίοι, με τη σειρά τους, πιέζουν την αστική τάξη να διαφοροποιήσει τη στάση της ή επαναστατούν. Δεύτερον, στη διαλεκτική ανάλυση οι αξίες δε χωρίζονται από τα γεγονότα. Οι κοινωνικές σχέσεις θεωρείται ότι εμπεριέχουν αξίες, και έτσι χαρα-

κτηρίζονται ισότιμες, ελευθεριακές ή άνισες, εκμεταλλευτικές, κτλ. Τρίτον, οι δύο μεγάλες κοινωνικές τάξεις, σύμφωνα με τον Μαρξ, η εργατική και η καπιταλι-

**Π. Μάρκους,
Το δείπνο, 1995**

στική, δε θεωρούνται εντελώς ξεχωρισμένες μεταξύ τους. Η ύπαρξη της μιας είναι προϋπόθεση για την ύπαρξη της άλλης. Τέταρτον, η διαλεκτική ανάλυση δε βλέπει και δεν εξετάζει τις κοινωνικές σχέσεις απομονωμένες από το ιστορικό παρελθόν και την προοπτική του μέλλοντος. Επιχειρεί να τις μελετήσει τόσο ως προϊόντα της ιστορικής τους προέλευσης, όσο και να διακρίνει σε αυτές τις δυνατότητες του μετασχηματισμού

τους. Τέλος, η ανάλυση αυτή κατευθύνεται στη μελέτη του κοινωνικού συστήματος σε σχέση με την πράξη των υποκειμένων, ατόμων και ομάδων. Η μελέτη αυτής της διαπλοκής θεωρείται ότι συμβάλλει στην εξήγηση των κοινωνικών μεταβολών.

Η έμφαση στο ρόλο της πράξης των υποκειμένων αναδεικνύει τον τρόπο με τον οποίο αναλύεται η έννοια της συνείδησης. Ο Μαρξ δε θεωρούσε ότι η συνείδηση υφίσταται ως αφηρημένη έννοια, αλλά την εννοούσε σε σχέση με τον πραγματικό άνθρωπο. Ο άνθρωπος,

καθώς αναλαμβάνει διάφορες δραστηριότητες και συνεργάζεται με τους συνανθρώπους του, μετατρέπεται και ο ίδιος, μεταβάλλει τις ιδέες του, επινοεί νέες ιδέες, ανάγκες και γλώσσα. Πρόκειται για την ικανότητα του ατόμου να αναγνωρίζει νέες ιδιότητές του, αλλά και να ελέγχει τις δραστηριότητές του μέσω κοινής δράσης.

Οι αλλοτριωμένες σχέσεις.

Το κύριο ενδιαφέρον της κοινωνικής θεωρίας του Μαρξ προσανατολίζεται στη μελέτη των κοινωνικών σχέσεων στο πλαίσιο του καπιταλιστικού συστήματος. Η δομή αυτού του συστήματος οργανώνεται μέσα από τη σχέση ανάμεσα στις δύο κύριες τάξεις, την καπιταλιστική και την εργατική. Οι ταξικές σχέσεις θεωρείται ότι είναι αλλοτριωμένες. Η θεωρία του Μαρξ για την αλλοτρίωση (αλλότριος = ξένος) ή αποξένωση βασίζεται στην ταξική δομή της κοινωνίας.

Το φαινόμενο της αλλοτρίωσης, πρώτον, αναφέρεται στη σχέση του εργάτη με τη διαδικασία παραγωγής. Οι εργάτες είναι αποξενωμένοι από την παραγωγική διαδικασία, εφόσον η παραγωγική δραστηριότητα και το προϊόν της ανήκουν στην καπιταλιστική τάξη, η οποία κατέχει τα μέσα παραγωγής και παίρνει μόνο αυτή τις σχετικές αποφάσεις. Ο εργάτης έχει την εντύπωση ότι εργάζεται για το μισθό που του δίνεται. Έτσι, χάνει και το ενδιαφέρον του για τη διαδικασία της παραγωγής. Στην πραγματικότητα, η εργατική τάξη παράγει όλο το κοινωνικό προϊόν, από το οποίο λαμβάνει ωστόσο μέσω του μισθού μόνο ένα μέρος, ενώ το υπόλοιπο το ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής (βλ. 3.2.3.). Δεύτερον, ο εργάτης αισθάνεται αποξενωμένος από το προϊόν που παράγει, εφόσον αυτό ανήκει στους ιδιοκτήτες των μέσων παραγωγής

του, οι οποίοι αποφασίζουν και το πώς θα διατεθεί. Τρίτον, ο εργάτης είναι αποξενωμένος από τους άλλους εργάτες στο χώρο εργασίας. Τούτο ευνοείται μέσω των εντατικών ρυθμών εργασίας, με τον έντονο καταμερισμό των εργασιών και με την ανάπτυξη της τεχνολογίας. Καθώς δεν ευνοείται η συνεργασία, επικρατούν εντατικοί ρυθμοί εργασίας και ασκείται πίεση για αύξηση της παραγωγικότητας, ενώ υπάρχει ο φόβος της απόλυσης και της ανεργίας, οι σχέσεις ανάμεσα στους εργάτες γίνονται ανταγωνιστικές και συγκρουσιακές. Τέλος, οι εργαζόμενοι αποξενώνονται και από τους εαυτούς τους, εφόσον αισθάνονται ότι ανήκουν σε ένα μηχανισμό ο οποίος λειτουργεί ανεξάρτητα από τη δική τους θέληση.

Η αλλοτρίωση εκφράζεται στην ψευδή συνείδηση των ατόμων, τα οποία αισθάνονται ότι είναι κάτι άλλο από αυτό που είναι: για παράδειγμα, ο εργάτης ταυτίζεται με τον καπιταλιστή. Ο Μαρξ κάνει λόγο για ταξική συνείδηση, για τη συνείδηση την οποία αποκτά μια τάξη ως σύνολο, η οποία ευνοεί αλληλέγγυες μορφές δράσης για τη μεταβολή των συνθηκών της κοινωνικής ζωής.

Με λίγα λόγια, ο Μαρξ μελετά την κοινωνία με αφετηρία την ανάλυση των κοινωνικών σχέσεων, με διαλεκτικό τρόπο και κριτικά αξιακά κριτήρια. Επικεντρώνεται στις καπιταλιστικές σχέσεις, οι οποίες οργανώνονται σε ένα ταξικό κοινωνικό σύστημα. Ξεχωρίζει ως αποφασιστικής σημασίας τη σχέση ανάμεσα σε δύο τάξεις, την καπιταλιστική και την εργατική, για την εξέλιξη του κοινωνικού συστήματος. Εξετάζει κριτικά τα φαινόμενα της εκμετάλλευσης και της αλλοτρίωσης των σχέσεων. Ξεκινά με την ανάλυση των συγκρουσιακών σχέσεων,

επιχειρώντας όμως να διερευνήσει τη δυνατότητα μετασχηματισμού των σχέσεων σε σχέσεις αλληλεγγύης.

3.3.3. Ο Εμίλ Ντυρκέμ και η Κοινωνιολογία ως μελέτη των κοινωνικών γεγονότων

Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Ντυρκέμ, παρατηρώντας την εποχή του: «Η θρησκεία έχει χάσει το μεγαλύτερο μέρος της εξουσίας της. Η κυβερνητική εξουσία, αντί να ρυθμίζει την οικονομική ζωή, έγινε εργαλείο και υπηρέτης της... Η βιομηχανία, αντί να θεωρείται ως μέσο απέναντι σε ένα σκοπό που την υπερβαίνει, έγινε ο ύψιστος σκοπός των ατόμων και των κοινωνιών. Έτσι όμως όπως έχουν διεγερθεί οι επιθυμίες, έχουν ξεπεράσει κάθε περιοριστική αρχή... Τελικά αυτή η αποχαλίνωση των επιθυμιών επιδεινώθηκε από την ανάπτυξη της βιομηχανίας και τη σχεδόν απεριόριστη επέκταση της αγοράς... Τώρα που ο παραγωγός μπορεί σχεδόν να ισχυριστεί ότι έχει όλο τον κόσμο πελάτη του, πώς θα δέχονταν τα πάθη να περιοριστούν όπως άλλοτε;» (Η Αυτοκτονία, σ. 284). Εδώ ο Μαρξ μελετά τις κοινωνικές σχέσεις διερωτώμενος «πώς είναι δυνατό να αλλάξουν και να μετασχηματιστούν σε σχέσεις αλληλεγγύης», ο Ντυρκέμ μελετά την κοινωνία με το ερώτημα «πώς λειτουργεί η κοινωνία και πώς μπορεί να διατηρήσει τη συνοχή της».

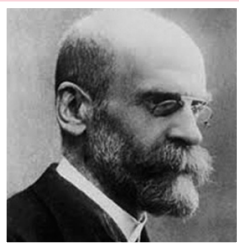
Τα κοινωνικά γεγονότα ως πράγματα. Στους Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου, ο Ντυρκέμ υποστήριξε ότι το κύριο αντικείμενο της Κοινωνιολογίας, το οποίο της έδινε έναν επιστημονικό χαρακτήρα, ήταν η

μελέτη των κοινωνικών γεγονότων. Αυτά ορίζονται ως τρόποι πράξης, σκέψεων και αισθημάτων που επιβάλλονται εξωτερικά και καταναγκαστικά στο άτομο από την κοινωνία. Τα κοινωνικά γεγονότα έπρεπε να μελετώνται ως πράγματα, μια μελέτη που ευνοούσε την εμπειρική και όχι τη φιλοσοφική μέθοδο. Ως πράγματα κατανοούνταν ότι υπήρχαν ανεξάρτητα από το άτομο και την ψυχολογία τους. Έτσι, η Κοινωνιολογία ξεχώριζε όχι μόνο από τη Φιλοσοφία, αλλά και από την Ψυχολογία. Τα κοινωνικά γεγονότα διακρίνονταν σε υλικά γεγονότα, όπως η κοινωνία, η Εκκλησία, το κράτος, οι τρόποι επικοινωνίας, και σε μη υλικά γεγονότα, όπως η ηθικότητα, η συλλογική συνείδηση, οι συλλογικές αναπαραστάσεις, κτλ.

«Πώς συμβαίνει, ενώ το άτομο γίνεται όλο και πιο αυτόνομο, να εξαρτάται όλο και πιο στενά από την κοινωνία». (Για τον Καταμερισμό της Εργασίας στην Κοινωνία). Πάνω στο ερώτημα αυτό, που επικεντρώνεται στο δεσμό του ατόμου με την κοινωνία και στην ιδέα της κοινωνικής αλληλεγγύης, ο Ντυρκέμ αναπτύσσει τη θεωρία του.

Ο Ντυρκέμ διέκρινε δυο τύπους κοινωνίας: ο πιο πρωτόγονος χαρακτηριζόταν από μηχανική αλληλεγγύη, ενώ ο πιο σύγχρονος από οργανική αλληλεγγύη. Στις κοινωνίες όπου η αλληλεγγύη είναι μηχανική, ο καταμερισμός της εργασίας είναι πολύ περιορισμένος, υπάρχει κοινωνική ενότητα και πολύ στενός δεσμός ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας. Η οργανική αλληλεγγύη εμφανίζεται με την ανάπτυξη του καταμερισμού της εργασίας. Στις κοινωνίες αυτές, εμφανίζεται μεγάλη διαφοροποίηση ανάμεσα στα άτομα, καθώς αναλαμβάνουν διαφορετικές δραστηριότητες και υπευθυνότητες. Ενώ στις πρωτόγονες κοινωνίες η οικογένεια ήταν

αυτάρκης, έχοντας αναλάβει ακόμη και τη μόρφωση και τον πλήρη έλεγχο των μελών της, στις σύγχρονες κοινωνίες η οικογένεια αριθμεί λιγότερα μέλη και πολλές από τις παραδοσιακές της δραστηριότητες τις έχουν αναλάβει ειδικοί θεσμοί, γεγονός βέβαια που περιόρισε το δεσμό ανάμεσα στην οικογένεια και συνέβαλε στην ανάπτυξη της εξατομίκευσης. Εντούτοις, στις κοινωνίες που χαρακτηρίζονται από οργανική αλληλεγγύη, η διαφοροποίηση επιτρέπει στα άτομα να συνεργάζονται περισσότερο, αφού κάθε εργασία πρέπει να συμπληρώνεται από μια άλλη και έτσι η ανάπτυξη της ατομικότητας εμφανίζεται συμβατή με την αλληλεγγύη και την αλληλεξάρτηση.

Ο Εμίλ Ντυρκέμ (Émile Durkheim, 1858–1917) γεννήθηκε στο Επινάλ της Λοραίνης, στη Γαλλία, μια περιοχή που βρέθηκε στο επίκεντρο των διεκδικήσεων Γερμανών και Γάλλων.

Προερχόταν από εβραϊκή οικογένεια, ο πατέρας του ήταν ραβίνος και προοριζόταν και ο ίδιος να συνεχίσει την οικογενειακή παράδοση. Δεν τον ικανοποιούσε όμως η θρησκευτική εκπαίδευση που έλαβε και γι' αυτό προσανατολίστηκε στη μελέτη της Κοινωνιολογίας. Μετά τις σπουδές του στο Παρίσι, σπούδασε στη Γερμανία Οικονομικά, Λαογραφία και Πολιτιστική Λαογραφία και μαθήτευσε στο πειραματικό ψυχολογικό εργαστήριο του Β. Βουντ. Το 1889 διορίζεται καθηγητής Κοινωνιολογίας

στο Μπορντώ και το 1906 στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, όπου διδάσκει Κοινωνιολογία και Παιδαγωγική, με έμφαση στην ηθική διαπαιδαγώγηση. Έδειξε ενδιαφέρον για τη θεωρία του Μαρξ, χωρίς όμως να συμμαρτίζεται τη σημασία που απέδιδε ο τελευταίος στο ρόλο της εργατικής τάξης. Έδειξε ενδιαφέρον και για το σοσιαλισμό, τον οποίο θεωρούσε ένα ιδεώδες το οποίο εξέφραζε τη συλλογική δυσφορία των κοινωνιών.

Κύρια έργα του: Για τον Καταμερισμό της Εργασίας στην Κοινωνία, Οι Κανόνες της Κοινωνιολογικής Μεθόδου, Η Αυτοκτονία, Οι Στοιχειώδεις Μορφές της Θρησκευτικής Ζωής. Έγραψε επίσης κείμενα για την εκπαίδευση και την ηθική διαπαιδαγώγηση.

Η συλλογική ή κοινή συνείδηση ορίζεται ως το σύνολο των πεποιθήσεων και των αισθημάτων που είναι κοινά στο μέσο όρο των μελών της ίδιας κοινωνίας και σχηματίζουν ένα ανεξάρτητο σύστημα. Πρόκειται για ένα παράδειγμα μη υλικού γεγονότος, το οποίο αφορά την κοινή ηθική. Σε κοινωνίες με μηχανική αλληλεγγύη η συλλογική συνείδηση είναι αυστηρή, σε αυτή μετέχει το σύνολο των ατόμων, τα οποία πιστεύουν βαθιά σε αυτή, ενώ σε κοινωνίες με οργανική αλληλεγγύη υπερέχει μια ατομική ηθική. Ο Ντυρκέμ, αντί για τον όρο αυτό, «συλλογική συνείδηση», στο ύστερο έργο του υιοθετεί τον όρο «συλλογικές αναπαραστάσεις», για να υποδηλώσει τους κανόνες, τις αξίες ιδιαίτερων συνόλων, όπως η οικογένεια, η εκπαίδευση, η θρησκεία, κτλ. Ανήκουν και αυτές στα μη υλικά γεγονότα και δεν ανάγονται στην ατομική συνείδηση.

Μια μεγάλη συμβολή του Ντυρκέμ, επίκαιρη και για τις μέρες μας, είναι η μελέτη του για την αυτοκτονία, την οποία δεν εξετάζει ως ατομικό γεγονός και ψυχολογικό φαινόμενο. Αντίθετα, επιχειρεί να εντάξει σε κατηγορίες τα κοινωνικά γεγονότα που σχετίζονται με αυτό το φαινόμενο. Πρώτον, διακρίνει την εγωιστική αυτοκτονία, την οποία συνδέει με το χαμηλό βαθμό ενσωμάτωσης των ατόμων στην κοινωνία. Η οικογένεια, όπως και η θρησκεία, διαπιστώνει ο Ντυρκέμ, προστατεύουν τα άτομα από την αυτοκτονία, αλλά και τα μεγάλα πολιτικά γεγονότα, όπως οι επαναστάσεις, οι πόλεμοι, ακόμη και η περίοδος των εκλογών, συμπιέζουν τον αριθμό των αυτοκτονιών. Δεύτερον, διακρίνει τον τύπο της αλτρομιστικής αυτοκτονίας, την οποία συνδέει, σε αντίθεση με την προηγούμενη, με τον περιορισμένο βαθμό εξατομίκευσης. Ο τρίτος τύπος αυτοκτονίας συνδέεται με το φαινόμενο της ανομίας και καλείται ανομική. Εμφανίζεται όταν το κράτος δεν είναι πλέον ρυθμιστής της οικονομικής ζωής, ως εκ τούτου δεν αποφεύγονται οι οικονομικές κρίσεις, στη διάρκεια των οποίων οι αυτοκτονίες αυξάνονται. Η αύξηση των αυτοκτονιών αυτού του τύπου συνδέονται, επίσης, και με την έλλειψη ελέγχου των παθών, την απεριόριστη επιθυμία και την ηθική αποδιοργάνωση. Μπορεί η κοινωνική ρύθμιση να ευνοεί τη συγκράτηση του ποσοστού αυτοκτονιών, αλλά, όταν η ρύθμιση είναι υπερβολική και καταπιεστική, τότε ευνοείται ένας άλλος τύπος αυτοκτονίας, η μοιραία (φαταλιστική) αυτοκτονία. Πρόκειται για σπάνια περίπτωση, που για τον Ντυρκέμ παρατηρείται σε πολύ νέους παντρεμένους άντρες, σε άτεκνες παντρεμένες γυναίκες και ιστορικά στους δούλους.

Στο ύστερο έργο του ο Ντυρκέμ έδωσε έμφαση στη

μελέτη της θρησκείας, επιχειρώντας να δείξει την κοινωνική προέλευσή της. Στις πρωτόγονες κοινωνίες η θρησκεία μπορεί να θεωρηθεί ειδική μορφή της συλλογικής συνείδησης, ενώ στις σύγχρονες κοινωνίες η θρησκεία περιλαμβάνεται απλώς στις συλλογικές αναπαραστάσεις. Η αλληλένδετη σχέση θρησκείας–κοινωνίας εξυψώνει την κοινωνία σε ύψιστη αξία και η διατήρηση του κοινωνικού δεσμού συνιστά καθήκον. Στα κείμενά του για την εκπαίδευση, τόνισε ακριβώς πώς μέσω της ηθικής διαπαιδαγώγησης μπορεί το άτομο, από μικρή ηλικία, να μετριάξει τις επιθυμίες του και να εσωτερικεύει τους ηθικούς και κοινωνικούς κανόνες.

Σε γενικές γραμμές, η θεωρία του Ντυρκέμ θεωρείται ότι έπαιξε σημαντικό ρόλο στην εμφάνιση νέων κοινωνιολογικών θεωριών, όπως ο δομολειτουργισμός (βλ. 4.13.), ενώ είναι επίκαιρη και σήμερα η προσέγγισή του σε ζητήματα κοινωνικής παθολογίας.

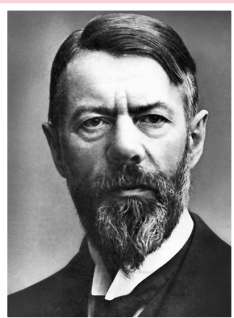
3.3.4. Ο Μαξ Βέμπερ και ο τύπος της ορθολογικής πράξης

Ο Βέμπερ εκπροσωπεί την κύρια κατεύθυνση της Κοινωνιολογίας στη Γερμανία, ειδικά στον ακαδημαϊκό χώρο, στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Διαφοροποιείται σε σχέση τόσο με τον Μαρξ όσο και με τον Ντυρκέμ, διότι δίνει μεγάλη σημασία στη μελέτη του ατομικού φορέα της κοινωνικής πράξης. Από αυτή την άποψη, συμπληρώνει τις αναλύσεις των προηγουμένων θεμελιωτών.

Βασικές έννοιες και μεθοδολογία. Ο Βέμπερ είδε την κοινωνία ως προϊόν όχι μόνο της νέας τεχνολογίας και

του καπιταλισμού αλλά και ενός νέου τρόπου σκέψης. Η Κοινωνιολογία με τον Βέμπερ αποκτά νέο νόημα. Επιδίωξε να την αποσυνδέσει από τις Φυσικές Επιστήμες. Για τον Βέμπερ, δεν ορίζουμε ένα κοινωνικό γεγονός όπως ένα πράγμα στις Φυσικές Επιστήμες. Ο κοινωνιολόγος δεν παρατηρεί απλώς, αλλά επίσης κατανοεί. Η κοινωνιολογική προσέγγιση είναι ένας ιδιαίτερος και σύνθετος τρόπος προσέγγισης των κοινωνικών γεγονότων.

Ο Βέμπερ συνήθιζε την έκφραση **ορθολογικοποίηση** της κοινωνίας ή απομυθολόγηση του κόσμου, για να υποδηλώσει την ιστορική μεταβολή από την παράδοση στην ορθολογικότητα, αποδίδοντας κύριο ρόλο στην ανθρώπινη σκέψη. Η ορθολογικότητα σημαίνει τον υπολογισμό των πιο αποτελεσματικών μέσων για την εκπλήρωση ενός σκοπού. Ας σημειωθεί ότι ο όρος αυτός δεν εισάγεται με αξιολογική πρόθεση, ως ο «ορθός» τύπος πράξης, αλλά προκειμένου να δοθεί έμφαση στην εξέταση των πρόσφορων και αποτελεσματικών μέσων για την εκπλήρωση ενός σκοπού.

Ο Μαξ Βέμπερ (Max Weber, 1864–1920) προερχόταν από ευκατάστατη οικογένεια— ο πατέρας του κατείχε υψηλή θέση στον κρατικό μηχανισμό, ήταν ενεργό μέλος της πολιτικής ζωής, με πλούσια δραστηριότητα, ενώ η μητέρα του, αντίθετα, ήταν αφοσιωμένη σε ένα θρησκευτικό και ασκητικό τρόπο ζωής. Στη ζωή του Βέμπερ εκδηλώνονται και οι δυο τάσεις, το ενδιαφέρον και για την πολιτική και για τη θρησκεία.

Σπούδασε Νομικά, Ιστορία, Οικονομία, Φιλοσοφία και θεολογία στα Πανεπιστήμια της Χαϊδελβέργης και του Βερολίνου. Από το 1891 αρχίζει την ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία, κατά τη διάρκεια της οποίας δίδαξε σε διάφορα πανεπιστήμια της Γερμανίας, στη Βιέννη, και έδωσε σειρά διαλέξεων και στην Αμερική. Ανάμεσα στα κυριότερα έργα του είναι Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα τον Καπιταλισμού, Οικονομία και Κοινωνία, ένας πολύ μεγάλος αριθμός μελετών που παρουσιάστηκαν στο Αρχείο Κοινωνικών Επιστημών και Κοινωνικής Πολιτικής. Δημοσίευσε, επίσης, και πολλά άρθρα για την τρέχουσα πολιτική, στην οποία μετείχε ενεργά.

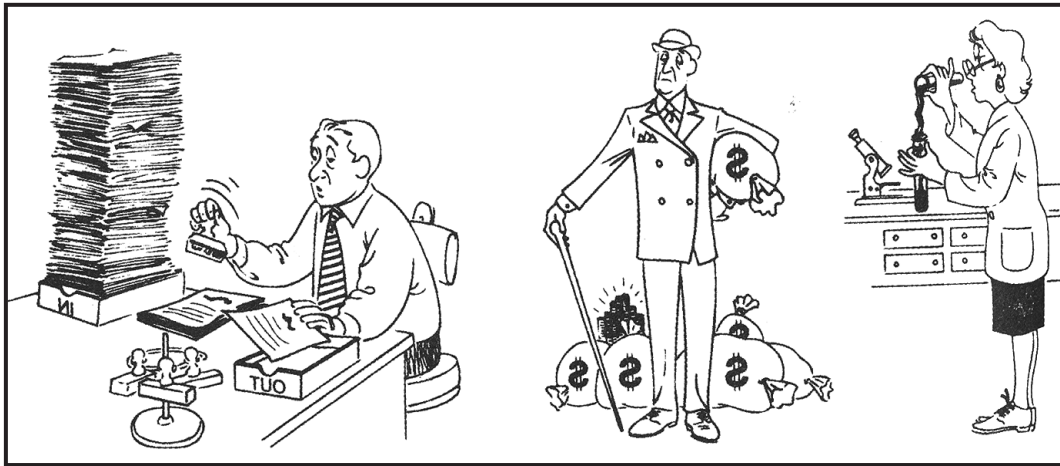
Ο Βέμπερ ορίζει την Κοινωνιολογία ως «μια επιστήμη που επιδιώκει να κατανοεί ερμηνευτικά την κοινωνική πράξη και με αυτό τον τρόπο να την εξηγεί αιτιακά στην πορεία και τις συνέπειές της». Με τον όρο «πράξη» εννοεί μια ανθρώπινη ενέργεια, εξωτερική ή εσωτερική, παράλειψη ή ανοχή, η οποία αναφέρεται στην πράξη άλλων ατόμων. Ως βασικός όρος τίθεται η σύνδεση της πράξης από τους δρώντες με ένα «υποκειμενικό νόημα». Ο κοινωνιολόγος μπορεί να διαγνώσει το νόημα της πράξης αν το άτομο γνωρίζει το στόχο που επιδιώκει να πραγματοποιήσει με αυτή.

Η πράξη, πρωταρχικά, υπαγορεύεται ως προς ένα σκοπό (ορθολογική ως προς το σκοπό πράξη), με κριτήριο το κατά πόσο επιλέγονται τα πρόσφορα μέσα για την εκπλήρωση του σκοπού. Δεύτερον, η πράξη που υπαγορεύεται από μια αξία (ορθολογική ως προς τις

αξίες πράξη) εξηγείται με κριτήριο το κατά πόσο επιλέγονται τα πρόσφορα μέσα για τη διατήρηση της αξίας. Τρίτον, η πράξη που ικανοποιεί συναισθηματικά (η συγκινησιακή πράξη) προσδιορίζεται με κριτήριο το κατά πόσο επιλέγονται τα κατάλληλα μέσα για την ικανοποίηση των συναισθημάτων. Ένας τέταρτος τύπος πράξης (η παραδοσιακή πράξη) υπαγορεύεται από βιωμένες συνήθειες ή από παραδόσεις.

Ο Βέμπερ, για να ερμηνεύσει ορθολογικά και να εξηγήσει τις επιμέρους πράξεις, κατασκευάζει τον **ιδεότυπο** ή «καθαρό τύπο», ο οποίος δεν αναφέρεται σε ό,τι είναι επιθυμητό ή ιδεώδες, θετικό ή ορθό, αλλά σε μια «καθαρή μορφή». Ένας ιδεότυπος είναι μια αφηρημένη περιγραφή, μια πνευματική εικόνα, που κατασκευάζεται από τα πλέον ουσιώδη χαρακτηριστικά ενός γεγονότος ή μιας πράξης. Αυτή η διανοητική κατασκευή, εννοείται, δεν αντιστοιχεί πλήρως στην εμπειρική πραγματικότητα. Η εικόνα αυτή, η οποία δεν είναι σαν την εικόνα ενός καθρέφτη, μπορεί να είναι μια κατασκευή, όπως η γραφειοκρατία, οι προηγούμενοι τύποι πράξεων, ο καπιταλισμός, κτλ. Ο τύπος αυτός χρησιμοποιείται ως μέτρο σύγκρισης πραγματικών καταστάσεων ή πράξεων και κρίνονται οι παρεκκλίσεις τους. Οι ιδεότυποι δεν κατασκευάζονται άπαξ διαπαντός, αλλά, καθώς η κοινωνία μεταβάλλεται, είναι αναγκαίο να αναπτύσσονται νέες τυπολογίες. Ο Βέμπερ απορρίπτει την ιδέα των θεωρητικών νόμων.

Αντ' αυτών, χρησιμοποιεί ιδεότυπους με ποικίλους τρόπους για να δημιουργήσει θεωρητικά μοντέλα, όπως την εκλογίκευση της κοινωνίας, τη χαρισματική εξουσία, κτλ., προκειμένου για την ανάλυση ορισμένων ιστορικών εξελίξεων.

Για τον Μ. Βέμπερ, οι πράξεις του επιστήμονα, του καπιταλιστή, του υπαλλήλου μιας υπηρεσίας είναι ορθολογικές κατά το σκοπό εφόσον χρησιμοποιούνται τα προσφορότερα μέσα σε κάθε περίπτωση.

Ο Βέμπερ θεώρησε το βιομηχανικό καπιταλισμό ορθολογικό σύστημα, με δεδομένο ότι οι καπιταλιστές επιδιώκουν το κέρδος με ορθολογικούς τρόπους, προσανατολίζονται δηλαδή στην επιλογή προσφορότερων μέσων, στην εξοικονόμηση μέσων και ενεργειών, κτλ. Στο έργο του Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα τον Καπιταλισμού, συνέδεσε το ασκητικό πνεύμα του προτεσταντισμού, ειδικά του καλβινισμού, με το πνεύμα του καπιταλισμού. Συμφωνά με το ασκητικό πνεύμα, οι άνθρωποι ελέγχουν τις παρορμήσεις τους, είναι φιλόπονοι, συσσωρεύουν αγαθά για το μέλλον. Αυτές οι αρχές συμφωνούν με τον καπιταλισμό ως σύστημα, που εκτός των άλλων τονίζει την οικονομική επιτυχία. Ο προτεσταντισμός έπαιξε αποφασιστικό ρόλο στην ανάδυση του καπιταλιστικού πνεύματος. Ο Βέμπερ θέλησε να δείξει ότι η θρησκεία μπορεί να έχει ορθολογικά στοιχεία και να αποτελεί παράγοντα που ευνοεί κοινωνικές αλλαγές. Εντούτοις, δε θεωρούσε ότι είναι αναγκαίος παράγοντας

για τη συνέχιση αυτού του οικονομικού συστήματος, το οποίο υφίσταται πλέον ανεξάρτητα από το άτομο. Αν και στο έργο του αυτό ο Βέμπερ τόνισε την επίδραση του καλβινισμού στην ανάπτυξη του καπιταλιστικού πνεύματος, είχε επίγνωση του ότι κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες επίσης επιδρούν στη θρησκεία. Εξάλλου, το βεμπεριανό μοντέλο είναι σύνθετο, διότι αποβλέπει στην κατανόηση των ποικίλων σχέσεων ανάμεσα στους πολιτικούς, οικονομικούς και δικαιοδικούς θεσμούς που αλληλεπιδρώντας διαμορφώνουν την πράξη.

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο Βέμπερ εντοπίζει, όπως και ο Μαρξ, το φαινόμενο της αλλοτρίωσης στη σύγχρονη κοινωνία. Δεν το συνδέει όμως με την οικονομική ανισότητα, όπως ο Μαρξ, αλλά με τη γραφειοκρατία, η οποία θεωρείται ότι καταπνίγει την ατομικότητα.

Τι είναι εξουσία; Ποιοι είναι οι καθαροί της τύποι;
Η εξουσία συνδέεται με την έννοια της υπακοής απέναντι σε μια διαταγή. Εφόσον χωρίς υπακοή δεν υπάρχει εξουσία, η εξουσία πρέπει να αναγνωρίζεται εκ μέρους των εξουσιαζομένων, για να είναι σταθερή.

Ο πρώτος τύπος είναι η **ορθολογική-νόμιμη εξουσία**, η οποία βασίζεται σε ένα καταστατικό και ανταποκρίνεται στον τύπο της ορθολογικής κατά το σκοπό πράξης. Στους τύπους αυτής συγκαταλέγεται η κοινοβουλευτική Δημοκρατία, η γραφειοκρατική εξουσία, που θεωρείται και ο πιο «καθαρός τύπος» έννομης εξουσίας, μια βιομηχανική επιχείρηση, κλπ. Η «υποχρέωση υπακοής» διαβαθμίζεται σύμφωνα με μια κλιμακωτή διάταξη, όπου από κάθε βαθμίδα μεταβιβάζονται εντολές σε όσους ανήκουν στην αμέσως επόμενη. Ο δεύτερος καθαρός τύπος είναι η **παραδοσιακή εξουσία**, όπου η τάξη αναγνωρίζεται για χάρη του ίδιου της του εαυτού και επειδή ίσχυε πάντα (παρά-

δοση) και ανταποκρίνεται στην ορθολογική κατά την αξία πράξη. Αντιπροσωπευτικά παραδείγματα είναι οι κλασικές μοναρχίες, η πατρική κυριαρχία, ο παπισμός. Τρίτος τύπος είναι η **χαρισματική εξουσία**, η οποία αναφέρεται στον τύπο της συγκινησιακής πράξης. Η σχέση κυρίου και υπακούοντος παριστάνεται σύμφωνα με το μοντέλο του αρχηγού και της ακολουθίας.

Αξίες και γεγονότα. Ο Βέμπερ πίστευε ότι είναι δυνατός ο χωρισμός των γεγονότων από τις αξίες. Ένας καθηγητής, για παράδειγμα, πρέπει να παρουσιάζει γεγονότα κι όχι να προβαίνει σε προσωπικές αξιολογήσεις στην τάξη. Ο Βέμπερ, έτσι, εξέφραζε την αντίθεσή του σε κάθε είδους προπαγάνδα. Στην πραγματικότητα, δεν απέρριπτε τελείως τις αξίες από την κοινωνική έρευνα, εφόσον αναζητούσε την έννοια της ορθολογικότητας, ορισμένες αρετές στην επιστημονική έρευνα, όπως την ακρίβεια στην παρατήρηση, τη συστηματική σύγκριση, την αντικειμενικότητα και την απουσία προκατάληψης εκ μέρους του ερευνητή, δηλαδή την ελευθερία του. Επιπλέον, θεωρείται ότι οι αξίες έχουν υπεισέλθει στην κατασκευή των τύπων του.

3.4. ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ

Ζούμε σε μια κοινωνία η οποία οργανώνει τη ζωή μας μέσω θεσμών, όπως η οικογένεια, η εκπαίδευση, η δικαιοσύνη, η εργασία, κτλ. Οι θεσμοί όμως δε δίνουν λύση σε όλα μας τα προβλήματα. Η Ψυχολογία αναλύει τις λειτουργίες της νόησης και τη συμπεριφορά των ατόμων καθώς βρίσκονται απέναντι σε προβλήματα τα οποία δε λύνονται άμεσα από τους θεσμούς και οι

συμπεριφορές τους δεν μπορούν να εξηγηθούν μόνο με βάση τους κοινωνικούς, τους πολιτικούς ή τους οικονομικούς θεσμούς. Με άλλα λόγια, η Ψυχολογία, μελετώντας τη νόηση και τη συμπεριφορά των ατόμων, συμπληρώνει την εξέταση ενός βασικού αντικειμένου των Κοινωνικών Επιστημών, την ανθρώπινη πράξη.

Ιστορικά, η Ψυχολογία ανήκε στη Φιλοσοφία αποτελώντας κλάδο της (βλ. 2.2.3.). Τον 19ο αιώνα, με τη διάδοση του θετικισμού, αρχίζουν να αναπτύσσονται οι επιμέρους επιστήμες κατά το πρότυπο των Φυσικών Επιστημών. Η Ψυχολογία νομιμοποιείται να αποτελέσει ξεχωριστή επιστήμη, όταν άρχισαν να εισάγονται στην ψυχολογική έρευνα η συστηματική παρατήρηση και το πείραμα. Το πείραμα εφαρμόστηκε και σε ζώα και σε ανθρώπους, ξεσηκώνοντας όμως πολλές αναρρήσεις. Ο άνθρωπος δεν μπορεί να εξομοιωθεί με κάθε ζώντα οργανισμό, δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί σαν πράγμα· επιπλέον, δεν μπορεί να μελετηθεί πλήρως η συμπεριφορά του σε συνθήκες εργαστηρίου. Τούτο δείχνει την ιδιαιτερότητα αυτού του κλάδου σε σχέση με τις Φυσικές Επιστήμες και υποδηλώνει τις μεθοδολογικές του δυσκολίες.

Η Ψυχολογία είναι ένας πολύπλευρος γνωστικός κλάδος, ο οποίος συνίσταται από ένα μεγάλο σύνολο ερωτημάτων που αφορούν τη νοημοσύνη, τη μάθηση, τις συγκινησιακές αντιδράσεις, τη δομή του ψυχισμού, τη σχέση με τον εαυτό, τους άλλους, κ.ά. Η Ψυχολογία νομιμοποιείται να θεωρείται επιστημονικός κλάδος χάρη στην εγκυρότητα των μεθόδων και των τεχνικών της για την ανάλυση και την εξήγηση των προβλημάτων της και χάρη στους όρους στους οποίους βασίζονται οι θεωρητικές προσεγγίσεις της. Η μελέτη του

αντικειμένου της είναι λοιπόν πολυεδρική και τα μεθοδολογικά προβλήματα προσέγγισής του είναι σύνθετα. Η Ψυχολογία διαιρέθηκε σε πολλούς κλάδους, όπως η Πειραματική Ψυχολογία, η Εξελικτική, η Κλινική, η Κοινωνική, κ.ά., ενώ εμφανίστηκαν διαφορετικές τάσεις στις μεθοδολογικές προσεγγίσεις, όπως συνοπτικά θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια.

3.4.1. Β. Βουντ: Ενδοσκόπηση και Πειραματική Ψυχολογία

Ο Καντ, στην Κριτική τον Καθαρού Λόγου, προτείνει μια νέα στροφή της γνώσης. Θεωρεί ότι δε γνωρίζουμε το πράγματα αυτά καθεαυτά, αλλά ως φαινόμενα, όπως δηλαδή εμφανίζονται στη συνείδησή μας. Το πρόβλημα δεν είναι αν οι παραστάσεις μας αντιστοιχούν προς τα αντικείμενα, αλλά το πώς σχηματίζουμε τις αναπαραστάσεις μας γι' αυτά. Ο Βουντ, στο χώρο της Ψυχολογίας, προσανατολίζεται προς τη λειτουργία της συνείδησης, μεταφέροντας όμως τη συζήτηση από τη θεωρία στις πειραματικές αποδείξεις για τη γνώση των λειτουργιών της.

Ο Βουντ αξιοποιεί μια μέθοδο γνωστή ήδη από τη σωκρατική διδασκαλία, την ενδοσκόπηση. Η ενδοσκόπηση ή αυτοπαρατήρηση δε χρησιμοποιείται ως απλή παρατήρηση, αλλά ως ελεγχόμενη παρατήρηση των λειτουργιών της συνείδησης κάτω από πειραματικές συνθήκες. Όταν ο Βουντ αναφερόταν στη συνείδηση, εννοούσε τις πνευματικές λειτουργίες και όχι τα περιεχόμενα των σκέψεων. Καθήκον του ψυχολόγου θεωρήθηκε

να ανακαλύψει τη φύση των στοιχειωδών συνειδητών εμπειριών και τις μεταξύ τους σχέσεις.

Ο Βουντ στο περίφημο εργαστήριό του, το οποίο επισκέπτονταν σπουδαστές και μελετητές από όλο τον κόσμο, εφάρμοζε πειράματα για τη μελέτη των αισθήσεων (όπως, για παράδειγμα, σχετικά με την όραση, μελετούσαν τη διάκριση χρωμάτων, την οπτική αντίθεση, τις οπτικές πλάνες, κ.ά.), της αντίληψης, των αντιδράσεων απέναντι σε ποικίλα ερεθίσματα, του συνειρμού, κ.ά. Ο παρατηρούμενος, συνήθως εκπαιδευμένος και εξασκημένος, συμμετείχε στο πείραμα παρατηρώντας ο ίδιος τον εαυτό του και προσπαθούσε να διατυπώσει με ακρίβεια τις αντιδράσεις του.

Ο Βίλελμ Βουντ (Wilhelm Wundt, 1832–1920), γιος ενός λουθηρανού ιερέα, γεννήθηκε σε ένα χωριό κοντά στη Χαϊδελβέργη. Σπούδασε Ιατρική, άρχισε να διδάσκει Φυσιολογία και αργότερα Φιλοσοφία και Ψυχολογία, όταν η Ψυχολογία ήταν κλάδος της Φιλοσοφίας. Ίδρυσε το πρώτο, παγκοσμίως, εργαστήριο Ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο της Λειψίας, στο οποίο και δίδαξε για σαράντα επτά χρόνια σε κατάμεστα αμφιθέατρα. Εισήγαγε μεθόδους της Φυσιολογίας για τη μελέτη προβλημάτων Ψυχολογίας. Η εφαρμογή πειραματικών μεθόδων συνέβαλε στην αυτονόμηση της Ψυχολογίας από τη Φιλοσοφία.

Χρειάζεται να σημειωθεί ότι, για πρώτη φορά, ένας αριθμός ψυχολόγων συνεργαζόταν οργανωμένα. Σε πολλές περιπτώσεις, βέβαια, τα πειράματα θεωρήθηκαν αφελή, ασκήθηκε η κριτική ότι η συνείδηση αναλυ-

όταν στα επιμέρους της στοιχεία, τα οποία εμφανίζονταν ως ακίνητα δομικά στοιχεία. Σε γενικές γραμμές, όμως, εκτιμάται η προσπάθεια αυτή ως η πρώτη και πολύ σημαντική για τη θεμελίωση της Πειραματικής Ψυχολογίας και την αυτονόμηση της Ψυχολογίας ως επιστημονικού κλάδου από τη Φιλοσοφία.

3.4.2. Τζων Γουότσον: Η μελέτη της συμπεριφοράς

Ένα βασικό ρεύμα, διαδεδομένο και σήμερα, είναι ο συμπεριφορισμός (behaviorism). Στη διατύπωση των αρχών και στη διάδοση του συνέβαλε ο Γουότσον, την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα. Έχουν προηγηθεί οι εργασίες του Θόρνταϊκ (Thorndike), ο οποίος, βασισμένος σε πειράματα σε ζώα, διατύπωσε το νόμο του αποτελέσματος. Σύμφωνα με αυτό το νόμο, η συμπεριφορά ρυθμίζεται ανάλογα με την αναμενόμενη ανταμοιβή ή με σκοπό την αποφυγή της τιμωρίας. Ο Γουότσον πειραματίζεται κατεξοχήν στην ψυχολογία των ζώων, των οποίων το περιβάλλον και οι αντιδράσεις είναι απλούστερες και μπορούν να μετρηθούν καλύτερα. Τις μεθοδολογικές αρχές που θεωρήθηκε ότι ισχύουν για τα ζώα θέλησε να τις μεταφέρει και στη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς.

Σύμφωνα με το συμπεριφορισμό του Γουότσον, η συμπεριφορά αναλύεται με βάση δύο όρους, το ερέθισμα και την αντίδραση. Θεωρείται δηλαδή ότι υπάγεται στην απλή σχέση αιτίας–αποτελέσματος. Η συνείδηση, ως εσωτερική ψυχική λειτουργία, δε θεωρείται

ότι μπορεί να μελετηθεί επιστημονικά. Η ενδοσκόπηση απορρίπτεται ο ψυχολόγος πρέπει να παρατηρεί και να μετρά τις αντιδράσεις των παρατηρουμένων.

Στον «αφελή μπιχεβιορισμό» του Γουότσον ασκήθηκε έντονη κριτική. Η σχολή αυτή επεκτάθηκε αναπτύσσοντας πιο εκλεπτυσμένες μεθόδους και μεθοδολογικά εργαλεία, σε ζητήματα που αφορούν την υιοθέτηση και την εκμάθηση των συνηθειών.

Ο Τζων Γουότσον (J. Watson, 1878–1958)
γεννήθηκε στη Νότια Καρολίνα και σπούδασε στο Πανεπιστήμιο του Σικάγο. Το 1908 εκλέγεται καθηγητής στο Πανεπιστήμιο Τζωνς Χόπκινς. Το 1920, λόγω επιπτώσεων του διαζυγίου του και στην επαγγελματική του ζωή, διακόπτεται η ακαδημαϊκή του σταδιοδρομία και αρχίζει να εργάζεται σε διαφημιστικές εταιρείες.

3.4.3. Ο Μαξ Βερτχάιμερ και η μορφολογική σχολή (Gestalt Psychology)

Ο Βερτχάιμερ, ταξιδεύοντας το 1910 με το τρένο για διακοπές, αγοράζει ένα στροφοσκόπιο. Με το στροφοσκόπιο, το οποίο χρησιμοποιούν και τα παιδιά, εικόνες ακίνητες εμφανίζονται να κινούνται καθώς παρουσιάζονται διαδοχικά. Αυτή ήταν η αρχή για μια σειρά πειραμάτων σχετικά με τη λειτουργία της σκέψης.

Ο Μαξ Βερτχάιμερ (Max Wertheimer, 1880–1943), εβραϊκής καταγωγής, γεννήθηκε στην Πράγα, αρχικά σπούδασε Νομικά και στη συνέχεια Φιλοσοφία και Ψυχολογία στο Βερολίνο. Μέσα από τη συνεργασία του Βερτχάιμερ με τον Κόφκα (K. Koffka) και τον Κέλερ (W. Köhler), θεμελιώθηκε η μορφολογική σχολή Ψυχολογίας. Βασική επιδίωξη ήταν να προσεγγίσουν καλύτερα τα βιώματα της καθημερινής ζωής. Αφ' ενός μεν αξιοποίησαν την καντιανή παράδοση και τη φαινομενολογική μέθοδο, και αφ' ετέρου εισήγαγαν το πείραμα για τη μελέτη των ψυχικών και των πνευματικών λειτουργιών. Άσκησαν κριτική τόσο στο δομισμό του Βουντ όσο και στη σχολή του συμπεριφορισμού. Με την επικράτηση του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία, μεταναστεύουν στην Αμερική.

Το στροφосκόπιο προσέλκυσε την προσοχή του Βερτχάιμερ, καθώς τον απασχολούσε ένα πρόβλημα της Ψυχολογίας, πώς δηλαδή μπορεί να εξηγηθεί το φαινόμενο των κινούμενων εικόνων, δηλαδή πώς εξηγείται η αντίληψη της κίνησης που προκύπτει από μια σειρά ερεθισμάτων από τα οποία κανένα δεν κινείται. Πώς αποδίδεται κίνηση σε ένα πράγμα, ενώ αυτή τη δεδομένη στιγμή είναι ακίνητο; Αποδίδοντας όμως τη μορφή (Gestalt) της κίνησης σε ένα οργανωμένο σύνολο εικόνων, το βλέπουμε σαν μια ολότητα δυναμικά οργανωμένη. Η αντίληψη ενός συνόλου διαδοχικών εικόνων εξαρτάται από το ίδιο το υποκείμενο, το οποίο δεν αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα σαν πιστό της αντίγραφο.

Η κατεύθυνση των μορφολογικών ψυχολόγων προς τους μηχανισμούς κατανόησης συνόλων/ολοτήτων είναι ένα από τα πλέον δύσκολα προβλήματα της Ψυχολογίας. Βασική θέση της σχολής αυτής είναι ότι ένα ψυχολογικό φαινόμενο διαφέρει από το άθροισμα των στοιχείων που το αποτελούν. Για επιμέρους στοιχεία ενός φαινομένου τα οποία είναι οργανωμένα ως ένα όλον προσδιορίζουν τη μορφή (Gestalt). Η κατανόηση ενός φαινομένου απαιτεί την ολική και όχι την αναλυτική του προσέγγιση, απαιτεί να αρχίσουμε από τη σύλληψη του όλου της μορφής και όχι από την ανάλυση των μερών του. Για παράδειγμα, ξεχωρίζουμε την κλασική μουσική από μια σύγχρονη λαϊκή, χωρίς να αναλύσουμε τους ήχους η έννοια του κύκλου δε μεταβάλλεται αν επιμηκύνουμε την ακτίνα του.

Η θεωρία αυτή έχει συνεισφέρει σε θεωρίες μάθησης. Διαπιστώνεται ότι ο ανθρώπινος εγκέφαλος έχει την τάση να αντιλαμβάνεται μορφές στην ολότητά τους για παράδειγμα, αν και λείπουν κάποια γράμματα από μια λέξη, εντούτοις την αναγνωρίζουμε. Εν γένει η σχολή αυτή, βασιζόμενη στη χρήση πειραμάτων, προσανατολίστηκε στη διατύπωση νόμων που αφορούν τις λειτουργίες της αντίληψης και της μνήμης επιχείρησε να διατυπώσει τις αρχές της μάθησης για την αξιοποίηση της δημιουργικής σκέψης και άσκησε κριτική στην απομνημόνευση. Κατευθύνθηκε, επίσης, στο ζήτημα της επίλυσης προβλημάτων και στην αξιοποίηση του σφάλματος κατά τη μαθησιακή διαδικασία. Στη θεωρία αυτή, ως γνωστόν, βασίστηκε ο Βέλγος ψυχολόγος και παιδαγωγός Ντεκρολί (Decroly, 1871– 1932) για να προτείνει ότι κατά τη διδασκαλία της ανάγνωσης πρέπει πρώτα να διδάσκεται η λέξη και κατόπιν τα γράμματα που την αποτελούν.

3.4.4. Ο Σ. Φρόυντ και η γένεση της Ψυχανάλυσης

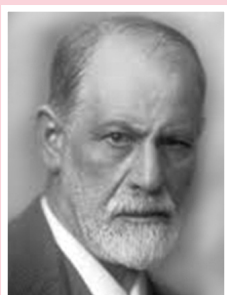
Πώς θα μπορέσει ο άνθρωπος να απελευθερωθεί από τις απαγορεύσεις τις οποίες του επιβάλλει ο πολιτισμός και ταυτόχρονα θα έχει τη δύναμη να ορίσει τον εαυτό του ελέγχοντας τις παρορμήσεις του; Ο Φρόυντ έβλεπε ότι ο άνθρωπος είναι διασπασμένος ανάμεσα σε ορμές τις οποίες δε γνωρίζει και σε απαγορεύσεις οι οποίες του επιβάλλονται.

Ο Φρόυντ ήταν πεπεισμένος ότι υπάρχει μια περιοχή στη δομή του ψυχισμού τις οποίες συνήθως δεν έχουμε συνείδηση πρόκειται για την περιοχή του ασυνειδήτου. Σε αυτή θεώρησε ότι θα πρέπει να αναζητηθεί η αφετηρία των προβλημάτων της ψυχικής ζωής. Το ασυνείδητο περιέχει σκέψεις τις οποίες έχουμε απομακρύνει από τη συνείδηση, οι οποίες όμως συχνά εμφανίζονται μεταμορφωμένες ή σε μορφή συμβολική στα όνειρά μας. Για παράδειγμα, ένα πρόσωπο σε ένα όνειρό μας μπορεί να συμβολίζει ένα ή περισσότερα άλλα πρόσωπα.

Ο Φρόυντ αργότερα στη θεωρία του παρουσιάζει τον ψυχισμό να δομείται σε τρία επίπεδα. Το πρώτο επίπεδο είναι το **id** (εκείνο). Ποικίλα ένστικτα και ορμέμφυτα ενυπάρχουν σε αυτή την περιοχή, η οποία λειτουργεί σύμφωνα με την αρχή της ηδονής, μας παρωθεί δηλαδή να ενεργούμε κατά τρόπο σύμφωνο με τις επιθυμίες μας. Το δεύτερο επίπεδο είναι το **υπερεγώ** και σχηματίζεται κατά την επαφή μας με τον πολιτισμό, ενσωματώνει τους γονείς και τις αντιλήψεις τους, τις απαγορεύσεις και τις εντολές των άλλων ανθρώπων που παίζουν σημαντικό ρόλο στη ζωή μας. Τη δράση

του υπερεγώ συνήθως δεν την έχουμε συνειδητοποιήσει και δεν την ελέγχουμε.

Ανάμεσα στις δύο αυτές περιοχές τοποθετείται το τρίτο επίπεδο, το εγώ. Το εγώ λειτουργεί σύμφωνα με την αρχή της πραγματικότητας, επιχειρεί δηλαδή να υπηρετήσει τις επιθυμίες του ατόμου, αλλά κατά έναν ορθολογικό τρόπο και συμβιβάζοντάς τες με τις κοινωνικές εντολές τις οποίες περιέχει το υπερεγώ. Το εγώ αποτελεί ένα μηχανισμό άμυνας απέναντι στις πιέσεις του υπερεγώ και του id. Για παράδειγμα, το άτομο απωθεί επιθυμίες που θα του προκαλούσαν σύγκρουση προβάλλει σε άλλους δικά του συναισθήματα· κινείται από αντίδραση προς ένα συναίσθημα: για παράδειγμα, ενώ φθονεί ή μισεί κάποιον, ισχυρίζεται ότι τον αγαπά, μεταθέτει σε άλλο πρόσωπο τα αισθήματά του· μετουσιώνει, δηλαδή μετατρέπει, μια ορμή σε κοινωνικά αποδεκτή πράξη.

Ο Σίγκμουντ Φρόυντ (S. Freud, 1856–1939) έζησε στη Βιέννη, προερχόμενος από μια εύπορη αρχικά οικογένεια, η οποία όμως κατέρρευσε οικονομικά· έτσι, ο Φρόυντ έζησε στερημένα παιδικά χρόνια. Σπουδάζει Ιατρική και προσανατολίζεται στη Νευρολογία. Με τον Μπρόουερ (Breuer), γιατρό και φίλο του στη Βιέννη, αρχίζει να μελετά την περίπτωση της υστερίας. Το 1885 στο Παρίσι γνωρίζει τον Σαρκό, διάσημο νευρολόγο, και συνεχίζει μαζί του την έρευνα. Μέσα από τα πειράματα του Σαρκό (Charcot), αρχίζει η ανακάλυψη του ασυνειδήτου.

Επιστρέφοντας στην Αυστρία αρχίζει η πιο γόνιμη περίοδος της ζωής του και για την Ψυχανάλυση. Το 1938, με την κατάληψη της Αυστρίας από τον Χίτλερ, εξαναγκάζεται να φύγει για το Λονδίνο, όπου του γίνεται τιμητική υποδοχή.

Η Ψυχανάλυση είναι και θεωρία και πρακτική. Το άτομο, με τη βοήθεια του ψυχαναλυτή του, κατευθύνεται στη γνώση του ασυνειδήτου του. Η γνώση την οποία αποκτά το άτομο για τα βαθύτερα αισθήματα, τα ένστικτα, τις επιθυμίες, τα περιστατικά που είχε απωθήσει, θεωρείται ότι του παρέχει τη δυνατότητα να ελέγξει τον εαυτό του το ίδιο και όχι οι ασυνείδητες παρορμήσεις του και οι εντολές των άλλων.

3.4.5. Κοινωνική Ψυχολογία

«Όλα αυτά είναι παιδιά μου. Το καθένα από μόνο του είναι καλό. Μόλις όμως βρεθούν όλα μαζί, αρχίζουν να λογοφέρνουν και μεταμορφώνονται σε δαίμονες»
(Χ. Πίντερ, Το Ονειρόδραμα).

Τι συμβαίνει και η συμπεριφορά του ατόμου διαφοροποιείται όταν βρίσκεται σε μια ομάδα; Γιατί η συμπεριφορά αλλάζει ανάλογα με την κοινωνική ομάδα στην οποία μετέχει το άτομο; Ποιοι παράγοντες συντελούν στη διαμόρφωσή της δυναμικής μιας ομάδας;

Η μελέτη της συμπεριφοράς του ατόμου μέσα στην ομάδα και οι μηχανισμοί της συμπεριφοράς ομάδων είναι αντικείμενα που άρχισαν να μελετώνται κατά τον

20ό αιώνα από ένα νέο κλάδο, την Κοινωνική Ψυχολογία. Τα πρώτα κλασικά έργα γράφονται στο τέλος του 19ου αιώνα, όπως του Ταρντ (Tarde), Οι Νόμοι της Μίμησης (1890) και του Λε Μπον (Le Bon), Η Ψυχολογία των Όχλων (1895). Στην Αμερική, ο Γκόρντον Άλλपोर्ट (G. Allport) αναγνωρίστηκε ως ο πρώτος που συστηματοποίησε το νέο ερευνητικό πεδίο, οι αρχές του οποίου συνοψίστηκαν στο βιβλίο του Κοινωνική Ψυχολογία (1924). Είχε πραγματοποιήσει μια σειρά πειραμάτων για τις επιδράσεις τις οποίες ασκεί στην ατομική συμπεριφορά η συμμετοχή σε ομάδα, προωθώντας μια συμπεριφοριστική προσέγγιση στο πεδίο της Κοινωνικής Ψυχολογίας.

Από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ο κλάδος αυτός γνωρίζει ιδιαίτερη ανάπτυξη και αποδεικνύεται πολλαπλά χρήσιμος. Σε γενικές γραμμές, η Κοινωνική Ψυχολογία είναι υποχρεωμένη να μην ανάγει τα κοινωνιοψυχικά φαινόμενα αποκλειστικά ούτε στην ψυχολογική ούτε στην κοινωνιολογική τους διάσταση, καθώς το αντικείμενο της άπτεται και των δύο κλάδων. Τα επίπεδα στα οποία οργανώνονται τα ερευνητικά αντικείμενα της επιστήμης αυτής είναι αρκετά, όπως: α) ο τρόπος οργάνωσης από τα άτομα των κοινωνικών αναπαραστάσεών τους, για παράδειγμα, για την οικογένεια, τον άνεργο, το μετανάστη, τον εργατικό άνθρωπο, κτλ.· β) η δυναμική των σχέσεων ανάμεσα στα άτομα μιας ομάδας, η επικοινωνία και οι συγκρούσεις μεταξύ τους· γ) οι σχέσεις ανάμεσα σε διαφορετικές ομάδες, πολιτικές, αθλητικές, θρησκευτικές, επαγγελματικές, κτλ. δ) ζητήματα κοινωνικοποίησης αλλά και παράβασης κανόνων, συνοχής και διάσπασης του κοινωνικού ιστού, κ.ά.

Όπως διαπιστώνεται, έχουν αναπτυχθεί πολλά ερευνητικά αντικείμενα και υπάρχει η τάση εξειδίκευσης στη μελέτη αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίο παρατηρείται η δυσκολία να εντοπιστούν οι συνδετικοί ιστοί μέσα από τους οποίους αλληλοδιαρθρώνονται τα ερευνητικά αντικείμενα σε μια ενότητα. Ο πλούτος αλλά και οι δυσκολίες της κοινωνιοψυχολογικής προσέγγισης εντείνουν το ενδιαφέρον για τη συνέχιση της ερευνητικής προσπάθειας.

3.5. ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ

Μέχρι και το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, από τότε δηλαδή που άρχισε να υποχωρεί το φαινόμενο της αποικιοκρατίας, η Ανθρωπολογία ασχολούνταν με εξωτικές κοινωνίες, τις οποίες μελετούσαν οι ανθρωπολόγοι πραγματοποιώντας επιτόπια έρευνα. Σήμερα χιλιάδες τουρίστες επισκέπτονται τις «εξωτικές» εκείνες περιοχές, ενώ οι άλλοτε ιθαγενείς επισκέπτονται τις «πολιτισμένες» χώρες

ή και εγκαθίστανται σ' αυτές, κυκλοφορούν ανάμεσά μας, εργάζονται και σπουδάζουν. Η Ανθρωπολογία, η οποία εκ πρώτης όψεως έχει συνδεθεί με τη μελέτη των «πρωτόγονων» κοινωνιών, δεν εξαφανίστηκε μαζί τους· αντί να παρακμάσει ως επιστήμη, σήμερα περνά μια νέα περίοδο αναγέννησης και εξαπλώνεται στις ευρωπαϊκές κοινωνίες, ανάμεσα στις οποίες είναι και η ελληνική. Ο προσανατολισμός της βέβαια έχει αλλάξει: στρέφεται πλέον όχι σε εξωτικές απομακρυσμένες φυλές, αλλά σε πληθυσμιακές ομάδες που κινούνται εντός των εθνικών συνόρων.

Οι κλασικές ανθρωπολογικές μελέτες έχουν γίνει κυρίως σε βρετανικές, γαλλικές και αμερικανικές αποικίες. Η αποαποικιοποίηση όμως, η οποία διάρκεσε περίπου από το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του '70, συνοδεύτηκε από τον εκσυγχρονισμό στην οικονομία, την ανάπτυξη της εκπαίδευσης, τη σταδιακή απομάκρυνση από τους παραδοσιακούς τρόπους ζωής των κοινωνιών που άλλοτε βρίσκονταν μακριά από τη δυτικού τύπου ανάπτυξη.

Οι ανθρωπολόγοι στην πλειονότητά τους δεν ταυτίστηκαν με την αποικιακή πολιτική. Αντίθετα, ανέπτυξαν έναν κριτικό λόγο απέναντι στον αποικιακό ηγεμονισμό αλλά και στο δυτικό τρόπο ζωής. Σε τούτο συνέβαλε και η συμμετοχική παρατήρηση, δηλαδή η επιτόπια παραμονή και έρευνα στην ερευνώμενη κοινωνία. Κατά τη διάρκεια της συνήθως μακρόχρονης παραμονής του, ο ανθρωπολόγος ερχόταν σε επαφή με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, προσπαθούσε να τους κατανοήσει, να μάθει τη γλώσσα τους, να γίνει ένα μαζί τους, αλλά και να περιγράψει τις όψεις της ζωής τους όσο το δυνατό πιο αντικειμενικά. Ο ανθρωπολόγος συμμετέχει

και ο ίδιος στο αντικείμενο που ερευνά, ενώ ταυτόχρονα απομακρύνεται από αυτό για να μελετήσει όσο το δυνατό περισσότερες πλευρές του. Για τη σφαιρική μελέτη και την εξηγητική εμβέλεια των φαινομένων, η Ανθρωπολογία κατά τη διάρκεια της πορείας της έχει εξοπλιστεί με εννοιολογικά εργαλεία και μεθόδους τις οποίες έχει δανειστεί από άλλες επιστήμες, όπως η Κοινωνιολογία, η Φιλοσοφία, η Γλωσσολογία, η Ιστοριογραφία, η Ψυχολογία, κ.ά.

Η Ανθρωπολογία είναι η επιστήμη του ανθρώπου και αυτόν επιχειρεί να εξετάσει στις περισσότερες εκδηλώσεις του. Η επιστήμη αυτή εξειδικεύεται στη μελέτη της ανθρώπινης κοινωνίας και του πολιτισμού. Κατεξοχήν χαρακτηριστικό της έρευνάς της είναι η επιτόπια έρευνα. Σε γενικές γραμμές, διακρίνεται αφ' ενός η

ευρωπαϊκή παράδοση έρευνας, αφ' ετέρου η αμερικανική. Η ευρωπαϊκή παράδοση έρευνας, η **Κοινωνική Ανθρωπολογία**, συνδέεται στενά με την Κοινωνιολογία, έχοντας αξιοποιήσει κατεξοχήν τη θεωρία και τη μέθοδο του Ντυρκέμ, αν και έχει υιοθετήσει ορισμένες προσεγγίσεις του Μαρξ και του Βέμπερ. Αρχικά, το κέντρο της Κοινωνικής Ανθρωπολογίας ήταν η Αγγλία και στη συνέχεια το Παρίσι. Στην Αμερική, η κύρια παράδοση, η **Πολιτισμική Ανθρωπολογία** (κουλτουραλισμός), την οποία εξέφρασε ο Μπόας (Boas), έχει ως αντικείμενό της τον πολιτισμό και τις πολιτισμικές διαφορές. Τονίζει τη μοναδικότητα της κουλτούρας ενός λαού, τη μη συγκρισιμότητά του με άλλους, την εκ των ένδον κατανόηση της πολιτισμικής εμπειρίας. Είναι σχετικιστική, από την άποψη ότι ενδιαφέρεται για την περιγραφή και την κατανόηση, για το ιδιαίτερο και μοναδικό, όχι για την εξήγηση και τη δυνατότητα διατύπωσης και εφαρμογής γενικών και κοινών κανόνων. Ανάμεσα στις σχολές των δυο ηπείρων εντοπίζονται μεγάλες διαφορές ως προς τις μεθόδους και τον προσανατολισμό της έρευνας, οι οποίες πυροδότησαν και εντάσεις μεταξύ τους, ενώ τελευταία δε λείπουν προσπάθειες σύγκλισης.

Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με το έργο θεμελιωτών της Ανθρωπολογίας, με το οποίο οργανώθηκε η επιστήμη αυτή. Με το έργο τους η Ανθρωπολογία διαφορφώθηκε ως η επιστήμη η οποία τοποθετεί ως κύριο πρόβλημα τη γνώση του διαφορετικού, την αναγνώριση της αξίας διαφορετικών από τον δικό μας πολιτισμών και των μελών τους, τα οποία πλέον κινούνται γύρω μας. Εύλογα η Ανθρωπολογία ευνοεί μια αντιρατσιστική και μη-εθνοκεντρική νοοτροπία, ενώ προκαλεί μια κριτική θεώρηση του πολιτισμού μας.

A. Βρετανοί κοινωνικοί ανθρωπολόγοι

3.5.1. Ο Μαλινόφσκι, θεμελιωτής της έρευνας πεδίου και του λειτουργισμού στην Ανθρωπολογία

Ο Μαλινόφσκι θεωρείται θεμελιωτής της έρευνας πεδίου. Στα νησιά Τρόμπριαντ, στα ανατολικά της Νέας Γουϊνέας, ο Μαλινόφσκι έζησε σαν ιθαγενής για πολλούς μήνες, παρατηρώντας καθημερινά τους ιθαγενείς στην εργασία και στη σχόλη, συζητώντας μαζί τους στη γλώσσα τους και χωρίς τη μεσολάβηση διερμηνέα. Έτσι, συγκέντρωσε υλικό πολύ μεγάλης επιστημονικής αξίας για την κοινωνική, τη θρησκευτική και την οικονομική ζωή των κατοίκων. Για τον Μαλινόφσκι, ο πραγματικός εθνολόγος προσπαθεί να ζει ακριβώς όπως οι ιθαγενείς, να μετέχει σε όλες τις δραστηριότητές τους, με απώτερο σκοπό να περιγράψει την κουλτούρα της φυλής στο σύνολό της και από όλες τις πλευρές της. Ενώ δηλαδή γίνεται ένα μαζί τους, ταυτόχρονα κατορθώνει να τους βλέπει και από απόσταση. Ο ανθρωπολόγος εξετάζει τα επιμέρους χαρακτηριστικά ενός πολιτισμού, αλλά ενδιαφέρεται και να τα συνδέσει με τα άλλα στοιχεία του συνόλου στο οποίο ανήκει.

Ο Μαλινόφσκι έδωσε έμφαση στη σημασία της «πρωτόγονης» οικονομίας, θεωρώντας ότι στη ζωή του ανθρώπου εντοπίζεται μια υλική βάση η οποία οφείλεται στην ανάγκη τροφής, θαλπωρής και προστασίας. Δεν περιορίστηκε όμως μόνο στην απλή περιγραφή της διαδικασίας των οικονομικής φύσεως συναλλαγών· προχώρησε και στη διερεύνηση των κινήτρων και των αισθημάτων. Συνέδεσε την περιγραφή των πράξεων με

την περιγραφή των κινήτρων και την ανάλυση της συμπεριφοράς. Με αυτό τον τρόπο επιχείρησε να συνδέσει ένα βασικό αντικείμενο της Κοινωνιολογίας, την πράξη, με αντικείμενα της Ψυχολογίας, τα αισθήματα και τη συμπεριφορά. Είναι χαρακτηριστικό ότι η μέθοδος του Μαλινόφσκι παίρνει υπόψη της τη συνθετότητα της ανθρώπινης φύσης. Ο άνθρωπος διακρίνεται τόσο για τα συναισθήματα όσο και για τη λογική του. Ως εκ τούτου, η έρευνα αναζητά να διερευνήσει τις πράξεις του από τη λογική όσο και από τη συναισθηματική τους πλευρά.

Ο Μαλινόφσκι (Bronislaw Kaspar Malinowski, 1884–1942) γεννήθηκε στην Κρακοβία (Πολωνία), αρχικά σπουδάζει Μαθηματικά και Φυσική και αργότερα στρέφεται στην Εθνολογία. Από το 1910 εγκαθίσταται στο Λονδίνο, όπου και συνεχίζει σπουδές, ενώ συνδέεται με γνωστούς ερευνητές ανθρωπολόγους, όπως ο Σέλιγκμαν (Seligman), ο Ράντκλιφ-Μπράουν, ο Γουέστερμαρκ (Westermarck). Μετέχει σε μια σειρά εθνογραφικών αποστολών, όπως στη Νέα Γουϊνέα, στη Μελανησία, στα νησιά Τρόμπριαντ. Μεταξύ των ετών 1924–1927 διδάσκει στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου ως καθηγητής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας. Το 1938 εγκαθίσταται στην Αμερική και διδάσκει στο Πανεπιστήμιο του Γέιλ. Κυριότερα έργα του: Η Οικογένεια στους Αυστραλούς Αβορίγινες (1913), Αργοναύτες τον Δυτικού Ειρηνικού (1922), Η Σεξουαλική Ζωή των Ιθαγενών στη Βορειοδυτική Μελανησία (1929), Επιστημονική Θεωρία της Κουλτούρας (1944), κ.ά.

Η οικονομία, για τον Μαλινόφσκι, δε βασίζεται απλώς και μόνο σε έναν υπολογισμό της ωφελιμότητας, του κέρδους ή της ζημίας, αλλά ικανοποιεί συναισθηματικές και αισθητικές ανάγκες υψηλότερης τάξης από την απλή ικανοποίηση ζωικών αναγκών. Ο Μαλινόφσκι θέλησε να συνδέσει τη μαγεία με την οικονομική ζωή, όταν διαπίστωσε ότι επιδρούσε στους ιθαγενείς ψυχολογικά για την επιτυχία των εργασιών τους. Η μαγεία ερμηνεύτηκε ωφελμιστικά ως μια από τις κύριες ψυχολογικές δυνάμεις που επέτρεπαν και διευκόλυναν την οργάνωση και τη συστηματοποίηση της οικονομικής δραστηριότητας.

Ο Μαλινόφσκι θεωρείται πατέρας του λειτουργισμού. Σύμφωνα με τη μέθοδο του λειτουργισμού (βλ. 4.11.–4.11.3.), σε γενικές γραμμές, εξετάζεται πώς επιδρά ένα χαρακτηριστικό στοιχείο μιας κοινωνίας, μια πράξη ή αντίληψη (π.χ. η τέλεση του χορού από τα μέλη μιας φυλής) στη διατήρηση αυτής της κοινωνίας συνολικά. Υπονοείται η αντίληψη ότι τα στοιχεία μιας κοινωνίας βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση (βλ. Ντυρκέμ, 3.3.3.).

Ο λειτουργισμός για τον Μαλινόφσκι γίνεται πιο συγκεκριμένος καθώς συνδέεται με τις ανάγκες. Οι ανάγκες διακρίνονται σε πρωταρχικές, όπως η διατροφή, η αναπαραγωγή, η ασφάλεια, και σε παράγωγες, δηλαδή σε πολιτιστικές ανάγκες, όπως η θρησκεία, το δίκαιο, μέσα από τις οποίες οργανώνεται η κοινωνική ζωή. Η λειτουργία σημαίνει την ικανοποίηση μιας ανάγκης, είτε στοιχειώδους είτε πολιτιστικής. Ο Μαλινόφσκι στο σύστημά του, χάρη στη θεωρία των αναγκών, επιχειρεί να συνδέσει το βιολογικό, το οικονομικό και το πολιτιστικό πεδίο. Κάθε επιμέρους γεγονός δεν κατανοείται απομονωμένα· για παράδειγμα, οι συναλλαγές ανάμεσα στις φυλές δεν κατανοούνται ανεξάρτητα από

τον τρόπο οργάνωσης της εργασίας, της τεχνικής, των θρησκευτικών και μυθολογικών αναπαραστάσεων, τις κοινωνικές αξίες, κτλ. Σε γενικές γραμμές ο Μαλινόφσκι προσπάθησε να συνεισφέρει όχι μόνο μεθόδους κατανόησης επιμέρους κοινωνιών, αλλά και ένα ερμηνευτικό σχήμα για τη σύγκριση των κοινωνιών και για την κατανόηση της κουλτούρας ως καθολικού φαινομένου.

3.5.2. Ο Ράντκλιφ–Μπράουν και η σχολή του δομο–λειτουργισμού

Ο Ράντκλιφ–Μπράουν, ένας εξαιρετικός ομιλητής με διεθνή ακτινοβολία, έδωσε διαλέξεις σχεδόν σε όλο τον κόσμο, στην Αγγλία, στην Αφρική, στην Αυστραλία, στην Αμερική, ακόμη και στην Κίνα χάρη στις μελέτες και στη δραστηριότητά του, η Κοινωνική Ανθρωπολογία στην Αγγλία κατέλαβε μια ξεχωριστή θέση ανάμεσα στις επιστήμες.

Ο Ράντκλιφ–Μπράουν αντιπροσωπεύει, όπως και ο Μαλινόφσκι, το λειτουργιστικό ρεύμα σκέψης. Αναγνωρίζει ότι μια κοινωνία είναι όπως ένας οργανισμός, ένα σύστημα του οποίου όλα τα στοιχεία βρίσκονται σε αλληλεξάρτηση και είναι προσαρμοσμένα ως προς ένα σκοπό. Για παράδειγμα, καθένα από τα στοιχεία ενός ρολογιού εξηγείται ως προς τη λειτουργία την οποία εκπληρώνει και σε σχέση με το όλο σύστημα, το μηχανισμό του ρολογιού, στο οποίο ανήκει. Η κοινωνία

όμως δεν είναι όπως ακριβώς ένα ρολόι ούτε όπως ένα ζώο, το οποίο δεν μπορεί να αλλάξει είδος (ένας ποντικός δεν μπορεί να γίνει γάτα).

Ο Ράντκλιφ–Μπράουν παρατηρεί ότι, ενώ η κοινωνία αλλάζει και μαζί της αλλάζει και το είδος της δομής της, εντούτοις δεν καταστρέφεται η συνέχειά της. Με άλλα λόγια, θέτει το ερώτημα πώς δημιουργούνται νέοι τύποι κοινωνικής δομής και αυτό το ερώτημα τον υποχρεώνει να απομακρυνθεί από τον λειτουργισμό και να εισαγάγει το δομο–λειτουργισμό.

Για να συμβάλει στην αναμόρφωση της βικτωριανής κοινωνίας της εποχής του, επικεντρώθηκε στη μελέτη των θεσμών και τρόπων ζωής σε κοινωνίες που διέπονται από συναίνεση και όχι από καταναγκασμό, όπως στις φυλές των νήσων Άνταμαν και στους Αβορίγινες της Αυστραλίας. Το ενδιαφέρον του για τα πολιτικά συστήματα επηρέασε, όπως θα παρακολουθήσουμε στη συνέχεια, τον Έβανς Πρίτσαρντ και συνεισέφερε στο πεδίο της Πολιτικής Ανθρωπολογίας.

Ο Ράντκλιφ–Μπράουν (Alfred Reginald Radcliffe–Brown, 1881–1955) γεννήθηκε στο Μπέρμιγχαμ το 1881 και σπούδασε στο Τρίνιτι Κόλετζ στο Κέμπριτζ. Στα νησιά Άνταμαν πραγματοποίησε μια μακράς διάρκειας έρευνα (1906–1908) πάνω στην οποία βασίστηκε ένα μέρος του έργου του. Επηρεασμένος από την Κοινωνιολογία του Ντυρκέμ, επιδίωξε να γίνει η Ανθρωπολογία μια «Φυσική και Θεωρητική Επιστήμη της κοινωνίας».

3.5.3. Ο Έβανς–Πρίτσαρντ, η συμβολή του στην Πολιτική Ανθρωπολογία και στη σύνδεση Ιστορίας–Ανθρωπολογίας

Ο Έβανς–Πρίτσαρντ διδάσκει τη μέθοδο του Ντυρκέμ, η οποία επικρατούσε εκείνη την εποχή, αλλά απορρίπτει πολύ γρήγορα το σχέδιο μιας Ανθρωπολογίας η οποία, αντίστοιχα με την Κοινωνιολογία, θα ήταν μια Φυσική Επιστήμη των κοινωνιών. Ήταν ο μόνος από τους Άγγλους δομολειτουργιστές που επιχειρεί να συνδέσει την Ανθρωπολογία με την Ιστορία, υποστηρίζοντας ότι οι «πρωτόγονες» κοινωνίες δεν ήταν κλειστά και αχρονικά συστήματα.

Ο Έβανς–Πρίτσαρντ (Edward Evans–Pritchard, 1902–1973) γεννήθηκε στο Σάσεξ και ήταν γιος αγγλικανού ιερέα. Μελετά Σύγχρονη Ιστορία στην Οξφόρδη, κατόπιν Ανθρωπολογία στο Λονδίνο. Από το 1926–1940 αναλαμβάνει πολλές αποστολές στο Σουδάν, ενώ διακόπτει για σύντομα διαστήματα κατά τα οποία διδάσκει στα πανεπιστήμια του Λονδίνου και του Καΐρου. Το 1945 γίνεται καθηγητής στην Οξφόρδη όπου παραμένει μέχρι τη συνταξιοδότησή του. Η εργογραφία του αριθμεί πάνω από τετρακόσιους τίτλους μελετών. Θεωρείται ειδικός για τους πληθυσμούς του Νοτίου Σουδάν, είναι βασικός θεωρητικός των συστημάτων εξουσίας σε κοινωνίες χωρίς κράτος και καταλαμβάνει μια πολύ σημαντική θέση στην ιστορία της αφρικανικής Εθνολογίας και της Πολιτικής Ανθρωπολογίας.

Στην πρώτη του μονογραφία (1937) παρουσιάζει μια έκθεση των πεπιοθήσεων και των λατρευτικών πρακτικών των Αζάντε, μιας φυλής του Σουδάν. Αυτή η μελέτη θα υποκινήσει μια έντονη συζήτηση στη δεκαετία του '70, πάνω στο πρόβλημα αν οι πεπιοθήσεις είναι ορθολογικές, όχι από επιστημονική άποψη, αλλά ως προς την πρακτική τους αποτελεσματικότητα. Το όνομα του Έβανς-Πρίσαρντ συνδέθηκε με τη μελέτη των Νουέρ, μιας φυλής στο Σουδάν, στους οποίους αφιέρωσε τρία έργα και περίπου εκατό άρθρα, αν και δεν κατόρθωσε να αποκτήσει την εμπιστοσύνη τους.

Ο Έβανς-Πρίσαρντ, μελετώντας την πολιτική και τη συγγενική οργάνωση, δίνει έμφαση στον παράγοντα της σύγκρουσης. Για την Κοινωνιολογία του Ντυρκέμ, οι συγκρούσεις των κοινωνιών που οδηγούν σε ραγδαίες μεταβολές συνήθως συγκαταλέγονται σε ανομικά ή παθολογικά φαινόμενα. Αντίθετα με τη θεωρία του Έβανς-Πρίσαρντ, οι συγκρούσεις και οι δυσλειτουργίες θεωρούνται εγγενείς σε κάθε κοινωνικό σύστημα, αντιμετωπίζονται ως φαινόμενα που δεν το αποδομούν, ενώ μπορεί να ευνοήσουν την ενίσχυσή του.

Ο Έβανς-Πρίσαρντ ανανέωσε την καθαρά λειτουργιστική παράδοση μελέτης της κοινωνίας και εισήγαγε μια επανάσταση στην Ανθρωπολογία, η οποία εστιάζει το ενδιαφέρον της όχι πλέον τόσο στη λειτουργία όσο στη σημασία. Τον Έβανς-Πρίσαρντ απασχολούσε πολύ να παρακολουθήσει τη σκέψη των ανθρώπων της φυλής την οποία μελετούσε. Τον ενδιέφερε να ανακαλύψει τι μεσολαβεί ανάμεσα στη θέα ενός πράγματος και στη σκέψη η οποία σχηματίζεται πάνω σε αυτό. Ένα ζώο, για παράδειγμα, μπορεί να σημαίνει για έναν ιθαγενή έναν τοτεμικό αδερφό, ανήκει δηλαδή στην οικογένειά

του που έχει ένα κοινό τοτέμ, και γι' αυτό βέβαια δε θα το σκοτώσει. Πρόκειται για μια σημασία μάλλον ακατανόητη για ένα δυτικό άνθρωπο.

Η διαφορά στη σημασία των λέξεων είναι και ένα πρόβλημα που αφορά τη μετάφραση μιας γλώσσας σε μια άλλη, όπως και τη δυνατότητα ερμηνείας ενός περιστατικού. Και ένας δυτικός άνθρωπος μπορεί να μη φονεύσει ένα ζώο, αλλά για διαφορετικούς λόγους από έναν ιθαγενή.

Σε γενικές γραμμές, το πολύ εκτεταμένο έργο του Έβανς-Πρίτσαρντ περιλαμβάνει πολύ μεγάλη ποικιλία θεμάτων. Τον απασχόλησε η σχέση ανάμεσα στην Ανθρωπολογία και στην Ιστορία, η θέση των γυναικών στην Ιστορία, η συγγένεια, οι συναλλαγές, τα λεκτικά παίγνια, ο θεσμός του γάμου, η έννοια της πατρότητας.

P. Μαγκρίτ,
Αυτό δεν είναι μία πίπα

B. Η γαλλική σχολή Κοινωνικής Ανθρωπολογίας

3.5.4. Ο Κλωντ Λεβί–Στρως και η θεμελίωση του γαλλικού στρουκτουραλισμού

Ο Λεβί–Στρως δέχτηκε και αξιοποίησε πολλές επιδράσεις. Όπως εξομολογείται ο ίδιος στους *Θλιβερούς Τροπικούς*, ανακαλύπτει την κρυφή τάξη της φύσης μέσω της Γεωλογίας· ο Φρόντ του δίδαξε το σκοτεινό κόσμο των συναισθημάτων και των ορμών· ο Μαρξ ότι η Κοινωνική Επιστήμη δεν οικοδομείται στον κόσμο των γεγονότων. Σε ένα από τα βασικότερα έργα του, τις *Στοιχειώδεις Δομές της Συγγένειας*, επιχειρεί τη μαθηματική ανάλυση της συγγένειας, με τη βοήθεια του Α. Βείλ (A. Weil). Η προσπάθειά του να αποδείξει μαθηματικά τις σχέσεις συγγενείας εκφράζει το ενδιαφέρον του να βρει τους κοινούς συντελεστές φύσης και κοινωνίας, ώστε να γεφυρωθεί το χάσμα ανάμεσα στις Ανθρωπιστικές και στις Θετικές Επιστήμες, ανάμεσα στα ανθρώπινα φαινόμενα και στη φύση. Από τον Μαρσέλ Μως (M. Mauss) ο Λεβί–Στρως μαθαίνει ότι η αλληλεγγύη μπορεί να επιτευχθεί με τον καλύτερο τρόπο αν σχηματιστεί μια δομή αμοιβαιότητας, ένα σύστημα ανταλλαγών το οποίο συμβάλλει στην ανάπτυξη συμμαχιών ανάμεσα σε ανθρώπους και ομάδες. Οι ανταλλαγές περιλαμβάνουν αγαθά και υπηρεσίες, γλώσσα, σύμβολα και γυναίκες. Το σύστημα ανταλλαγών όμως βασιζόταν σε κανόνες· οι άνθρωποι δεν επέλεγαν αυθαίρετα όποια γυναίκα ήθελαν.

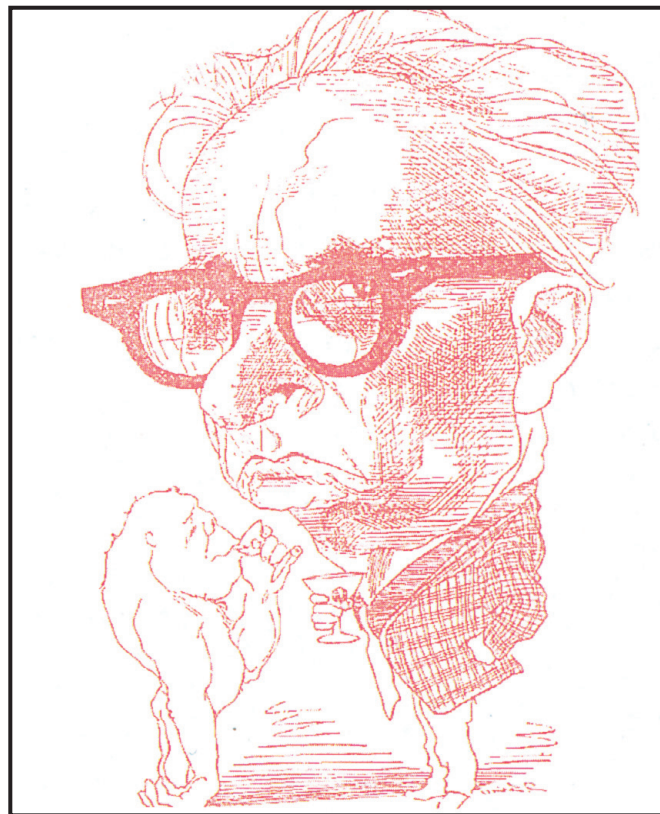
Καθοριστική, επίσης, ήταν η επίδραση την οποία δέχτηκε και αξιοποίησε από τη Γλωσσολογία του

διάσημου Ελβετού γλωσσολόγου Φ. ντε Σωσσύρ (F. de Saussure, 1857–1915), κυρίως δε του Ρώσου γλωσσολόγου Ρ. Γιάκομπσον (R. Jakobson, 1896–1982).

Ο Κλωντ Λεβί–Στρως (Claude Levi–Strauss, 1908–) γεννήθηκε στις Βρυξέλλες, σπούδασε στο Παρίσι Φιλοσοφία και, μετά από ολιγόχρονη θητεία ως καθηγητής Λυκείου, δέχεται να διδάξει ως καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Πανεπιστήμιο του Σάο Πάολο (Βραζιλία). Με τη μετακίνηση αυτή, η οποία άλλαξε τη ζωή του, άρχισαν οι εθνογραφικές του έρευνες στις φυλές των Ινδιάνων της ζούγκλας του Αμαζονίου. Στο βιβλίο του Θλιβεροί Τροπικοί, περιγράφει το οδοιπορικό του στο νέο κόσμο στον οποίο εισήλθε, μέσα από τον οποίο άρχισε να βλέπει από διαφορετική οπτική τον πολιτισμό. Επιστρέφει το 1939 στο Παρίσι, όπου τον βρίσκει ο πόλεμος. Μια και ήταν εβραϊκής καταγωγής, δεν είχε παρά μία επιλογή, να φύγει. Καταφεύγει, όπως και χιλιάδες άλλοι Ευρωπαίοι επιστήμονες, καλλιτέχνες και διανοούμενοι, στη Νέα Υόρκη, όπου διδάσκει στη Νέα Σχολή Κοινωνικών Ερευνών (New School of Social Research). Το 1948 επιστρέφει στο Παρίσι και αναλαμβάνει καθήκοντα υποδιευθυντή στο Μουσείο του Ανθρώπου, στον τομέα της Εθνολογίας. Διδάσκει στη Σχολή Ανωτάτων Σπουδών, το 1959 εκλέγεται καθηγητής στο Κολλέγιο της Γαλλίας και το 1973 εκλέγεται μέλος της Ακαδημίας.

Ο Λεβί-Στρωσ εισάγει το στρουκτουραλισμό/δομισμό στην Ανθρωπολογία. Με τη μέθοδο αυτή, επιχειρεί να περιγράψει ορισμένες κατηγορίες φαινομένων όπως, για παράδειγμα, τη συγγένεια. Διερωτάται τι είναι η δομή και ποιος ο λόγος της. Προχωρεί στην ανακάλυψη των βασικών στοιχείων τα οποία τη συνθέτουν, όπως η απαγόρευση της αιμομιξίας. Βλέπει ότι το στοιχείο της απαγόρευσης αυτής οδηγεί σε μια σειρά συνέπειες μέσα από τις οποίες διαμορφώνονται σχέσεις. Δηλαδή μόνο οι άντρες έχουν το δικαίωμα να ανταλλάσσουν μεταξύ τους τις γυναίκες και αυτός που παίρνει γυναίκα έχει και την υποχρέωση να δίνει γυναίκα. Σκοπός της μεθόδου είναι η ανακάλυψη των αναγκαίων σχέσεων σε μια ομάδα και οι κανόνες βάσει των οποίων συνδυάζονται οι σχέσεις αυτές. Ανάμεσα στις θεμελιώδεις δομές συγκαταλέγονται η αμοιβαιότητα, η συμμαχία, ο συμβολικός χαρακτήρας του δώρου.

Ο Λεβί–Στρως δεν πιστεύει ότι υπάρχουν ανώτεροι και κατώτεροι πολιτισμοί, έξυπνοι και κουτοί λαοί. Θεωρεί ότι το είδος της λογικής που χαρακτηρίζει τη μυθική σκέψη είναι τόσο αυστηρό όσο και εκείνο της σύγχρονης επιστήμης. Θέτει υπό αμφισβήτηση, με άλλα λόγια, τα συγκριτικά και τα εθνοκεντρικό κριτήρια με τα οποία ιεραρχούνται οι πολιτισμοί και εδραιώνεται η ιδέα της εξέλιξης και της προόδου. Στην ιδέα της παγκόσμιας προόδου, στενά συνδεδεμένη με την αποικιοκρατία του 19ου αιώνα, ο Λεβί–Στρως απαντά με το όραμα ενός νέου ανθρωπισμού, στο οποίο βλέπει τη συμφιλίωση ανθρώπου και φύσης.

Ο Λεβί–Στρως στράφηκε στη μελέτη των δομών της κοινωνικής ζωής οι οποίες δεν είναι συνειδητές για τα άτομα. Αποδίδει στην Ανθρωπολογία το καθήκον να αναζητήσει τις μη συνειδητές δομές στις οποίες μπορούμε να φτάσουμε με τη μελέτη των θεσμών και, ακόμη καλύτερα, με τη μελέτη της γλώσσας. Ως το κατεξοχήν πρόβλημα της Εθνολογίας θεωρεί την επικοινωνία, πώς δηλαδή θα επικοινωνήσουν μεταξύ τους τα διάφορα υποκείμενα που προέρχονται από τους διαφορετικούς πολιτισμούς και ζουν κάτω από διαφορετικού τύπου σχέσεις. Ο στρουκτουραλισμός επιχειρεί να δώσει την ανατομία των σχέσεων στις οποίες βασίζεται και τις οποίες εκφράζει η επικοινωνία.

Γ. Αμερικανική σχολή Ανθρωπολογίας

3.5.5. Η Μάργκαρετ Μηντ και η Πολιτισμική Ανθρωπολογία

Η Μάργκαρετ Μηντ εκπροσωπεί τον **κουλτουραλισμό** στην Ανθρωπολογία, μια θεωρητική κατεύθυνση η οποία επικρατεί στην Αμερική κυρίως κατά τις δεκαετίες '30-'40. Σύμφωνα με αυτή τη θεωρητική τάση, κάθε κουλτούρα θεωρείται ότι έχει μια ιδιαίτερη σύνθεση, ότι είναι μοναδική, και μελετάται με αφετηρία τη ζωή και τη συμπεριφορά των ατόμων. Η έμφαση στα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά και στο άτομο, στις πολιτισμικές διαφορές, η αμφισβήτηση κοινών γνωρισμάτων και κανόνων που να ισχύουν για όλους τους ανθρώπους και τις κουλτούρες, το ενδιαφέρον για την περιγραφή των φαινομένων και όχι για τη θεμελίωση της εξήγησης, αποτελούν γνωρίσματα ενός **πολιτισμικού σχετικισμού**. Σε θεωρητικό επίπεδο, ο **κουλτουραλισμός** επιτρέπει τη σύνδεση ανάμεσα στην Ψυχολογία και στην Κοινωνιολογία. Σε ιδεολογικό επίπεδο, ο **πολιτισμικός σχετικισμός** συνεισέφερε στη μάχη εναντίον ρατσιστικών, εθνοκεντρικών και ανδροκρατικών προκαταλήψεων και συνδέεται με τον πολυεθνικό χαρακτήρα της αμερικανικής κοινωνίας.

Η Μάργκαρετ Μηντ (Margaret Mead, 1901–1978) γεννήθηκε στη Φιλαδέλφεια (Πενσυλβάνια). Ο πατέρας της ήταν πανεπιστημιακός καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας και η μητέρα της κοινωνιολόγος. Σπουδάζει Ψυχολογία και Ανθρωπολογία στο Πανεπιστήμιο Κολούμπια, στο οποίο κατόπιν γίνεται καθηγήτρια. Κατά την πρώτη της αποστολή μελετά τη φυλή των Σαμόα στη Νέα Γουινέα, στην οποία θα αφιερώσει το πρώτο της έργο, *Η Ενηλικίωση στη Σαμόα, 1927*. Στις επόμενες αποστολές της, μελετά τρεις διαφορετικές κοινωνίες στη Νέα Γουινέα. Στο πιο γνωστό της έργο, *Φύλο και Ιδιοσυγκρασία οι Τρεις Πρωτόγονες Κοινωνίες, 1935*, βασισμένο στο υλικό αυτών των κοινωνιών, επιχειρεί να υποστηρίξει ότι οι διαφορές ανάμεσα στα δύο φύλα δεν οφείλονται σε βιολογικούς παράγοντες αλλά στη διαπαιδαγώγησή τους. Επιχειρεί, επίσης, να συνδέσει τα ψυχολογικά χαρακτηριστικά των ατόμων με τις ιδιαίτερες πολιτισμικές συνθήκες· με τη σύνδεση αυτή Ψυχολογίας και πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων, επιδιώκει να αμφισβητήσει την καθολικότητα των προβλημάτων της εφηβείας.

Ανακεφαλαίωση

Οι Κοινωνικές Επιστήμες στη σύγχρονη μορφή τους εμφανίζονται τον 19ο αιώνα, μετά τις πολιτικές επαναστάσεις και τη διάδοση των ιδεών του Διαφωτισμού, με την εξάπλωση της Βιομηχανικής Επανάστασης και την ανάπτυξη των αστικών κέντρων. Ήδη όμως το αντικείμενο της Πολιτικής Επιστήμης έχει αρχίσει να μελετάται συστηματικά από τον 17ο αιώνα, με την Αγγλική Επανάσταση, και το αντικείμενο της Πολιτικής Οικονομίας τον 18ο αιώνα, με τη Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία.

Μέχρι τον 18ο αιώνα, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, τα Μαθηματικά προσφέρουν το πρότυπο όλης της επιστήμης και της κοινωνικής σκέψης, αν και βέβαια δεν το χειρίζονται κατά τον ίδιο τρόπο οι διάφοροι θεωρητικοί. Από τον 19ο αιώνα δίνεται μεγάλη έμφαση στη μέθοδο και στις έννοιες για τον προσδιορισμό των ερευνούμενων αντικειμένων. Εισάγονται νέες μέθοδοι και έννοιες για την εξέταση κάθε αντικειμένου και έτσι ξεχωρίζουν οι Κοινωνικές Επιστήμες μεταξύ τους. Επιπλέον, και στο εσωτερικό κάθε επιστήμης εμφανίζονται διαφορετικά υποδείγματα. Εντούτοις, υπάρχουν ορισμένα βασικά ερωτήματα τα οποία είναι κοινά, όπως για τη δομή, τη λειτουργία, τη μεταβολή, και ορισμένες μέθοδοι που συναντώνται σε όλους σχεδόν τους κλάδους.

Η συνεισφορά των θεμελιωτών κάθε Κοινωνικής Επιστήμης αναγνωρίζεται για τις νέες μεθόδους,

τις έννοιες και τα ερωτήματα που έθεσε ο καθένας για την έρευνα της κοινωνικής πράξης σε όλες τις πλευρές της. Πρόκειται για μεθόδους και έννοιες που χρησιμοποιούνται και εξελίσσονται ακόμη, ερωτήματα που απασχολούν και σήμερα.

α. Πολιτική

- Στις πολιτικές θεωρίες του 17ου και του 18ου αιώνα, υιοθετείται η νομική–πολιτική ιδέα του **Κοινωνικού Συμβολαίου**, σύμφωνα με την οποία όλα τα άτομα συναινούν για τη θεσμική συγκρότηση της κοινωνίας και για τη συγκρότηση του αστικού κράτους. Εντοπίζονται όμως διαφοροποιήσεις ανάμεσα στους θεωρητικούς, οι οποίες οφείλονται και στην ιστορική εποχή κατά την οποία γράφονται οι θεωρίες τους και στον τύπο του κράτους και των ελευθεριών των πολιτών που εισηγούνται.
- Με το πολιτικό έργο του Χομπς παρουσιάζει για πρώτη φορά μια πλήρης θεωρία για το κράτος και το επιχείρημα υπέρ της απόλυτης αλλά όχι αυθαίρετης εξουσίας. Ο Λοκ θέτει τα θεμέλια της αντιπροσωπευτικής μορφής διακυβέρνησης, ενώ ο Ρουσσώ εισάγει τους όρους και τις έννοιες μιας θεωρίας δημοκρατίας.
- Τέλος, τον 19ο αιώνα, από την πολιτική θεωρία του Μαρξ ασκείται κριτική στην ιδέα ότι το κράτος προκύπτει από τη συναίνεση ανάμεσα σε άτομα ίσα και ελεύθερα, υποστηρίζεται ότι ο ατομικισμός είναι συνέπεια και όχι αιτία του ταξικού πολιτικού–οικονομικού συστήματος.

Επισημαίνεται ο χωρισμός ανάμεσα στην κοινωνία και στο κράτος και εκπονείται μια κριτική θεωρία προς τους όρους θεμελίωσης του κράτους.

β. Οικονομία

- Η Οικονομία, ως Πολιτική Οικονομία, εμφανίζεται ως ξεχωριστός επιστημονικός κλάδος τον 18ο αιώνα, με τη Βιομηχανική Επανάσταση στην Αγγλία. Απέναντι σε ένα βασικό πρόβλημα που εξετάζει, τη σχέση κράτους και οικονομίας, και στην επιδίωξη για μια ευημερούσα κοινωνία, οι τοποθετήσεις των θεμελιωτών της επιστήμης αυτής βασίζονται σε διαφορετικά υποδείγματα.
- Ο Σμιθ και ο Ρικάρντο τοποθετούνται υπέρ της οικονομικής ελευθερίας των ιδιωτών και όχι υπέρ της κρατικής παρέμβασης. Και οι δυο, όπως στη συνέχεια και ο Μαρξ και ο Κέυνς, δίνουν μεγάλη σημασία στην αξία της εργασίας. Ο Ρικάρντο επιδιώκει να προσδιορίσει τους νόμους που ρυθμίζουν την οικονομική παραγωγή.
- Ο Μαρξ απορρίπτει την άποψη του Σμιθ ότι προτεραιότητα στη λειτουργία και στην Εξήγηση της οικονομίας έχει το ατομικό συμφέρον. Εμβαθύνει στη μελέτη των νόμων της καπιταλιστικής οικονομίας, την οποία ξεκίνησε ο Ρικάρντο, και κατασκευάζει έννοιες για τη συνολική μελέτη του οικονομικού συστήματος, όπως παραγωγικές δυνάμεις, παραγωγικές σχέσεις, υπεραξία. Διαπιστώνει ότι οι οικονομικές σχέσεις είναι ανταγωνιστικές και εκμεταλλευτικές. Εντοπίζει την ανάγκη

για τη μετατροπή τους, με κριτήριο την απελευθέρωση όλων των δυνάμεων της οικονομίας και του ανθρώπου.

– Ο Κέυνς, σε αντίθεση προς τον Σμιθ και τον Ρικάρντο, υποστηρίζει την παρέμβαση του κράτους για τη ρύθμιση της οικονομίας και τον περιορισμό της ανεργίας. Υποστηρίζει όμως τη διατήρηση του δεδομένου συστήματος και όχι τη ριζική αλλαγή του, όπως ο Μαρξ.

γ. Κοινωνιολογία

– Στην καθιέρωσή της συμβάλλει ο Κοντ, από τον οποίο αποκτά το όνομά της και τις πρώτες μεθόδους, τις οποίες, αρχικά, δανείζεται από τη Φυσική.

– Τα μεθοδολογικά υποδείγματα της κοινωνιολογικής μελέτης διαφέρουν μεταξύ τους.

– Η μαρξιστική θεωρία μελετά τις κοινωνικές σχέσεις με τη **διαλεκτική μέθοδο**, δίνει έμφαση στην κοινωνική ανισότητα και προσανατολίζεται στην έρευνα των δυνατοτήτων για **κοινωνική αλλαγή**.

– Ο Ντυρκέμ βλέπει την κοινωνία θετικά, μελετά πώς λειτουργεί, πώς είναι δυνατή η συνοχή της, και προσανατολίζεται στην αντικειμενική και ουδέτερη μελέτη των **κοινωνικών γεγονότων**.

– Ο Βέμπερ συνεισφέρει στην ορθολογική εξήγηση της ατομικής πράξης και κατασκευάζει τύπους πράξεων ως βασικά εργαλεία εξήγησής τους. Βασική είναι η συμβολή του στη μελέτη της **γραφειοκρατίας**.

δ. Ψυχολογία

– Τον 19ο αιώνα στην έρευνα της νόησης και της συμπεριφοράς αρχίζουν να χρησιμοποιούνται μέθοδοι των Φυσικών Επιστημών η συστηματική παρατήρηση και το πείραμα, οι οποίες εισάγονται στο πειραματικό εργαστήριο του Βουντ. Αν και διατυπώνονται πολλές αντιρρήσεις για τη χρησιμοποίησή τους ειδικά στον άνθρωπο, διευκολύνουν όμως την Ψυχολογία να αποσπαστεί από τη Φιλοσοφία και να αποτελέσει ξεχωριστό επιστημονικό κλάδο. Το αντικείμενό της στη συνέχεια διαιρείται σε επιμέρους τομείς. Οι διάφορες σχολές που εμφανίζονται εξετάζουν και μία πλευρά του αντικειμένου εισάγοντας νέες έννοιες και μεθόδους.

– Η Πειραματική Ψυχολογία, με ιδρυτή τον Βουντ, δίνει έμφαση στην αναλυτική εξέταση των λειτουργιών της συνείδησης και χρησιμοποιεί πειραματικές μεθόδους. Η σχολή του συμπεριφορισμού χρησιμοποιεί και αυτή το πείραμα, αλλά για τη μελέτη της συμπεριφοράς. Η μορφολογική σχολή διατυπώνει τη θέση ότι ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται ολοκληρωμένα σύνολα. Η σχολή αυτή προσανατολίζεται στη κατανόηση βιωμάτων και νοητικών λειτουργιών στη συνολική τους μορφή, στην πλήρη τους διάρθρωση και όχι, όπως η Πειραματική Ψυχολογία, μέσα από την ανάλυση των μερών τους. Η ψυχαναλυτική σχολή, με θεμελιωτή τον Φρόυντ, προσανατολίζεται στη διερεύνηση των ασυνείδητων ορμών του ανθρώπου και εισάγει ένα νέο σχήμα για την αναπαράσταση της δομής του ψυχισμού. Με την Ψυχανάλυση, το άτομο

υπό την καθοδήγηση του ψυχαναλυτή του, κατευθύνεται στη γνώση του ασυνειδήτου του, προκειμένου να αποκαταστήσει και να ελέγξει το ίδιο τη σχέση του με τον εαυτό του και τους άλλους.

– Τέλος, η Κοινωνική Ψυχολογία εξετάζει τη συμπεριφορά του ατόμου μέσα στην ομάδα, χρησιμοποιεί έννοιες και μεθόδους της Κοινωνιολογίας και της Ψυχολογίας, χωρίς όμως να ανάγει τα φαινόμενα αποκλειστικά είτε τον έναν είτε στον άλλο κλάδο.

ε. Ανθρωπολογία

– Η Ανθρωπολογία ως Κοινωνική Ανθρωπολογία δανείζεται εννοιολογικά εργαλεία και μεθόδους από την Κοινωνιολογία, τη Φιλοσοφία, τη Γλωσσολογία, την Ιστοριογραφία, την Ψυχολογία. Η έρευνά της βασίζεται στην **επιτόπια έρευνα**, με την οποία και ξεχωρίζει από τις άλλες επιστήμες.

– Διακρίνονται αφ' ενός η ευρωπαϊκή παράδοση έρευνας, η Κοινωνική Ανθρωπολογία, και αφ' ετέρου η αμερικανική, η Πολιτισμική Ανθρωπολογία. Στην Κοινωνική Ανθρωπολογία, ξεχωρίζουν αφ' ενός η βρετανική σχολή, αφ' ετέρου η γαλλική.

– Θεμελιωτές της βρετανικής Κοινωνικής Ανθρωπολογίας: Ο Μαλινόφσκι θεωρείται ο θεμελιωτής της επιτόπιας έρευνας και διερευνά το αντικείμενό του αξιοποιώντας τη λειτουργιστική μέθοδο. Ο Ράνκλιφ-Μπράουν, εκτός από το ερώτημα που απασχολεί το λειτουργισμό, δηλαδή το πώς διατηρείται η συνοχή της κοινωνίας, προσθέτει το

ερώτημα πώς δημιουργούνται νέοι τύποι κοινωνικής δομής. Ο Έβανς-Πρίτσαρντ συμβάλλει στη σύνδεση της Ανθρωπολογίας με την Ιστορία και διερευνά προβλήματα που αφορούν τη σημασία των λέξεων, κάτι πολύ σημαντικό για τη μετάφραση μιας γλώσσας σε μια άλλη.

– Ο Λεβί-Στρως, θεμελιωτής της γαλλικής σχολής Ανθρωπολογίας, εισάγει το δομισμό στην Ανθρωπολογία, με τον οποίο επιχειρεί να παρουσιάσει την ανατομία των συστημάτων συγγένειας.

– Η Πολιτισμική Ανθρωπολογία στην Αμερική, με θεμελιωτές τον Μπόας και τη Μηντ, έχει ως αντικείμενο της τον πολιτισμό και τις πολιτισμικές διαφορές. Υποστηρίζει τη μοναδικότητα κάθε πολιτισμού και εισάγει την εκ των έδων κατανόησή του και τον πολιτισμικό σχετικισμό.

Σε γενικές γραμμές, από τον 19ο αιώνα εμφανίζεται η τάση διαίρεσης του αντικειμένου των Κοινωνικών Επιστημών, κατασκευάζονται νέες έννοιες και αναδύονται νέα και διαφορετικά υποδείγματα έρευνας. Παρ' όλες όμως τις διαφορές, εντοπίζονται ορισμένα βασικά ερωτήματα τα οποία απασχολούν το σύνολο των επιστημών όπως σχετικά με τη λειτουργία ενός φαινομένου, τη δομή του, τις δυνατότητες και τους όρους μεταβολής του. Για την απάντηση των ερωτημάτων αυτών οργανώνονται ανάλογες μέθοδοι, οι οποίες αποτελούν το σημείο τόσο διαφορών όσο και κοινού προβληματισμού και διαλόγου, όπως θα συζητηθεί διεξοδικά στο Επόμενο κεφάλαιο.

Βασικοί όροι

Κοινωνική Φυσική, θετικισμός, κοινωνική στατική, κοινωνική δυναμική, νόμος των τριών σταδίων, θεολογικό–μεταφυσικό–θετικιστικό στάδιο/διαλεκτική, κοινωνικές σχέσεις, ταξικές σχέσεις, κεφαλαιοκρατική τάξη, εργατική τάξη, συνείδηση, αλλοτρίωση, ψευδής συνείδηση, ταξική συνείδηση/κοινοτική συνοχή, κοινωνικά γεγονότα, μηχανική αλληλεγγύη, οργανική αλληλεγγύη, συλλογική ή κοινή συνείδηση, συλλογικές αναπαραστάσεις, ανομία, ανομικός τύπος αυτοκτονίας/κατανόηση, ορθολογικοποίηση, ορθολογική ως προς το σκοπό πράξη, ορθολογική ως προς τις αξίες πράξη, συγκινησιακά προσδιορισμένη πράξη, παραδοσιακή πράξη, ιδεότυπος ή καθαρός τύπος

οικονομική ελευθερία, καταμερισμός της εργασίας, Αόρατο Χέρι, φθίνουσα απόδοση, συγκριτικό πλεονέκτημα/παραγωγικές δυνάμεις, κεφάλαιο, υπεραξία/συμμετοχική ένωση, επενδύσεις

Κοινωνικό Συμβόλαιο, φυσική κατάσταση, γενική θέληση, θέληση όλων/ Πειραματική Ψυχολογία, ενδοσκόπηση, συμπεριφορισμός, ερέθισμα–αντίδραση, μορφολογική σχολή, μορφή, ασυνείδητο, εγώ, μηχανισμοί άμυνας, υπερ-εγώ, Ψυχανάλυση, Κοινωνική Ψυχολογία, κοινωνιοψυχολογική προσέγγιση.

Ερωτήσεις

1. Ποιες διαφορές εντοπίζετε ανάμεσα στους τύπους της φυσικής κατάστασης των Χομπς, Λοκ και Ρουσσώ; Μπορούν να εξηγηθούν οι διαφορές τους;
2. Υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στο Κοινωνικό Συμβόλαιο του Χομπς και στην ορθολογική κατά το σκοπό πράξη της βεμπεριανής Κοινωνιολογίας;
3. Απέναντι στο ερώτημα «ποιος αναλαμβάνει ή πρέπει να αναλαμβάνει τη διαχείριση των οικονομικών πόρων και των κοινωνικών υπηρεσιών» πώς τοποθετούνται οι Άνταμ Σμιθ και Τζον Κέυνς και ποια επιχειρήματα προβάλλουν; Ποιο θεωρείτε πειστικότερο και γιατί;
4. Ποιες έννοιες της οικονομικής θεωρίας του Ρικάρντο αξιοποιεί ο Μαρξ; Ποιες νέες έννοιες εισάγει και με ποιο πρακτικό προσανατολισμό;
5. Υπάρχει συνάφεια ανάμεσα στο Κοινωνικό Συμβόλαιο του Χομπς και στην ορθολογική κατά το σκοπό πράξη του Βέμπερ;
6. Ποιοι κοινωνιολόγοι θέτουν το ερώτημα που αφορά τη διασφάλιση της κοινωνικής συνοχής; Με ποιες έννοιες και μεθόδους επιχειρούν να το προσεγγίσουν;
7. Ποιοι κοινωνιολόγοι θέτουν ως πρόβλημα τη μελέτη της κοινωνικής αλλαγής; Με ποιες έννοιες και μεθόδους επιχειρούν να το εξετάσουν;
8. Απέναντι στο πρόβλημα που αφορά τη σχέση ατόμου–κοινωνίας, ποιοι κοινωνιολόγοι θέτουν σε προτεραιότητα την ατομική πράξη και ποιοι επιχειρούν να προσεγγίσουν το πρόβλημα αυτό εισάγοντας έννοιες που αφορούν συνολικά την κοινωνική πράξη και τις κοινωνικές σχέσεις; Ποιες οι διαφοροποιήσεις μεταξύ τους;

9. Πώς εξετάζει την πράξη ο Ντυρκέμ και πώς ο Βέμπερ;
10. Να αναφέρετε παραδείγματα πράξεων από την καθημερινή σας ζωή, οι οποίες ανταποκρίνονται στον τύπο της ορθολογικής κατά το σκοπό πράξης.
11. Ο άνθρωπος αντιλαμβάνεται πρώτα το όλον και μετά τις λεπτομέρειες ή αντίστροφα, σύμφωνα με τη μορφολογική σχολή; Τι θα υποστήριζε η πειραματική σχολή Ψυχολογίας;
12. Με ποιον από τους θεμελιωτές κοινωνιολόγους παρουσιάζει κοινά, ως προς τη χρήση εννοιών και τον χειρισμό προβλημάτων, ο Μαλινόφσκι; Ποια μέθοδο προσθέτει η Κοινωνική Ανθρωπολογία, με την οποία ξεχωρίζει από άλλες Κοινωνικές Επιστήμες;
13. Ποια νέα ερωτήματα προσθέτουν ο Ράνκλιφ-Μπράουν και ο Έβανς-Πρίτσαρντ στην εθνολογική έρευνα; Ποια η συμβολή καθενός στην ανανέωση της ανθρωπολογικής έρευνας;
14. Ποια η συμβολή του Λεβί-Στρωσ στη μεθοδολογία της Ανθρωπολογίας; Ποια η σημασία αυτής της συμβολής τόσο για τις Κοινωνικές Επιστήμες, γενικότερα, όσο και για τη σχέση τους με τις Θετικές Επιστήμες;

Βιβλιογραφία

- Μ. Αγγελίδης, Η Γένεση τον Φιλελευθερισμού, Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα, Αθήνα 1994.
- Α. Κούπερ, Ανθρωπολογία και Ανθρωπολόγοι, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 1983.
- Κλ. Λεβί-Στρως, Μνήμες Μακρινές και Πρόσφατες, εκδ. Ολκός, Αθήνα 1998.
- M. Marx–W. Cronan–Hillix, Systems and Theories in Psychology, McGraw–Hill International Editions, New York 1974.
- Gh. de Montlibert, Εισαγωγή στην Κοινωνιολογική Συλλογιστική, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1998.
- Σ. Παπαστάμου, Εγχειρίδιο Κοινωνικής Ψυχολογίας, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1994.
- J. Ritsert, Τρόποι Σκέψης και Βασικές Έννοιες της Κοινωνιολογίας. Μια Εισαγωγή, εκδ. Κριτική, Αθήνα 1991.
- G. Ritzer, Classical Sociological Theory, Mc Graw–Hill International Editions, New York 1996.
- Μ. Ψαλιδόπουλος, Οικονομικές Θεωρίες και Κοινωνική Πολιτική, εκδ. Αίολος, Αθήνα 1997.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	5
1. ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	
1.1. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ	10
1.1.1. Ο Πλάτων και η επίδρασή του	11
1.1.2. Ο Αριστοτέλης και η επίδρασή του	14
1.1.3. Η επίδραση των Αράβων	16
1.1.4. Η αντίληψη της Αναγέννησης περί επιστήμης	18
1.1.5. Η επιστήμη ως καθολική και τέλεια γνώση	20
1.1.6. Η επιστήμη ως έρευνα	21
1.1.7. Φ. Βάκων	22
1.1.8. Καρτέσιος	24
1.1.9. Γαλιλαίος	26
1.1.10. Τα κυρία χαρακτηριστικά του επιστημονικού πνεύματος	28
1.2. Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΝ 16ο ΑΙΩΝΑ	
1.2.1. Αρχαιότητα	29
1.2.2. Θεολογική σκέψη και Κοινωνικές Επιστήμες ..	32
1.2.3. Επιστήμη και Κοινωνικές Επιστήμες.....	34
1.2.4. Οι Κοινωνικές Επιστήμες τον 16ο αιώνα	36
2. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ	
2.1. ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ ΣΤΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ	47

2.1.1.	Οικονομική και κοινωνική ζωή στον Μεσαίωνα	47
2.1.2.	Αναγέννηση και ανακαλύψεις	51
2.1.3.	Αστικοποίηση.....	59
2.1.4.	Από την κοινότητα στην κοινωνία	61
2.1.5.	Η γένεση των εθνικών κρατών	63
2.1.6.	Η Βιομηχανική Επανάσταση	66
2.2.	Η ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΤΟΝ 17ο ΚΑΙ ΤΟΝ 18ο ΑΙΩΝΑ.....	70
2.2.1.	Η Πολιτική Επιστήμη	71
2.2.2.	Οικονομία	73
2.2.3.	Ψυχολογία	75
2.2.4.	Κοινωνιολογία.....	78
2.2.5.	Η Εγκυκλοπαίδεια (1751–1772)	79
 3. ΘΕΜΕΛΙΩΤΕΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ		
3.1.	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ	89
3.1.1.	Τόμας Χομπς: Η θεμελίωση του απολυταρχικού κράτους.....	92
3.1.2.	Ο Τζων Λοκ και η φιλελευθεροποίηση του κράτους	96
3.1.3.	Ζαν–Ζακ Ρουσσώ: Οι όροι ενός δημοκρατικού κράτους.....	100
3.1.4.	Καρλ Μαρξ: Η θεωρία των παραγωγικών δυνάμεων και κριτική του κράτους.....	105
3.2.	ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ.....	110

3.2.1.	Ο Άνταμ Σμιθ και η γένεση της κλασικής σχολής της Πολιτικής Οικονομίας.....	112
3.2.2.	Ο Ρικάρντο και οι αρχές της κλασικής Πολιτικής Οικονομίας	115
3.2.3.	Καρλ Μαρξ: Μισθωτή εργασία και κεφάλαιο	118
3.2.4.	Τζων Κέυνς: Η πολιτική του κράτους στη μεγάλη κρίση	122
3.3.	ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑ	127
3.3.1.	Η γένεση της Κοινωνιολογίας Ο Αύγουστος Κοντ και η Κοινωνιολογία ως κοινωνική Φυσική	130
3.3.2.	Ο Καρλ Μαρξ και η διαλεκτική των κοινωνικών σχέσεων	133
3.3.3.	Ο Εμίλ Ντυρκέμ και η Κοινωνιολογία ως μελέτη των κοινοτικών γεγονότων	138
3.3.4.	Ο Μαξ Βέμπερ και ο τύπος της ορθολογικής πράξης.....	143
3.4.	ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ.....	149
3.4.1.	Β. Βουντ: Ενδοσκόπηση και Πειραματική Ψυχολογία	151
3.4.2.	Τζων Γουότσον: Η μελέτη της συμπεριφοράς.....	153
3.4.3.	Ο Μαξ Βερτχάιμερ και η μορφολογική σχολή (Gestalt Psychology)	154
3.4.4.	Ο Σ. Φρόυντ και η γένεση της Ψυχανάλυσης	157
3.4.5.	Κοινωνική Ψυχολογία	159

3.5. ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ	161
A. Βρετανοί κοινωνικοί ανθρωπολόγοι	
3.5.1. Ο Μαλινόφσκι, θεμελιωτής της έρευνας πεδίου και του λειτουργισμού στην Ανθρωπολογία	165
3.5.2. Ο Ράντκλιφ–Μπράουν και η σχολή του δομο–λειτουργισμού.....	168
3.5.3. Ο Έβανς–Πρίσαρντ, η συμβολή του στην Πολιτική Ανθρωπολογία και στη σύνδεση Ιστορίας–Ανθρωπολογίας.....	170
B. Η γαλλική σχολή Κοινωνικής Ανθρωπολογίας	
3.5.4. Ο Κλωντ Λεβί–Στρως και η θεμελίωση του γαλλικού στρουκτουραλισμού	173
Γ. Αμερικανική σχολή Ανθρωπολογίας	
3.5.5. Η Μάργκαρετ Μηντ και η Πολιτισμική Ανθρωπολογία	177

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946,108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.